

№ 1 (40) 2017

ISSN: 2079-4150

**KİTABXANAŞÜNASLIQ
VƏ
BİBLİOQRAFİYA**

LIBRARIANSHIP AND BIBLIOGRAPHY

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ И БИБЛИОГРАФИЯ

ISSN 2079-4150

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

KİTABXANAÇILIQ-İNFÖRMASIYA FAKÜLTƏSİ

**KİTABXANAŞÜNASLIQ
VƏ
BİBLİOQRAFİYA**

Elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal

№ 1 (40) * 2017

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin
2010-cu il 30 aprel tarixli (protokol №10-R) qərarı ilə
təsdiq olunmuşdur.*

1997-ci ilin oktyabrından çıxır

BAKİ – 2017

KBT – 78

K 73

Təsisçi və baş redaktor:

professor Xəlil İSMAYILOV

Dosent Nadir İSMAYILOV (Baş redaktorun müavini)

Redaksiya heyəti:

1. Professor Abuzər XƏLƏFOV

2. Professor Zöhrab ƏLİYEV

3. Professor Bayram ALLAHVERDİYEV

4. F.e.d. Aybəniz ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ

5. Professor Kərim TAHİROV

6. Dosent Knyaz ASLAN

7. Dosent Sevda XƏLƏFOVA

8. Tamella İSMİXANOVA

9. Mələk HACIYEVƏ

10. Rəşad QARDAŞOV (Məsul katib)

11. Elçin Arif oğlu ƏHMƏDOV (korrektor)

K 73 Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.

– Bakı: Mütərcim, 2017. – № 1 (40).s.

Redaksiyanın ünvanı:

AZ-1073/1. Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi 23,
2 №-li tədris korpusu, IV mərtəbə, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi,
“Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya” jurnalının redaksiyası
Telefon: 510-17-60

© “Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya”, 2017

ISSN 2079-4150

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ФАКУЛЬТЕТ

**БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ
И
БИБЛИОГРАФИЯ**

Научно-теоретический,
Методический и практический журнал

№ 1 (40) * 2017

*Утвержден решением
Президиума Высшей Аттестационной Комиссии
при Президенте Азербайджанской Республики
от 30 апреля 2010 года (протокол № 10-R)*

Выходить с октября 1997 года

БАКУ – 2017

ББК – 78
К 73

Учредитель и главный редактор:

профессор Халил ИСМАИЛОВ

Доцент Надир ИСМАИЛОВ (зам главного редактора)

Редакционная коллегия:

1. Профессор Абузар ХАЛАФОВ

2. Профессор Зохраб АЛИЕВ

3. Профессор Байрам АЛЛАХВЕРДИЕВ

4. Д.ф.н. Айбениз АЛИЕВА-КЕНГЕРЛИ

5. Профессор Керим ТАХИРОВ

6. Доцент Князь АСЛАН

7. Доцент Севда ХАЛАФОВА

8. Тамелла ИСМИХАНОВА

9. Мелек ГАДЖИЕВА

10. Рашид ГАРДАШОВ (овт. секретарь)

11. Эльчин А.АХМЕДОВ (корректур)

73 Библиотекосведение и библиография: научно-теоретический, методический и практический журнал. – Баку: Мутарджим, 2017. – № 1 (40). s.К

Адрес редакции:

AZ-1073/1 г.Баку, ул. Захида Халилова 23,
учебный корпус №2, этаж IV, Библиотечно-информационный факультет,
редакция журнала «Библиотекосведение и библиография»
Тел.: 510-17-60

© «Библиотекосведение и библиография», 2017

ISSN 2079-4150

MINISTRY OF EDUCATION
OF AZERBAIJAN REPUBLIC

BAKU STATE UNIVERSITY
LIBRARIANSHIP AND INFORMATION DEPARTMENT

LIBRARIANSHIP AND BIBLIOGRAPHY

Scientific and theoretical, methodical
and practical journal

№ 1 (40) * 2017

*Approved by the decision
of the Presidium of the Supreme Attestation Commission
Under the President of the Republic of Azerbaijan from 30 April 2010
(protocol № 10-R)*

Publishing since October 1997

BAKU – 2017

LBC – 78
K 73

Founder and editor in chief:

professor Khalil ISMAILOV

Docent Nadir ISMAILOV (assistant editor in chief)

Editorial board:

1. Professor Abuzar KHALAFOV

2. Professor Zohrab ALIYEV

3. Professor Bayram ALLAHVERDIYEV

4. Ph.D. Aybeniz ALIYEVA-KANGARLI

5. Professor Karim TAHIROV

6. Docent Knyaz ASLAN

7. Docent Sevda KHALAFOVA

8. Tamella ISMIKHANOVA

9. Melek HAJIYEVA

10. Rashad GARDASHOV (executive secretary)

11. Elchin A. AHMADOV (Proofreader)

K 73 Librarianship and bibliography: *The scientific-theoretical, methodical and practical journal.* – Baku: Mutarjim, 2017. – № 1 (40).p.

Editorial address:

AZ-1073/1, Baku, st. Zahid Khalilov, 23, an educational building №2,
Floor IV, Librarianship and information department,
Edition of “Librarianship and bibliography” journal;
Tel.: 510-17-60

© “Librarianship and bibliography”, 2017

MÜNDƏRİCAT

X.İsmayılov	Kitabxana fondlarının formalaşdırılmasının nəzəri və praktiki metodları.....	13
S.Mustafayeva	Audiovizual nəşrlərin təsviri.....	20
S.Sadıqova	M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ biblioqrafik fəaliyyəti.....	33
S.İsmayılova	Ədəbiyyatşünaslıq üzrə şəxsi biblioqrafik resurs.....	39
M.Hacıyeva	Milli kitabxananın beynəlxalq kitabxana təşkilatlarında elmi, mədəni və təşkilati fəaliyyətinin əsas istiqamətləri.....	49
O.Quliyev	İnformasiyalaşdırma cəmiyyətində Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında elektron kataloqun yaradılmasının bəzi məsələləri.....	61
D.Məhəmmədli	Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturunu.....	76
İ.Bayramova	Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində biblioqrafik-informasiya xidmətinin təşkili.....	83
V.Xudiyeva	Əli bəy Hüseynzadənin ədəbi elmi irsinin mühacirət dövrü - biblioqrafik təhlil.....	97
A.Çələbi	Ölkəşünaslıq üzrə sənəd-informasiya resurslarının formalaşması.....	102
Y.Sadıqova	Azərbaycanda etnoqrafiya elminin ilkin sənəd informasiya mənbələri.....	111
V.Məmmədova	Müasir Azərbaycan mühitində akademik və elmi tədqiqatın informasiya təminatında ADA universiteti kitabxanasının rolu.....	121

E.A.Əhmədov	Müasir kitabxana-informasiya mərkəzlərində təhlükəsizlik sistemlərinin tətbiqi.....137
U.Manafova	Kitabxana haqqında texnoloji təsəvvürlərin inkişaf tarixi.....143
A.Məmmədova	“Möhtəşəm yaxşı məkan” və müasir informasiya texnologiyaları şəraitində kitabxanaların rolu.....149
E.Gülaliev	Nadir və qiymətli kitabların elektron kataloqunun yaradılması texnologiyası.....160
S.Səfərova	Milli dərsliklərin yaranma mərhələsi.....178

СОДЕРЖАНИЕ

Х.Исмаилов	Теоретические и практические методы формирования библиотечных фондов.....	13
С.Мустафаева	Описание аудиовизуальных изданий.....	20
С.Садыгова	Инновационная библиографическая деятельность Национальной библиотеки им. М.Ф.Ахундова в области мультикультурализма.....	33
С.Исмаилова	Персональный библиографический ресурс по литературоведению.....	39
М.Гаджиева	Основные направления научной, культурной и организационной деятельности Национальной Библиотеки в международных библиотечных структурах.....	49
О.Гулиев	Некоторые вопросы о создании электронных каталогов в библиотеках Азербайджанской Республики при информационном обществе.....	61
Д.Мамедли	Социально-экономическая и культурная инфраструктура Шеки-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики.....	76
И.Байрамова	Организации библиографического-информационного обслуживания в ЦБС.....	83
В.Худиева	Литературное и научное наследие Али бек Гусейнзаде - библиографический анализа цикла миграции.....	97
А.Челеби	Формирование документарно-информационных ресурсов по изучению страны.....	102
Й.Садыгова	Первичные источники информации по этнографии Азербайджана.....	111

В.Мамедова	Роль Библиотеки Университета АДА в информационном обеспечении академических и научных исследований в среде современного Азербайджана.....	121
Э.А.Ахмедов	Внедрение систем безопасностей в современных библиотеко-информационных центрах.....	137
У.Манафова	Независимая история технологических идей о библиотеке.....	143
А.Мамедова	«Великое хорошее место»и роль библиотек в условиях современных информационных технологий.....	149
Э.Гюлялиев	Технология электронного каталога редких и ценных книг.....	160
С.Сафарова	Этапы формирования национальных учебников.....	178

CONTENTS

Kh.Ismailov	The theoretical and practical methods of the formation of library funds.....	13
S.Mustafayeva	Description of audiovisual publications.....	20
S.Sadigova	Innovative bibliographic activity of National Library named after M.F.Akhundov in the field of multiculturalism.....	33
S.Ismailova	Personal bibliographic resources on literature science.....	39
M.Hajiyeva	Main directions of the National Library's scientific, cultural and organizational activities in international library organizations.....	49
O.Guliyev	Some issues of creating electronic catalogs in the libraries of Azerbaijan Republic in the information society.....	61
D.Mahammadli	The social-economic and cultural infrastructure of the Sheki-Zagatala economic region of Azerbaijan Republic.....	76
I.Bayramova	Organization of bibliographical-information service of readers in CLS.....	83
V.Khudiyeva	Literary and scientific heritage of the Migration cycle analysis bibliographic Ali bey Huseynzade.....	97
A.Chalabi	Formation of document-information resources on country study.....	102
Y.Sadigova	The initial information sources of Azerbaijan ethnography science.....	111

V.Mammadova	The role of the ADA University Library in information provision of the academic and scientific researches conducted in modern Azerbaijan environment.....	121
E.A.Ahmadov	The implementation of the security systems in the modern library-information centers.....	137
U.Manafova	The independent history of the technological ideas about the library.....	143
A.Mammadova	«The great good place» and a role of libraries in the modern information technologies period.....	149
E.Gulaliyev	The technology of the electronic library of rare and valuable books.....	160
S.Safarova	Creationstagesofthenationaltextbooks.....	178

KİTABXANA FONDLARININ FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ METODLARI

Xəlil İsmayilov

*BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müdiri,
Əməkdar mədəniyyət işçisi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma
Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor*

Теоретические и практические методы формирования библиотечных фондов

Резюме: В статье в условиях современного общества информированное основы формирования библиотечных фондов, приоритет следует отдавать теоретические и практические методы. Требования, предъявляемые к глобальной информации возраста, библиотек и библиотечных фондов систематические обзоры лучших практик форм и методов формирования союза с регулярностью процесса суммированы.

The theoretical and practical methods of the formation of library funds

Resume: The article in the conditions of modern society libraries informed formation bases, priority theoretical and practical methods are commented. Requirements, imposed on the global information age, libraries and library funds systematic reviews of best practices forms and methods of forming a union with the regularity of the process are summarized.

Açar sözlər: kitabxana, informasiya, sənəd fondu, forma, metod, praktika, kitabxana-informasiya xidməti, kitabxana fondu, sənəd-informasiya resursları, informasiya texnologiyaları.

Ключевые слова: библиотека, информация, фонд документов, форма, метод, практика, библиотечно-информационное обслуживание, библиотечный фонд, документарно-информационные ресурсы, информационные технологии.

Keywords: library, information, documents fund, form, method, practice, library-information service, library fund, document and information resources, information technologies.

XX əsrin axırlarında dünyada baş verən qlobal proseslər, o cümlədən SSRİ-nin dağılması beynəlxalq aləmdə ümumi siyasi mühitin ciddi şəkildə dəyişməsinə və yeni geosiyasi vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. Bu proseslərin həyata keçirilməsində keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan müttəfiq respublikalar öz müstəqilliklərini əldə etdilər. O cümlədən Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyini 1991-ci ildə qazanaraq dünya dövlətləri tərəfindən tanınmağa və diplomatik münasibətlər yaratmağa, dünya birliyinə sistemli surətdə inteqrasiyasına geniş yol açdı. Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və dövlətçilik mənafeələrinin qorunmasında, ölkənin zəngin iqtisadi potensialı, əlverişli geosiyasi mövqeyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya ölkələri ilə ikitərəfli siyasi münasibətlərin qurulması, iqtisadi, elmi əlaqələrin inkişafına əlverişli şərait yaradır. Qarşılıqlı

faydalı elmi əməkdaşlıq, siyasi münasibətlərin dərinləşməsi, respublikamızda ümumi inkişafa, xalqın rifah halının yaxşılaşmasına, siyasi mühitin stabilləşməsinə, dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsinə öz təsirini göstərir.

Hazırda cəmiyyətdə baş verən qlobal proseslər, ictimai həyatın bütün sferalarında əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Əlbəttə, bu proseslərin əsası onu fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri və ən başlıcası, cəmiyyətin yaşaması və inkişaf etməsi üçün ilk növbədə informasiyanın fundamental faktora çevrilməsi və insanların şüuruna əsaslı təsir göstərməsidir.

Vaxtilə cəmiyyətin inkişafını mütəxəssislər əsasən maddi istehsalın azlığı ilə əlaqələndirirdilərsə, hazırkı informasiya cəmiyyəti dövründə müxtəlif növ informasiyaları əldə etmədən inkişafın mümkün olmadığını iddia edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı dövrdə informasiya ictimai tələbat kimi yeni tələbləri irəli sürür və elə buna görə də informasiya mütəxəssisləri kimi kitabxanaların qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində son illərdə kitabxanalarda olduqca mütərəqqi iş prosesləri, yeni informasiya texnologiyaları tətbiq edilir.

Dünyada inkişaf edən kommunikasiya texnologiyalarının artması və informasiyanın oxuculara operativ olaraq çatdırılması, məsafədən asılı olmayaraq xidmət göstərilməsi, elektron kataloqların yaradılması və bütövlükdə informasiya bazalarının formalaşması, informasiya təminatının mötəbərliyinə şərait yaradır. Ənənəvi kataloq-kartoteka sistemlərindən fərqli olaraq elektron kataloq dünya kitabxanalarında olan sənəd informasiya fondları haqqında məlumat əldə etmək imkanı yaradır, onları operativ axtarışını təmin edir.

Müasir kitabxana-informasiya sistemlərindən istifadə etməklə, tələbatçılar zaman və məkan problemi olmadan lazımi informasiyanı əldə etmək məqsədilə müasir tipli informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə bilavasitə yaşayış və iş yerlərindən dünyanın ən zəngin informasiya fondlarına daxil olaraq özlərinə lazım olan informasiyaları operativ şəkildə əldə edirlər.

Respublikamızda zəngin informasiya fonduna malik olan Mirzə Fətəli Axundov adına Milli Kitabxana son illərdə məlumat axtarış sistemlərinin təşkili və istifadəsi üzrə olduqca mütərəqqi tədbirlər həyata keçirir. Görünən bu mütərəqqi işlərin nəticəsi olaraq artıq demək olar ki, Milli Kitabxanada informasiya-kommunikasiya sistemləri işlək vəziyyətdə gətirilmiş, kitabxananın veb saytı, elektron kataloqu və elektron kitabxanası bir sıra problemlərin həlli istiqamətində xeyli işlər görmüşdür. Bu gün bir məsələni xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, artıq məsafədən virtual kitab sifariş sistemi tətbiq edilir.

Respublikamızın Milli Kitabxanasının ən başlıca müvəffəqiyyətlərindən biri də “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq Mirzə Fətəli Axundov adına Dövlət Kitabxanasına Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 aprel 2004-cü il tarixli

qərarı ilə “Milli Kitabxana” statusu verilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxanaya verilən bu mötəbər statusu kitabxananın qarşısında duran vəzifələrin əhatəliliyini xeyli genişləndirilmiş, elmi tədqiqat və informasiya təminatı sahəsində əməli fəaliyyətini xeyli genişləndirmişdir.

Son illərdə kitabxana işi sahəsində yeniliklər, xüsusilə informasiya texnologiyalarının tətbiqi, elektron kitabxananın təşkili Milli Kitabxanada həmişə yaradıcı şəkildə aparılmış, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması istiqamətində ilk addım atan kitabxanalardan olmuşdur. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik illərinin əvvəllərində bir sıra beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana gəlməsi və respublikamızda fəaliyyətə başlaması kitabxana-informasiya müəssisələrinin işinə xüsusi təkan verdi. Bu təşkilatların başlıca məqsədi qrant vermək yolu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərməkdən ibarət idi. Həmin təşkilatlar kitabxana işinə müsabiqə yolu ilə qrant ayırmaqla onların fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyırdılar. Bu dövrdə, yəni müstəqilliyin ilk illərində Açıq Cəmiyyət İnstitutu (SOROS fondu) qrantlar ayırmaqda xüsusi fəaliyyət göstərirdi. Respublikamızda fəaliyyət göstərən bir çox respublika əhəmiyyətli dövlət və sahəvi kitabxanaları, hətta bir sıra kənd və qəsəbə kitabxanaları qrantlar udmuş, vəsait əldə etməklə öz kitabxanalarının fəaliyyətini təkmilləşdirmişdir. Milli Kitabxananın kollektivi qrantlar əldə etməklə öz işlərində xeyli yenilik və dəyişiklik etmişlər. Beləliklə, son illərdə Azərbaycanda yaradılan ictimai siyasi mühit kitabxana-informasiya müəssisələrinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına geniş yol açdı. Kitabxana işçilərinin xarici ölkələrdə keçirilən beynəlxalq təşkilatların bu sahədə apardıqları tədbirlərdə iştirakı, həmçinin beynəlxalq kitabxana və informasiya təşkilatlarının dəstəyi ilə respublikamızda keçirilən tədbirləri, kitabxana işinin inkişafına güclü təsir göstərdi. Hazırda bir sıra respublika əhəmiyyətli kitabxanaların işində yeniliklər aparılmış, yeni kitabxana texnologiyaları tətbiq edilməkdədir. Hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün kitabxana şəbəkəsi və sistemlərində yeni kitabxana texnologiyalarının tətbiqi həyata keçirilir. Bu texnologiyaların tətbiq olunmasında Milli Kitabxanası, Prezident Kitabxanası, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanası, Milli Elmlər Akademiyasının Kitabxanası, Respublika Uşaq Kitabxanası yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində də qabaqcıllar sırasındadır.

Müasir kitabxanaların fəaliyyətində tələbatçıların yüksək səviyyədə xidmət göstərilməsi, bir sıra vacib şərtlərdən asılı olmaqla, tələbat da yeni oxucu tələbatına və ehtiyaclarına bitkin cavab verməsindən asılıdır. Belə olan tərzdə müasir dövrün ayrılmaz tərkib hissəsi olan yeni texnologiyaların kitabxana işinə tətbiq edilməsi, mükəmməl və operativ olması olduqca vacibdir.

Müasir dövrdə bütün dünya kitabxanalarında, bütövlükdə son tələblərə uyğun olaraq, məlumat axtarışı aparatlarına uyğun həyata keçirilir. İnformasiyanın axtarışı bir anlayış kimi (onun nəzəri cəhətdən işlənməsi və

metodikası) kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və informatika sahəsi üçün olduqca vacibdir. Onun fənlərarası xarakter daşması bir çox aparıcı səviyyələri özündə birləşdirir. Belə ki, kitabxana işi sahəsində “Məlumat axtarış aparatı” (MAA)və “Məlumat biblioqrafiya aparatı” (MBA) - bu terminlər birbaşa kitabxana biblioqrafiya sahəsinə aiddir. Odur ki, müasir zamanda kitabxana fondlarının formalaşdırılması prosesləri müəyyən mənada keçid dövrünü yaşayır. Belə ki, Azərbaycan kitabxanalarının iş təcrübəsinə, respublika əhəmiyyətli bir sıra kitabxanalarda müəyyən yeni texnologiyalardan istifadə edilsə də, əksər kitabxanalarda yeni texnologiyaların tətbiqi olduqca ləng gedir. Faktiki olaraq respublika kitabxanalarında müasir texnologiyalardan tam şəkildə geniş oxucu kütləsini təmin edəcək vəziyyətdə istifadə edilmir. Yəni inkişaf etmiş xarici ölkələrdə olduğu kimi, kitabxanalardan bir sistem kimi axtarış aparmaq, məlumat əldə etmək, bütövlükdə kitabxana proqramlarından səmərəli şəkildə istifadə etmək hələlik lazımi səviyyədə deyildir. Sırf kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi, fondun bütün elementlərinin əlaqəli şəkildə və sistem halında əhatə edilməsi komplektləşdirilməsi texnologiyası olduqca vacib şərtlərdəndir. Bütün bu əlamətlərin uzun müddətli və davamlı olması üçün kitabxana texnologiyası aşağıdakı şərtləri özündə əks etdirməlidir: məqsədyönlü (qarşıya qoyulan məqsədə uyğun; funksional və struktur quruluşun qaydaya salınması; işin həyata keçirilməsi;əmək normaları, işin yerinə yetirilməsi səviyyəsinə uyğun olmaqla, norma və əmək normativləri nəzərdə tutulmalı və ödənilməlidir; işin yerinə yetirilməsi kefiyyətli aparılmalıdır.

Bütün bunlar bütövlükdə kitabxana fəaliyyətinin düzgün və məqsədyönlü idarə edilməsini nəzərdə tutur. Xüsusilə, fondun idarə edilməsi, kitabxana işinin idarə edilməsində əsas şərtlərdən biridir. Fondun idarə edilməsi ilə bağlı rus alimləri, görkəmli kitabxanaşünas alimlər, uzun müddət fondşünaslıqla məşğul olan aparıcı mütəxəssislər kitabxana fondunun idarə olunması ilə bağlı müxtəlif məqalələrində və kitabxanaların idarə olunması sahəsində bir sıra sanballı fikir və təkliflər irəli sürmüşlər. Praktiki olaraq dünya kitabxanalarının idarə olunmasında bu və ya digər formada fərqli və üstün cəhətlər, həm də fərqli yanaşmalar, əlbəttə, mövcuddur. Dünya kitabxanalarının idarə edilməsini əsas götürərək Azərbaycan kitabxanaların idarə edilməsində demək olar ki, bir sıra ciddi problemlər də öz həllini tapmalıdır. Xüsusilə, yeni kitabxana texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı avadanlıqların əldə edilməsi, kitabxana proqramlarının tətbiqi məqsədilə kitabxanaçılar arasında maarifləndirmə işlərinin aparılması çox vacib məsələlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə kitabxanaların aktiv inkişafı ilə bağlı onların fəaliyyətləri, 2 mühüm istiqamətdə inkişaf etdirilir. Birinci ənənəvi proseslərin avtomatlaşdırılması,ikinci yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi, hansı ki, intensiv texniki avadanlıqların əldə edilməsi, kompüterlərin

açılması və şəbəkələrin yaradılması və s. Bu yeniliklərdən, əlbəttə, kimlərsə lazımi səviyyədə istifadə edərək öz işlərini lazımi səviyyədə qurarlar, bəziləri isə bu işi zəif həyata keçirirlər. Hazırda dünya kitabxanalarında, həmçinin Azərbaycan respublikasının bütün kitabxanalarında artıq ənənəvi kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması, fəaliyyəti və ya onların texniki təminatı, bir sıra kitabxanalarda əsasən həyata keçirilmişdir. Bu gün qarşıda duran başlıca məqsəd, ilk növbədə, effektiv və keyfiyyətli kitabxana xidməti göstərməkdir. Artıq qeyd etmək olar ki, kitabxana fondlarının idarə edilməsi və onların formalaşması özünün tarixi inkişafını yaşayır. Kitabxana fondlarının formalaşdırılmasının ilkin mərhələlərində xüsusi xidmətləri olan Yuri Vladimiroviç Qriqorevə görə, fondun idarə edilməsinin əsas cəhətlərindən biri formalaşma prosesində, yəni komplektləşdirmə, təşkil və idarəetmə, bütövlükdə eyni bir prosesdən ibarətdir. Müəyyən bir dövr keçdikdən sonra kitabxana fondlarının idarə edilməsi görkəmli kitabxanaşünas alimlərdən professor Y.N.Stolyarov, V.İ.Feryosin, N.P.Vasiçenko və başqaları tərəfindən Qriqoreyvdən fərqli olaraq izah edilmişdir.

Fikrimizcə, fondun idarə edilməsi problemi mükəmməl şəkildə N.P.Vasilçenko tərəfindən düzgün izah olunmuşdur. Vasilçenkonun fikrincə, fondun idarə edilməsi məqsədyönlü fəaliyyət növü olmaqla fondun əhatəli formalaşdırılmasını, qorunmasını və səmərəli istifadəsini əhatə edir.

Kitabxana fondlarını idarə edilməsinin bir neçə komponentləri mövcuddur və onlar kompleks proseslərlə əhatə edilir. İlk növbədə, kitabxana fondunun formalaşmasının idarəedilməsini qeyd etmək lazımdır. Bu proses fondun idarə olunmasının ən başlıca prosesləri və əməliyyatlarını özündə birləşdirir. İkinci, bura artıq formalaşdırılmış fondun qorunması, yəni saxlanılmasını nəzarətdə saxlamağı, onun məlumat aparatının yaradılması sisteminin yaradılmasını daxil etmək olar. Nəhayət, üçüncü proses kitabxana fondundan istifadənin idarə edilməsidir. Bu 3 komponent özlüyündə fondun formalaşması, saxlanılması, qorunmasını və fonddan istifadəni əhatə edir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, fondun formalaşdırılmasının əsas proseslərindən biri onun formalaşdırılmasından ibarətdir. Kitabxana fondunun formalaşdırılmasının idarəetmə prosesləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Modelləşdirmə
- Komplektləşdirmə
- Uçot
- Kitabışləmə
- Köhnəlmiş ədəbiyyatın fonddan çıxarılması

İdarəetmə prosesində göstərdiyimiz bu 5 prosesinin birincidən başqa qalanları bizə daha çox tanışdır, modelləşdirmə isə bu və ya digər dərəcədə təcrübədə az istifadə edilən formalardan və ya proseslərdən biridir. Ona görə də kitabxana proseslərinin modelləşdirilməsi haqqında ətraflı məlumat vermək

vacibdir. Adətən, modelləşmənin növü məsələnin həllindən, yerinə yetiriləcək işin məqsədindən asılıdır.

Kitabxana fondlarının idarə edilməsinin məqsədindən asılı olaraq bir sıra kompleks modelləşmə növlərindən istifadə oluna bilər. Bu modelləşmə prosesləri riyazi, seçmə, tematik - tipoloji və struktur - bibliografik və s. ola bilər. Seçmə metodu - əsas metodlardan biri kimi, ondan daha çox istifadə olunur. Əsasən, bu metod kitabxananın özünəməxsus idarəetmə prosesində onun pasportu kimi qəbul edilir. Bu metodla kitabxananın məqsədini onun yerinə yetirəcəyi missiyadan asılı olaraq müəyyənləşdirmək mümkün olur. Həmçinin fondun ixtisaslaşdırılması göstərilir, onun məzmunu, işin xarakteristikası müəyyənləşdirilir. Kitabxananın modelləşdirilməsi ilə yanaşı, kitabxananın struktur quruluşu sənədlərin tipləri və növlərinə görə müəyyənləşir və qəbul olunan sənədlərin nüsxələri nəzərə alınır. Kitabxana fondlarının modernləşdirilməsində riyazi metodlardan daha geniş istifadə edilir. Bu model fondun ümumi sayı barədə konkret və bitkin məlumat əldə etməyə imkan yaradır. Əgər kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi, onun tərkibinə görə optimal (düzgün) həyata keçirilmişsə, oxucuları tələbatları təxminən 70-80% əhatəli təmin edərsə, komplektləşməni qənaətbəxş hesab etmək olar.

Yeni ədəbiyyatla fondunun komplektləşdirilməsi zamanı eyni vaxtda köhnəlmiş ədəbiyyatlarında fondan çıxarılması 10-12% həcmində nəzərə alınmalıdır. Fondun tərkibinin təmizlənməsi əsasən universal elmi kitabxanalarda mütləq nəzərə alınmalıdır. Universal elmi kitabxanalarda fondun komplektləşdirilməsi və köhnəlmiş ədəbiyyatlardan təmizlənməsi beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş standartlara uyğun olaraq, təxminən 3 faiz həcmdən artıq olmamalıdır.

Fondun komplektləşdirilmiş sahələri müxtəlif kitabxanalarda kitabxanaların profilinə uyğun olaraq fərqli cəhətlərə malikdirlər. Məsələn, ali təhsil sistemində fəaliyyət göstərən kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi əsasən Təhsil nazirliyinin xüsusi sərəncam və göstərişlərinə əsasən aparılır və bir sıra normativlər tətbiq edilir. Əlbəttə, tədris ədəbiyyatına üstünlük verilməklə, tələbə, müəllim və professor heyətinin tərkibi nəzərə alınır. Mövcud elmi ixtisas ədəbiyyatlarında göstəriləni kimi, əsas tədris ədəbiyyatı ümumi fondun təxmini olaraq 0,5 faizini, təbiət və riyaziyyat elmləri 0,5 faizini, əlavə tədris ədəbiyyatı 0,2-25 faizini təşkil edir. Əlbəttə, bu rəqəmlər müxtəlif təhsil müəssisələrinin kitabxanaları üçün fərqli ola bilər.

Fondun modelləşdirilməsində kitabxanalarda bibliografik modelləşdirmə də əsas metodlardan hesab olunur və fondun komplektləşdirilməsində ondan istifadə olunur. Bibliografik metod fondun özlüyündə məzmun tərkibini və lazımı sənədləri nəzərdə tutur. Bibliografik metod kütləvi kitabxanaların komplektləşdirilməsində daha geniş istifadə olunur.

Ali məktəb kitabxanalarında dolğun bibliografik model sistemli kataloq və kartotekaların yaradılması və formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Fondun komplektləşdirilməsində sruktur modeldən də geniş istifadə edilir. Struktur model yığcam quruluşda sənədlərin tipi və növü üzrə, həmçinin müəyyən mövzular çərçivəsində, onların nüsxələri nəzərə alınmaqla komplektləşdirilir. Struktur model bir qayda olaraq iki bölmədən ibarət həyata keçirilir. Birinci, izahedici qeydlər. İzahedici qeydlərdə əsasən fondun izahı, yəni fondun pasportu, kitabxana haqqında məlumat, onun məqsədi, oxucuların tərkibi, fondun formalaşdırılmasının strukturu və xarakteri öz əksini tapır.

İkinci bölmə fondun modelləşdirilməsi parametrləri, yəni mövzunun tematikası, sənədlərin tipi və növləri, nüsxələri, dili, kitabxananın hansı struktura malik olması və s. ibarətdir. Struktur model haqqında danışırkən qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana fondunun modelləşdirilməsi bir neçə mərhələdən ibarətdir. Başlanğıc hazırlıq mərhələsi özü də bir neçə mərhələyə bölünür:

- Konkret situasiyanın öyrənilməsi, yəni xarici və daxili vəziyyətin öyrənilməsi təhlil edilməsi;
- Konkret vəziyyətdə fondun komplektləşdirilməsini müəyyənləşdirmək;
- Fondun formalaşdırılmasının taktikasını müəyyənləşdirmək;
- Maliyyə sərfiyyatı.

Bu mərhələlər öyrənildikdən və nəticələr nəzərdən keçirildikdən sonra növbəti mərhələdə fondun inkişaf səviyyəsi əyani olaraq ortaya çıxır. Bütün bunlar bütün parametrləri müəyyənləşdirməyə imkan verir və müəyyən dövr üçün fondun komplektləşdirilməsi vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Васильченко, Н.Р. Формирование библиотечного фонда. Научно-технические библиотеки. 1987, № 5 – стр.8-13.
2. Зорико, С.Ю. Покрентование библиотечных фондов. Научно-технические библиотеки - 2004, № 2 – стр.72-77
3. Столяров, Ю.Н. Библиотечный фонд. Учебник. Санкт-Петербург. 2015, 383 с.
4. Столяров, Ю.Н. Формирование библиотечного фонда (практическое пособие) Санкт-Петербург. 2015, 505 с.
5. Серебрянникова, Г.О., Стегаева, М.В. Библиотечные каталоги. Издательство.- Прогрессия. 2016.- 144 с.
6. Доврусика, С.А. Экспертиза состояния и поспортизация библиотечных фондов. Учебное пособие.- Санкт-Петербург. 2005, 32 с.
7. Мозева, О.Н. Документации фонда библиотек и информационных сенниб.- Санкт-Петербург. Прогрессия. 2010 – с.220-242
8. Сулова, И.М. Менеджмент библиотечно-информационной деятельности: Санкт-Петербург. Прогрессия. 2009 – 600 с.

AUDIOVİZUAL NƏŞRLƏRİN TƏSVİRİ

Sənubər Mustafayeva

*BDU, Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının baş müəllimi
mustafayeva.s@yandex.ru*

Описание аудиовизуальных изданий

Резюме: Данная статья посвящена библиографическому описанию аудиовизуальных материалов. Основная цель этой статьи заключается в том чтобы показать описание отдельных видов (грампластинок, магнитных фонограм, диафильмов, кинофильмов, дисков, CD-ROM и др.) аудиовизуальных изданий. В статье также изложены набор областей и элементов описания аудиовизуальных изданий, последовательность их расположения, применение предписанной пунктуации и сокращения слов.

Description of audiovisual publications

Abstract: This article is devoted to the bibliographic description of audiovisual materials. The main purpose of this article is to show the description of individual types (records, magnetic phonograms, filmstrips, movies, CDs, CD-ROMs, etc.) of audiovisual publications. The article also sets out a set of areas and elements for describing audiovisual publications, the sequence of their location, the application of prescribed punctuation and word reduction.

Açar sözlər: *Bibliografik təsvir, audiovizual nəşrlərin təsviri, qrammafona vallarının təsviri, kinofilmlərin təsviri, maqnit fonogramlarının təsviri.*

Ключевые слова: *Библиографическое описание, описание аудиовизуальных изданий, описание грампластинок, описание кинофильмов, описание магнитных фонограм.*

Keywords: *bibliographic description, description of audiovisual publications, description of gramophone shades, description of motion pictures, magnetic phonograms.*

Giriş

XXI əsr qlobal informasiya mühiti Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafında yeni meyarların formalaşmasını, modern informasiyalaşdırma imkanlarının təmin edilməsini və gücləndirilməsini tələb edir. Məhz dünyada qlobal problemə çevrilən əhəlinin informasiya təminatı ölkəmiz üçün bu gün aktualıq kəsb edir. İnformasiya bütün dövrlərdə ictimai münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. İnformasiyanın yaradılmasında və ötürülməsində başqa kommunikasiya vasitələri kimi kitabxanaların da mühüm rolu vardır. Azərbaycanın müasir dövrdə davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkənin güclü intellektual potensialı yaradılmalı, informasiya cəmiyyəti quruculuğu şəraitində ölkənin kitabxana-informasiya şəbəkəsi vasitəsilə əhəlinin bütün təbəqələrinin müxtəlif biliklərə və informasiyaya tələbatı tam ödənilməlidir.

Müasir dövrdə kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması, zaman və məkandan asılı olmayaraq hər bir istifadəçinin və cəmiyyətin hər bir qurumunun operativ olaraq dolğun informasiya ilə təmin edilməsi kitabxanaların qarşısında duran əsas vəzifədir. Elm, mədəniyyət və təhsilin informasiya təminatı məhz İKT-dən (İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları) istifadə etməklə və elektron məlumat bazalarının yaradılması ilə mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin son illər kitabxana sahəsinin inkişafı ilə bağlı biri-birinin ardınca qəbul etdiyi çoxsaylı qərarlar, o cümlədən ilk dəfə Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət proqramı (2) Azərbaycan Dövlətinin bu sahəyə prioritet bir məsələ kimi baxdığını və kitabxana ictimaiyyətinin bu qərardan irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsi üçün çox böyük məsuliyyət daşmasının vacibliyini ortaya qoymuşdur.

Hər bir xalqın, dövlətin mədəni səviyyəsinin göstəricisi olan kitabxanalar ən böyük informasiya mənbəyi olub insanların bu qiymətli xəzinəsinin qorunmasını, nəsildən-nəsilə ötürülməsini həyata keçirirlər. Xalqımızın əsrlər boyu yaratmış olduğu qədim və bənzərsiz mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi kitabxanalar dünya mədəniyyətini misilsiz incilərlə zənginləşdirən mənəvi sərvətimizin qorunub saxlanılmasına xidmət edirlər.

Hazırda kitabxanalarımızda həm ənənəvi, həm də elektron kataloqlar oxucuların xidmətinə verilmişdir. Kitabxana-informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasıayrı-ayrı proseslərdən başlayaraq, kompleks sistemlərə, daha sonra inteqral və şəbəkə sistemlərə qədər inkişaf edərək yüksək texnologiyalara əsaslanır. Müasir kitabxana fondları öz tərkibi etibarilə müxtəlif növlü və məzmunlu çap əsərlərini əhatə edir. Həmin əsərlərə geniş oxucu kütləsi müraciət edir.

Bu sorğuların özü isə müxtəlif formalarda özünü göstərir. Oxucu tələbatı yalnız o vaxt hərtərəfli təmin oluna bilər ki, kitabxanalar müxtəlif quruluşlu və məqsədli kataloq və kartotekalar sistemində malik olsun. Kataloqların tərtibində biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılması xeyli rol oynayır. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırma xüsusiyyətlərinə görə kataloqun bir sıra növləri meydana çıxır. Bu da bilavasitə oxucu sorğularının xarakterindən irəli gəlir. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşma xüsusiyyətlərinə görə kitabxanalarımızda ənənəvi və avtomatlaşdırılmış kataloqlaşdırma fəaliyyət göstərir.

Məsələnin qoyuluşu

Kitab təsvirinə ehtiyac yazılı əsərlərin bir yerə toplanması ilə meydana gəlmişdir. Hər bir növ kataloqun təşkili biblioqrafik yazıların qruplaşdırılmasından ibarətdir. Kataloqlarda kitabxanada saxlanılan konkret nəşrlər əks etdirilir. İlk kataloqların yaranması müxtəlif dövrlərin təsvir qaydalarına əsaslanmışdır. Hazırda isə biblioqrafik təsvirlər müəyyən standartlar üzrə tərtib edilir. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrində

biblioqrafik təsvirə dair 3 standart tətbiq edilir: biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı (İSBD), kataloqlaşdırmanın İngilis-Amerika qaydaları (AASR 2) və maşınla oxunan kataloqların müxtəlif MARC formatları. İSBD (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) daha universaldır və ondan bütün dünyada istifadə edilə bilər. AASR 2 standartı (İngilis-Amerikan qaydaları) ingilis dilli ölkələrdə tətbiq edilir. (8,s.92)

Kitabxanaların kompüterlə təchiz edilməsi ilə əlaqədar olaraq biblioqrafik yazı informasiyanın maşınla oxunan daşıyıcıda əks etdirilməsi zəruriliyini yaratmışdır. Kitabxana-informasiya texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxana informasiyasının əksər hissəsi MARC formatının köməyi ilə kodlaşdırılmışdır. MARC formatı – informasiyanın maqnit lenti və diskdə, lazer disklərində, yəni maşınla oxunan daşıyıcılarda yazının əks etdirilməsi qaydalarından ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir formatın əsasını biblioqrafik təsvir qaydaları təşkil edir. UNIMARC formatının əsasını İSBD standartı (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) təşkil edir. Bütün ölkələr UNIMARC formatından istifadə etmək məqsədilə öz kataloqlarından yazıları İSBD-nin təsvir qaydalarına uyğunlaşdırmağa səy göstərirlər. İlk dəfə maşınla oxunan formatlar ABŞ-da meydana gəlmişdir. Müasir informasiya dünyasında təxminən 60-dan çox ölkədə milli formatlar hazırlanmışdır ki, onların da ümumiləşdirilmiş adı MARC adlandırılır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün formatların tərtibi biblioqrafik təsvirə dair dövlət standartına əsaslanır ki, həmin standartların da Beynəlxalq Biblioqrafik Təsvir qaydalarına əsaslanması vacib şərtlərdən biridir.

1968-ci ildə Rusiyada İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyasının iki iclası keçirilmişdi. Burada kataloqlar üçün dövlət standartlarının layihələri təsdiq edilmişdir. Beləliklə, əsas biblioqrafik təsvir qaydaları bütün kitabxanalar üçün məcburi hesab edilirdi. 1970-ci il yanvarın 1-dən etibarən kitabxanalarda aşağıdakı dövlət standartları tətbiq edilməyə başladı: DÖST 7.1-69 “Biblioqrafik və informasiya nəşləri üçün çap əsərlərinin təsviri”; DÖST 7.2-69 “Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri”; DÖST 7.3-69 “Kataloqlar üçün kitabların təsviri”; DÖST 7.13-70 “Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsviri” və s.

İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyası 1979-cu ildən etibarən Beynəlxalq təsvir qaydalarının hazırlanması ilə məşğul olur. Bu dövlət standartının qarşısında bütün kitabxanalar, idarələr, elmi idarə və texniki informasiya mərkəzləri, həmçinin də nəşriyyatlar üçün vahid təsvir qaydalarını özündə əks etdirmək məqsədi qoyurdu.

Bu baxımdan Rusiyanın və eləcə də respublikamızın kitabxanalarında 10 ilə yaxın bir müddətdə tətbiq edilən “Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları” (7.1-76) adlı dövlət standartı xüsusi mərhələ təşkil etmişdir. 7.1-76 dövlət standartında biblioqrafik təsvirin 7 sahəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Məsələnin həlli

XX əsrin 70-ci illərindən biblioqrafik təsvirin standartlaşması problemi ilə dünyanın ən görkəmli mütəxəssisləri məşğul olmuşlar. Mütəxəssislərin böyük bir qrupu beynəlxalq kitabxana cəmiyyətləri və idarələri kataloqlaşdırma bölməsinə (İFLA) cəlb olunmuşlar. Beynəlxalq kataloqlaşdırma işində Rusiya mütəxəssisləri də fəal iştirak etmişlər. İFLA tərəfindən hazırlanan sənədlər silsiləsində xüsusən biblioqrafik təsvirin quruluşu, biblioqrafik təsvirin mətni, biblioqrafik ünsürlər konkretləşdirilmiş və bu da bir sıra ölkələrdə milli təsvir qaydalarının yaradılması və yeniləşməsi üçün bazaya çevrilmişdir.

Bu məqsədlə 1984-cü ildə Rusiyada yeni dövlət standartı hazırlanıb çap edilmişdir. 1986-cı il yanvarın 1-dən kitabxanaların, elmi-texniki məlumat orqanlarının, kitab palatalarının, nəşriyyatların və biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan digər müəssisələrin işində “Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları: Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları” (7.1-74) dövlət standartı tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu standart 1978-ci ildən qüvvədə olan “Çap əsərlərinin biblioqrafik təsviri” (7.1-76) standartının əvəzinə tərtib edilmişdir.

DÖST 7.1-84 dövlət standartı özündə prinsiplial dəyişiklikləri əks etdirməsə də, DÖST 7.1-76 dövlət standartı ilə müqayisədə aydın olur ki, hər iki standart arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-84 dövlət standartında təsvirin funksiyası dəqiqləşdirilmiş, onun əsas növləri və quruluşu müəyyələşdirilmişdir. Standartda ilk dəfə olaraq biblioqrafik təsvirlər obyektinə görə 3 qrupa bölünmüşdür: monoqrafik təsvirlər, toplu təsvirlər, analitik təsvirlər.

Biblioqrafik təsvirin tərtibi metodikası ilə məşğul olan hər bir şəxs bilir ki, 7.1-84 standartı biblioqrafik təsvirə dair standartların üçüncü nəslinə aiddir (7.1-69; 7.1-76; 7.1-84) və standart uzunömürlü olaraq 20 ilə yaxın bir dövr ərzində Rusiyanın və eləcə də Azərbaycanın kitabxanalarında tətbiq edilmişdir. Hər bir standarta yenidən nəzər salınması onların Beynəlxalq biblioqrafik təsvir qaydalarına (İSBD) uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar idi. 7.1-76 standartı biblioqrafik təsvir qaydalarına keçid mərhələsini təşkil etsə də, ciddi dəyişikliklərə görə ondan fərqlənirdi. DÖST 7.1-84 standartı daha çox Beynəlxalq təsvir qaydalarına yaxınlaşdırılsa da, burada bəzi prinsiplial fərqlərə yer verilmişdi. (8,s.93)

Buna görə də yeni bir standartın yaradılması əsas məsələ kimi qarşıda dururdu. Bu məqsədlə 2003-cü ildə Rusiyada Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma komitəsi tərəfindən DÖST 7.1-2003 “Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir” Beynəlxalq dövlətlərarası Standartı yaranmışdır ki, bunun da əsas məqsədi biblioqrafik yazıların mübadilə üçün Rusiya və Beynəlxalq katalodlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Bu məqsədlə əvvəlcədən bir sıra işlər görülmüşdür. Görülən işlərin əsasını DÖST 7.80-2000 “Biblioqrafik yazı. Təsvirin başlığı. Ümumi tələblər və

tərtibi qaydaları” adlı müstəqil standart təşkil etmişdir. Burada təsvirdə biblioqrafik təsvirin başlığının tətbiq edilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Hazırda standartlar kompleksinə daha bir standart da daxil edilmişdir ki, o da elektron ehtiyatlar üçün nəzərdə tutulmuşdur - DÖST 7.82-2001 “Biblioqrafik yazı. Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları”. Həmin standart kitabxana fondlarına daxil olan elektron sənədlərin təsviri üçün tərtib edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-2003 dövlət standartı özündən əvvəlki bütün standartların əvəzinə nəşr edilmişdir. Ona görə də bütün nəşr növləri üçün nəzərdə tutularaq universal standart hesab edilir. Belə ki, 1980-ci illərdə yaranmış standartların bir qismi kitab, seriyalı sənədlər, normativ-texniki sənədlər, dərc edilən və dərc edilməyən sənədlər üçün, bir qismi də ayrı-ayrı nəşr növlərinin (not nəşrlərinin təsviri, kartoqrafik nəşrlərin və s.) təsviri üçün nəzərdə tutulmuşdu. Onu da demək lazımdır ki, 7.8-2000 və 7.1-2003 standartları biblioqrafik isnadların təsvirində tətbiq edilmir.

Son illərdə respublikada kitabxana işi sahəsində baş verən yeniliklər, xüsusilə informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticəsində elektron kitabxana və elektron kataloqların yaradılması, milli kitab fondunun sürətlə artması, elektron sənəd fondunun artması, cəmiyyətdə baş verən global proseslər ictimai həyatın bütün sahələrinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazanaraq dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış, diplomatik münasibətlər yaratmışdır. Artıq öz müstəqilliyini əldə edən Azərbaycan Respublikasında bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxana işinin inkişafı sahəsinə dair bir sıra sərəncamlar verilmiş, Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Bu baxımdan 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qəbul edilən “Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir (Ümumi tələblər və tərtib qaydaları)” adlı Dövlət Standartı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Standart Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən işlənib təqdim edilmişdir.(3)

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə qədər və ondan sonrakı dövrdə də Respublika kitabxanalarında Rusiyada qəbul edilən Dövlət standartları (7.1-69, 7.1-76; 7.1-84) tətbiq edilirdi. 2013-cü ilə qədər istər Respublikanın iri elmi kitabxanalarının və Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin ənənəvi kataloqlarında 7.1-84 “Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları” adlı Rusiya Dövlət Standartı tətbiq edilməkdə idi. Buna görə də 2013-cü ildə Respublikada biblioqrafik təsvirə dair ilk Milli Dövlət Standartının qəbul edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Burada əsas məqsəq biblioqrafik yazıların mübadiləsi üçün Azərbaycan və Beynəlxalq kataloqlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur.

Biblioqrafik təsvirə dair Azərbaycan Milli Dövlət standartı bir sıra beynəlxalq standartlara əsaslanaraq tərtib edilmişdir. “Biblioqrafik yazı.

Bibliografik təsvir (Ümumi tələblər və tərtib qaydaları)” adlı Milli Dövlət standartı həcmcə böyükdür və onun dəqiq öyrənilməsi xeyli vaxt tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki standartlara dair bir sıra vəsaitlər çap edilə də, Milli Dövlət standartının bibliografik təsvir qaydalarını özündə əks etdirən bu ilk vəsaitdir.

Qeyd etməliyik ki, AZS 754-2013 Milli Dövlət Standartında bibliografik təsvirin bütün növləri öz əksini tapmışdır. Burada kitablar, seriyalı, çoxcildli, kollektiv müəllifli nəşrlərin təsviri ilə bərabər, xüsusi nəşr növlərinin (audiovizual nəşrlərin, kartoqrafik nəşrlərin, not nəşrlərinin, avtoreferat, dissertasiyaların və s.) təsviri qaydaları da öz əksini tapmışdır. Hazırkı məqalədə audiovizual və kartoqrafik nəşrlərin təsviri qaydalarından bəhs edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Xüsusi nəşr növlərinin təsviri içərisində audiovizual nəşrlərin təsviri mühüm yer tutur. Bibliografik təsvirin obyektini audiovizual (AV) materialın ayrıca vahidi, komplekti, AV materialın komplektindən və seriyalı nəşrindən ayrıca vahidi təşkil edir. AV materiallar: A materiallardan –fonoqrammalar, qrammafona valı, səs jazıları və s.; V materiallardan – diafilm, diapozitiv, kinofilm və s. ibarətdir.

AV ayrıca vahidi – qrammafona valı, diafilm, diapozitivlərin toplusu, ayrıca müstəqil material kimi nəşr edilən məzmunu bitmiş kinofilmlərdən ibarətdir.

AV materialın komplekti - iki və daha artıq eyni tipli informasiya daşıyıcılarından (qrammafona valı, maqnit fonoqramları, diafilmlər, diapozitivlərin toplusu, kinofilmlər, disklər, CD-ROM) ibarət olaraq miqdarı, məzmunu və tərtibatına görə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş bütöv bir vahidi təşkil edir.

AV materialın ayrıca vahidinə AV komplektindən və seriyalı nəşrindən ayrıca materialına bir hissədən ibarət (birsəviyyəli) təsvir tərtib edilir.

Birsəviyyəli AV materialın təsvirinin sahə və ünsürləri: (13, s.152)

Təsvirin başlığı

1. Sərlöv həvə məsuliyyətlik haqqında məlumat sahəsi

Əsas sərlöv hə

[] *Materialın ümumi əlaməti*

= *Paralel sərlöv hə*

: *Sərlöv həyə aid məlumatlar*

Məsuliyyətlik haqqında məlumatlar

/ *İlkin məlumatlar*

; *Sonrakı məlumatlar*

2. Nəşr sahəsi

Nəşr haqqında məlumat

= *Nəşr haqqında paralel məlumatlar*

Nəşrə aid məsuliyyətlik haqqında məlumatlar

/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*
, Nəşr haqqında əlavə məlumatlar
Nəşrə aid məsuliyyətlik haqqında əlavə məlumatlar
/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*

3. Xüsusi məlumatlar sahəsi

4. Buraxılış məlumatları sahəsi

Nəşr yerivə yayımı
İlkin nəşr yeri
; *Sonrakı nəşr yeri*
: Nəşir və yayımın adı
[] Nəşir və yayımın funksiyaları haqqında məlumatlar
, Nəşir və yayımın tarixi
(*Hazırladığı yer*
: *Nəşir hazırlayanın adı*
,) *Hazırladığı tarix*

5. Fiziki xarakteristikası sahəsi

Materialın xüsusi əlaməti və həcmi
: *Fiziki xarakteristikası haqqında digər məlumatlar*
[Texniki parametrlər]
; Materialın ölçüsü
+ *Qoşma material haqqında məlumatlar*

6. Seriyası sahəsi

(Seriyanın və seriyaaltının əsas sərəlv həsi
= *Seriyanın və seriyaaltının paralel sərəlv həsi*
: Seriyanın və yaseriyaaltının sərəlv həsinə aid məlumatlar
Seriya və yaseriyaaltına aid məsuliyyətlik haqqında məlumatlar
/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*

, Konkret seriya və ya seriyaaltına aid edilən seriyalı
nəşrin Beynəlxalq standart nömrəsi (ISSN)
) Seriyanın və ya seriyaaltının buraxılış nömrəsi

7. Qeyd sahəsi

8. Standart nömrəsi (və ya onun alternativi) əldə olunma şərtləri sahəsi

Standart nömrə (və ya onun alternativi), firmanın nömrəsi
, Firmanın və ya istehsalın nömrəsi
: *Əldə olunma şərtləri və (və ya) qiymət*
() *Sahənin ünsürlərinə aid əlavə məlumatlar*

AV materialın biblioqrafik təsvirinin ünsürlərinin hər birinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır.

AV materialın təsvirində təsvirin başlığı biblioqrafik təsvirin ilk ünsürünü təşkil edir. Burada fərdi müəllifin (müəlliflərin) adı, yaxud da ona bərabər olan şəxslərin adı, həmçinin də ifaçının adı, yaxud da kollektiv müəlliflərin, həmçinin də ona bərabər olan ifaçı kollektivlərin adı (orkestr, xor, ansambl və s.) yazılır. İri elmi kitabxanaların kataloqları üçün biblioqrafik təsvir tərtib etdikdə müəllifin soyadı, adı və atasının adı tam verilir. Məsələn:

Qarayev, Q.Ə.

Qarayev, Qara Əbülfəz oğlu

Eyni soyadlı qohumluq əlaqələri olan müəllifləri fərqləndirmək məqsədilə onların yaşadıkları dövrləri (tarixi), ixtisaslarını, tədqiqat sahələrini və yaxud da “ata”, oğul”, “baba” və s. sözləri göstərmək olar. Bir, iki və üç müəllifli AV materialın təsvirinin başlığında yalnız bir müəllif göstərilir.

Əgər AV material iki müəllifin musiqili əsəridirsə və onlardan biri musiqinin müəllifi, digəri isə ədəbi-mətnin müəllifdirsə, onda təsvirin başlığında əsərin musiqisinin müəllifi göstərilir. Hər iki müəllifin adı isə məsuliyyət haqqında məlumat sahəsində verilir və burada musiqinin müəllifinin soyadı birinci yazılır.

Əgər AV iki müəllifin əsəri kimi tərtib edilibsə və bunlardan biri orijinal musiqi əsərinin müəllifi, digəri isə həmin əsərin yenidən işlənməsində iştirak edibsə, o zaman hər iki müəllifin soyadı təsvirin başlığında göstərilir. Məsələn:

Hacıbəyov, Ü. – Sadıqova, G.

Kollektiv müəllifli nəşrlərin təsvirinin başlığında idarə və təşkilatın adı, ifaçı kollektivlərin adı göstərilir. Kollektiv müəllifli təsvirin başlığı öz quruluşu etibarilə sadə və mürəkkəb ola bilər. Sadə təsvirin başlığı təkcə kollektivin adından ibarətdir. Mürəkkəb təsvirin başlığı kollektivin adından və onun quruluş bölmələrinin adından ibarətdir. Məsələn:

Azərbaycan radio və televiziyaının estrada orkestri

Müvəqqəti karakter daşıyan kollektivləri bir-birindən fərqləndirmək məqsədilə təsvirin başlığında sıra nömrəsi, konfransın, müsabiqənin, festivalın keçirilməsinin ili göstərilir. Məsələn:

Estrada artistlərinin müsabiqəsi (3; 1995; Bakı)

Sərlövhə və məsuliyyət haqqında məlumat sahəsində AV material haqqında, onun digər materiallardan fərqləndirilməsi haqqında əsas məlumatlar əks etdirilir. Bu məlumatlara materialın, əsərin və onun nəşrində iştirak edən fərdi şəxslərin, kollektivlərin adı daxildir.

Əsas sərlövhə bir əsərin adından və yaxud da bir neçə əsərin birləşmiş adından ibarət ola bilər. Əsas sərlövhənin tərkibinə müəllifin, ifaçının, kollektiv müəllifin adı, nəşrin növü, janrı və s. daxil ola bilər. Məsələn: Simfoniya N2

Hərbi mahnılar

T.Quliyevin mahnıları.

AV materialın əksəriyyəti tematik sərlövhəyə malikdir, burada materialın mövzusu və məzmunu aydınlaşdırılır. Tipik sərlövhəyə malik olan AV materiallarda materialın növü və janrı göstərilir. Məsələn: Qəhrəmanlıq ruhlu akkordlar

Konsert

Əgər etiket və titrlərdə bir neçə sərlövhə verilərsə, onda bibliografik təsvirdə poliqrifik üsulla qeyd edilmiş sərlövhə yazılır. Materialda poliqrifik üsulla qeyd edilmiş sərlövhə verilmədikdə, onda birinci sərlövhə əsas sərlövhə kimi təsvirdə yazılır. (13, s.160)

A materialda ifaçılıq haqqında, materialın nömrələnməsi haqqında, əsərin tonu haqqında məlumatlar əsas sərlövhənin tərkibi kimi göstərilir. Məsələn:

Orqan musiqisi

İkinci rapsodiya

Əgər A materialın adı əsərin müəyyən hissəsinin adından ibarətdirsə (nömrə, hissə və s.), onda sərlövhə kimi A materialın müəyyən hissəsinin adı yazılır. Məsələn:

1 N-li Sonatadan Adajio

Sərlövhəyə dair məlumatlar təsvirin ünsürü olaraq materialın əsas sərlövhəsi ilə bağlı olan məlumatları əks etdirir. Bu məlumatlar əsas sərlövhəni aydınlaşdırır və izah edir. Sərlövhəyə dair məlumatlarda materialın forması, növü, janrı, quruluşu, oxucu təyinatı və s. məlumatlar öz əksini tapır. Məsələn:

Aşıq: Pənah Pənahov

Memar düşüncəsi, rəssam xəyalı [Mətn]:

Bakı metrosunun "Nizami" stansiyasının bədii tərtibatı haqqında

Sərlövhəyə dair məlumatlar ayrı-ayrı kateqoriyalara ayrılır. Onlar materialda ya müstəqil ola bilər, ya da qrammatik şəkildə bir-biri ilə bağlı ola bilərlər. Sərlövhəyə dair məlumatlar bir-biri ilə qrammatik şəkildə bağlı olduqda təsvirdə A materialda göstərilmiş qaydada əks etdirilir.

Sərlövhəyə dair məlumatda AV materialın mövzusu, həmçinin də məzmununu aydınlaşdıran məlumatlar verilir. Burada həmçinin ədəbi əsərin janrı haqqında, musiqi əsərinin növü və janrı haqqında məlumatlar da verilir. Məsələn:

Ulduzlara doğru: Kosmonavtlar haqqında mahnılar

İldırım yollarla: Balet

Əgər A materialda təsvir edilən əsərin ifa ediləcək alətlərinin adı göstərilərsə, onda təsvirdə bu alətlərin sayı qeyd olunur. Məsələn:

Sonata N6: Skripka üçün

Məsuliyyət haqqında məlumatlarda AV materialın (əsərin) yaradılmasında, çapa hazırlanmasında, həmçinin onun ifa edilməsində iştirak edən fərdi şəxslər, kollektivlər haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Məsuliyyət haqqında məlumatlar öz tərkibinə görə aşağıdakı qruplara bölünür:

1. Müəlliflər haqqında məlumatlar
2. Digər şəxslər haqqında məlumatlar
3. Materialı nəşr edən idarə və təşkilat haqqında məlumatlar
4. İfaçı şəxs və kollektivlər haqqında məlumatlar

Musiqili əsərlərin təsvirində musiqinin müəllifinin adı həmişə digər məsul şəxslərdən əvvəl verilir.

Əgər AV materiallarda digər şəxslərin soyadı ikidən artıq deyilsə, biblioqrafik təsvirdə hər ikisi göstərilir. Digər şəxslərin familiyası üçdən artıq olarsa, biblioqrafik təsvirdə onlardan birincisi yazılır, digər müəlliflər isə [və b.] sözü altında ixtisar edilir.

Səhnələşdirilmiş V materialların təsvirində məsul şəxslər haqqında məlumatda ifaçılar haqqında ümumiləşdirilmiş məlumatlar verilir. Məsələn: “teatrın aktyorları”.

İdarə və təşkilatlar haqqında məsuliyyət haqqında məlumatlarda əsərin nəşrində, çapa hazırlanmasında iştirak edən idarə və təşkilatın adı göstərilir. Burada həmçinin A materialda göstərilmiş sözlər (məsələn, “hazırlanmışdır”, “işlənmişdir”) təsvirdə öz əksini tapmışdır.

İfaçılar və ifaçı kollektivlər haqqında məlumatlar təsvirdə AV materialda verildiyi kimi öz əksini tapır. İfaçı və ifaçı kollektivlərin adı təsvirin başlığında göstərilərsə, məsul şəxslər haqqında məlumatda onlar təkrar olunmur.

Nəşr sahəsində AV materialın konkret nəşrini digər nəşrlərdən fərqləndirilən xüsusi məlumatlar əks etdirilir. Nəşrin sıra nömrəsi AV materialda verildiyindən asılı olmayaraq biblioqrafik təsvirdə ərəb rəqəmləri ilə göstərilir. (13,s.166)

AV bərpa edilməsi və arxivləşdirilməsi haqqında məlumatların tarixi AV materialda verildiyi zaman göstərilir. Məsələn:

Arx. yazısı 1940

Arx. yazısı 1950-ci il, bərpa 1980-ci il

Buraxılış məlumatları sahəsində AV materialın harada, nə vaxt və kim tərəfindən hazırlanması, yayılması, nəşriyyatçı və nəşri yayanın funksiyaları haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Buraxılış məlumatları sahəsində nəşr yeri və nəşrin yayılmasından sonra AV materialın nəşr edildiyi idarə və təşkilatın, həmçinin də nəşri yayan təşkilatın adı göstərilir. Bunların adı biblioqrafik təsvirdə ixtisarla göstərilir. Məsələn:

Dövlət radio və səsyazma evi – DRTSE

Təsvirdə nəşr yeri və nəşriyyatın adından sonra AV materialın nəşr ili göstərilir. Əgər AV materialda nəşr ili göstərilməzsə, onda digər mənbələrdən nəşr ilini müəyyənləşdirmək lazımdır. Nəşr yerini müəyyənləşdirmək şübhə

doğurduqda onlar kvadrat mötərizə [] içərisində sual işarəsi ilə birlikdə göstərilir. Məsələn: [Moskva ?]

Fiziki xarakteristika sahəsində AV materialın vahidlərinin miqdarı, onun növü və parametri, AV materiala əlavə edilmiş qoşma sənəd haqqında məlumat verilir. Qoşma materialın miqdar xarakteristikası haqqında məlumatlar kiçik mötərizə () içərisində göstərilir. Materialın spesifik növünün işarəsi təsvirdə ixtisarla (diapoziv-dp., qrammafona valı-qrv. və s.) göstərilir.

Materialın spesifik növündən sonra kvadrat [] mötərizə içərisində sənədini işarəsi göstərilir. Bu sənədlər əsasında AV texniki parametrləri, xarici firmaların adı müəyyənləşdirilir.

AV materialın həcmi haqqında məlumatlar (onun) səslənməsi vaxtı, filmin nümayişi müddəti, kadrların miqdarı texniki parametrlərdən sonra kiçik () mötərizə içərisində göstərilir. Məsələn:

1mk [DÖST 24863-81] (17 dəq. 14s.)

A materialın həcmi haqqında məlumatda qrammafona valının və yaxud maqnit fonoqramının səslənməsi vaxtı göstərilir. B materialın həcmi haqqında məlumatda kinofilmlər üçün - vaxt ölçüsü; diafilmlər və diapozitivlər toplusu üçün - kadrların miqdarı əsas götürülür. Məsələn:

1 kf. [MPTY-19-201-67]

1df. [TŞ 19-241-77] (50 kd.)

Əgər A materialın bütünlükdə səslənmə vaxtı göstərilməyibsə, onu təxmini müəyyənləşdirmək lazımdır. Burada təxmini ölçülər əsas götürülür.

Fiziki xarakteristika haqqında digər məlumatlarda AV materialın fiziki xarakteristikası haqqında tam təsəvvür yaradılır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

A material üçün

Qrammafona valının, maqnit fonoqramının sürəti

Musiqi yazısının cizgi yolunun miqdarı

Səs kanallarının miqdarı

V material üçün

Proyeksiyanın sürəti

Materialın rəngliyi

Diapozitivlərin çərçivəsinin hazırladığı material

Maqnit fonoqramının sürəti (kompakt kassetdə) standarta görə 4,76 sm/s sürətinə malikdir.

Maqnit fonoqramlarının təsvirində səsyazma çızıqlarının sayı da göstərilir. Məsələn:

1 mk. [TŞ 43-03-59-8] (30 dəq. 14s.)

A materialların təsvirində səsyazma kanallarının sayı göstərilir: mono, stereo, kvadro.

Fiziki xarakteristikaya dair digər məlumatlardan sonra təsvirdə AV materialın ölçüsü verilir. Qrammafona valının ölçüsü onun diametri üzrə santimetrlə göstərilir. Maqnit lentinin, kino lentinin uzunluğu santimetrlə, eni isə millimetrlə ölçülür. Məsələn:

1 kf. [TŞ 19-83-75] (10 dəq.): san.18/kd.,rəng.,50 m.

Bu sahənin digər ünsürünü qoşma sənəd haqqında məlumat təşkil edir. A materiallarda qoşma sənəd adlı materiallara qrammofon vallarına, maqnit fonogramlarına əlavə edilmiş kitabçalar, mahnıların mətnləri, notlar, albomlar və s. aiddir.

V materiallarda qoşma sənədlərə kitabça şəklində tərtib edimiş materiallar (broşura, annotasiya, vərəqə), qr. valı, maqnit fonogrammaları və s. daxildir.

Seriya sahəsində təsvir edilən AV materialın seriyası haqqında məlumat verilir. Seriyanın əsas sərlovhəsi kimi seriyalı AV materialın sərlovhəsi və yaxud AV komplektinin ümumi sərlovhəsi göstərilir. Məsələn:

(Azərbaycan xalq musiqi alətləri)

(Qədim Azərbaycan musiqi alətləri)

Seriyanın məsul şəxsləri haqqında məlumatda tərtib edənlərin, redaktorların, ifaçıların, ifaçı kollektivlərin, seriyanın təşkilində iştirak edən müəlliflərin, idarə və təşkilatların adları göstərilir.

Qeyd sahəsində AV materialın dəqiq xarakteristikası üçün lazım olan, lakin təsvirin digər sahələrində əks etdirilməyən məlumatlar yerləşdirilir. Məsələn, müəlliflərin əsas adının qeyd edilməsi, seriya sahəsinə dair qeydlər, bütünlükdə AV materiala dair qeydlər və s.

Beynəlxalq Standart Nömrəsi və ya firmanın, istehsalatın nömrəsi, əldə edilmə şərti sahəsində AV materialın etiketində verilən nömrə bibliografik təsvirdə əks etdirilir. Məsələn: ISBN 0-731-6969-1 (13,s.178)

Firmanın və istehsalın nömrəsi AV materialları bir-birindən fərqləndirmək üçün tətbiq edilir. Bu məlumatlar A materialın etiketində, maqnit lentində, kinofilmlərin titrlərində və s. göstərilir. Firmanın və istehsalın nömrəsi rəqəm və yaxud hərf və rəqəm işarəsindən ibarətdir. Məsələn: БДС-20-027

Nəticə

2003-cü ildə Rusiyada Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma komitəsi tərəfindən DÖST 7.1-2003 “Bibliografik yazı. Bibliografik təsvir” Beynəlxalq dövlətlərarası Standartı yaranmışdır ki, bunun da əsas məqsədi bibliografik yazıların mübadilə üçün Rusiya və Beynəlxalq katalodlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən işlənib təqdim edilən və Azərbaycan Respublikasının Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin 20.11.2013 tarixli 119 sayılı əmri ilə təsdiq edilib qüvvəyə minən AZS 754-2013 “Bibliografik yazı. Bibliografik təsvir” adlı dövlət standartında Respublikada çap edilən bütün sənəd növlərinin bibliografik təsviri nəzərə alınmışdır. Standartda müxtəlif sənəd növlərinin təsviri ilə yanaşı, audiovizual sənədlərin təsvirinə də xüsusi yer verilmişdir ki, bu da respublikada sənədlərin bibliografik təsvirində yenilik hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı [Mətn] // Respublika.-2007.- 7 oktyabr.
2. Azərbaycan Respublikasının kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı [Mətn] // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- 2008.-№2.-S.6-29.
3. AZS 754-2013. Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir [Mətn]: Ümumi tələblər və tərtib qaydaları.- Bakı: Metrologiya və Patent üzrə Dövl. Komitəsi, 2013.-60 s.
4. İsmayılov, X. Kitabxana və informasiya texnologiyaları [Mətn]: Dərs vəsaiti/ X.İ.İsmayılov- Bakı: Nurlar, 2009.- 312 s.
5. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu [Mətn] // Azərbaycan.- 1999.- 14 mart.
6. Mustafayeva, S.M. Normativ-texniki sənədlərin təsviri və təsnifləşdirilməsi[Mətn]: (Dərs vəsaiti) / S.M.Mustafayeva; elmi red. Ə.M.Rüstəmov; red. T.F.Quliyev; rəyçilər: Z.İ.Baxşəliyev, H.S.Əfəndiyeva.- Bakı: BDU nəşr-tı, 2001.- 214.
7. Mustafayeva, S.M. MARC formatlarının yaranması və tətbiqi [Mətn] / S.M.Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. – 2004. - №1. – S. 45-53.
8. Mustafayeva, S.M. Biblioqrafik təsvirə dair ilk Milli Dövlət Standartı [Mətn]/ S.M.Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2015.- №1.- S. 90-100.
9. Аналитико-синтетическая переработка информации[Текст] : Учебник.- С.Пб.: Профессия, 2013.-336с.
10. ГОСТ 7.80-2000. Библиографическая запись. Заголовок [Текст]:Общие требования и правила составления. – Минск, 2000. – 8 с.
11. ГОСТ7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание [Текст]: Общитребования и правила составления. – М.: Изд-во стандартов, 2004. – 48 с. – (Межгосударственный стандарт).
12. 12. Российские правила каталогизации [Текст]:Ч.1:Основные положения и правила. / Рос. библи. ассоц.,Межрегион. ком. по каталогизации;авт. коллектив: Н.Н.Каспарова (рук.) [и др.]. - М., 2005. - 242 с.
13. Российские правила каталогизации [Текст]: Ч.2.Специальные правила каталогизации отдельных видов документов / Рос. библи. ассоц.,Межрегион. ком. по каталогизации;авт. коллектив: Н.Н.Каспарова (рук.) [и др.]. - М., 2005.-255 с.

M.F.AXUNDOV ADINA MİLLİ KİTABXANANIN MULTİKULTURALİZM SAHƏSİNDƏ INNOVATİV BİBLİOQRAFİK FƏALİYYƏTİ

Solmaz Sadıqova

*BDU, Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
solmaz_bdu@mail.ru*

Инновационная библиографическая деятельность Национальной библиотеки им. М.Ф.Ахундова в области мультикультурализма

Резюме: В статье рассказывается об инновационной библиографической деятельности Национальной Библиотеки им. М.Ф.Ахундова в области мультикультурализма. Отмечается важность первичных ресурсов, а также роль вторичных ресурсов в предоставлении информации. Также подчеркивается важность электронной базы данных, названной как «Мультикультурализм в Азербайджане», которая организована в библиотеке.

Innovative bibliographic activity of National Library named after M.F.Akhundov in the field of multiculturalism

Abstract: The article talks about innovative bibliographic activity of National Library named after M.F.Akhundov in the field of multiculturalism. The importance of primary resources, as well as the role of secondary resources in the information providing are highlighted here. The importance of an electronic database named "Multiculturalism in Azerbaijan" that organized in library is underlined too.

Açar sözlər: M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, multikulturalizm, innovativ bibliografik fəaliyyət, ilkin resurslar, ikinci dərəcəli resurslar.

Ключевые слова: Национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова, мультикультурализм, инновационная библиографическая деятельность, первичные ресурсы, вторичные ресурсы.

Keywords: National Library named after M.F.Akhundov, multiculturalism, innovative bibliographic activity, primary resources and secondary resources.

Giriş

Tarixin bütün dövrlərində ölkəmizdə bu gün multikulturalizm adlandırdığımız sosial münasibətin mövcudluğu və davamlılığını şərtləndirən dinc birgəyaşayış ənənəsini, tolerantlıq, qarşılıqlı hörmət və ehtirama söykənən köklü münasibətləri örnək göstərə bilərik. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edib.

“Multikulturalizm ili”ndə Azərbaycan Milli Kitabxanasının həyata keçirdiyi layihələr də çoxşaxəli və Azərbaycan multikulturalizm modelinin sistemli öyrənilməsi və təbliği baxımından əhəmiyyətli olmuşdur. Milli Kitabxana ölkəmizin müxtəlif regionlarında fəaliyyət göstərən mədəniyyət ocaqlarında, kitabxanalarda “Multikulturalizm ili”nə həsr olunmuş tədbirlər

keçirmişdir. Multi-kulturalizmə dair ədəbiyyatın toplandığı geniş kitab sərgisinin və “Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir” mövzusunda daimi fəaliyyət göstərən guşənin yaradılması bu baxımdan təqdirəlayiqdir.

Məsələnin qoyuluşu

Məqalədə M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ bibliografik fəaliyyətindən bəhs olunur. Bu sahədə kitabxanaya daxil olan ilkin resursların əhəmiyyətindən, eyni zamanda ikinci dərəcəli resursların informasiya təminatında rolu işıqlandırılmışdır. Kitabxanada təşkil olunmuş “Azərbaycanda multikulturalizm” adlı elektron məlumat bazasının əhəmiyyəti də vurğulanmışdır.

Vətəndaş cəmiyyətində multikultural inkişafın informasiya təminatında çap olunmuş ilkin sənədlərin mühüm rolu vardır (3).

M.F.Axundov adına Milli Kitabxanaya daxil olmuş ilkin mənbələrə misal olaraq "Multikulturalizm siyasəti: Din və Gender Dialoqunda" kitabını göstərmək olar. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunda "Politologiya və siyasi sosiologiya" şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru Rəna Mirzəzadənin müəllifi olduğu kitabın elmi məsləhətçisi professor İlham Məmmədzadədir.

Kitabda Azərbaycan siyasətşünaslıq elmində ilk dəfə olaraq multikulturalizm siyasəti, Qərb-Şərq mədəni müxtəlifliyi Din və Gender Dialoqunda təhlil olunub, tarixi inkişaf mərhələlərində cinslərarası münasibətlərə mədəni, mənəvi aspektdə nəzər yetirilib, qloballaşma zəminində gender siyasəti və din məsələləri işıqlandırılıb. Müəllif yüksək əxlaqi keyfiyyətlər xəzinəsi olan İslam dünyagörüşünü gender ölçülərini izləməklə, Şərqlə Qərb arasında yerləşən Azərbaycan məkanının özəl və özünəməxsus mənəvi dəyərlərini işıqlandırmaqla, Qərb-Şərq mədəni müxtəliflərindəki oxşar və fərqli cəhətlərini araşdırıb. Kitabda Multikulturalizm-Din-Gender Dialoqu "dünyasında" olan çarpazlaşma, qarşılaşma, bərabərləşmə, tarazlaşma, inteqrasiya və s. bu kimi qloballaşan proseslərdə həmin politoloji termin fenomenləri arasında olan "körpünü" və "savaşı" araşdırmağa cəhd edilir. Çoxrəngli mədəniyyətin yeni dünya mənzərəsində müxtəlif "çalarlarının" oxşar və fərqliliyi Dövlətlərin Siyasi "palitrasında" olan görünüşü və ya reallığı analiz olunur.

Digər ilkin mənbələrdən A.Həsənovun “Müasir şəraitdə Azərbaycanda dini-mədəni dəyərlərin inkişaf xüsusiyyətləri” adlı monoqrafiyası 2014-cü ildə 143 səhifədən ibarət çap olunmuşdur. M.Yaqubqızının “Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm: Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında” monoqrafiyası 2016-cı ildə “Elm və Təhsil” nəşriyyatında 184 səhifədən ibarət işıq üzü görmüşdür. İlkin mənbələrin çap olunması tələbatçıların informasiya təminatında və bibliografik resursların meydana gəlməsində mühüm rol oynayır.

2016-cı ildə nəşr sahəsində də xeyli iş görülmüşdür. Qəzet və sayt səhifələrində, ayrı-ayrı kitablarda, jurnal və toplularda multikulturalizm həm

elmi-nəzəri, həm tarixi, həm mədəni, həm bölgələr üzrə, həm də müasir siyasi-ictimai baxımdan sərf-nəzər edildi. BBMM tərəfindən “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” adlı son dərəcə əhəmiyyətli kitab çap olundu. On əsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindənən müxtəlif klassik şair və yazıçılarımızın müxtəlif əsərlərində, dastan və nağıllarımızda başqa dinin, başqa millətin nümayəndə və rəhbərlərinə hörmət dolu münasibət, sevgi və ehtiram sərgiləndiyi bu kitab artıq rus və ingilis dillərində də nəşr edilib.

2016-cı ildə “Multikulturalizm” adlı rüblük jurnalın nəşrinə də başlandı. Jurnal Azərbaycan multikultural dəyərlərinin dünyada, dünya təcrübəsinin isə Azərbaycanda yayılmasını nəzərdə tutur. Bu jurnal vasitəsilə Azərbaycan multikultural əhvalının enerjiasının dünyaya yayılması prosesi gələn illərdə də davam edəcək (2, s.9).

M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ biblioqrafik fəaliyyətindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, Tədbirlər Planının icrası ilə əlaqədar Milli Kitabxana Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi ilə birgə “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” kitabının və “Multikulturalizm” jurnalının Bakıda, Ağcabədidə, Lənkəranda, Qubada, Gəncədə və respublikamızın digər regionlarında ictimaiyyət nümayəndələrinin iştirakı ilə təqdimat mərasimlərini keçirmişdir.

Problemin təhlili

M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın hazırladığı “Azərbaycanda multikulturalizm” adlı fundamental biblioqrafik göstərici də bu əlamətdar hadisəyə həsr edilib(2).Layihənin rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Naziri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Əbülfəs Qarayev, elmi redaktoru Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, akademik Kamal Abdullayev, ixtisas redaktoru və buraxılışa məsul professor, Əməkdar mədəniyyət işçisi Kərim Tahirov, rəyçilər fəlsəfə elmləri doktoru, professor Etibar Nəcəfov və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin direktoru, professor Azad Məmmədov, redaktor Əməkdar mədəniyyət işçisi Gülzar Səfəraliyevadır. 504 səhifəlik biblioqrafik göstərici 2016-cı ildə çapdan çıxmışdır. Biblioqrafik göstəricidə 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı verilmişdir.Sərəncamda deyilir: “Tarixi İpək yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması müasir dövrdə respublikamızda gerçəkləşdirilən siyasətin tolerantlıq prinsiplərinə bu gün də sadıq qalmasının bariz nümunəsidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakı şəhərində keçirilməsi barədə qərar qəbul edilməsi dünya ölkələrinin Azərbaycandakı multikultural mühitə olan münasibətinin real ifadəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədi ilə qərara alıram:

1. 2016-cı il Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təkliflərini nəzərə alaraq, 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsinə dair tədbirlər planını bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin”(1).

Biblioqrafik göstəricidə “Redaktordan” adlı yazı yer almışdır. Burada biblioqrafik göstəricinin quruluşu və axtarış imkanları haqqında məlumat verilir.

Biblioqrafik göstəriciyə Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, akademik Kamal Abdulla tərəfindən “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzi və dövlət siyasətidir” adlı geniş məqaləsi verilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, ölkə Prezidentinin 2014-cü ildə yaratdığı Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin də fəaliyyəti məqsədyönlü oldu. Bu Mərkəz ilin əvvəlindən bu günə qədər 15 xarici ölkədə – Portuqaliyada, İtaliyada, Almaniyada, Rusiyada, Gürcüstanda, İndoneziyada, Litvada, Polşada, Çexiyada, Bolqarıstanda, İsveçrədə və başqalarında, həmçinin 36 Azərbaycan universitetində “Azərbaycan multikulturalizmi” adlı fənnin tədrisini həyata keçirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər əvvəllər biz xarici universitetləri belə bir fənnin tədrisinin vacibliyinə inandırmağa çalışırıdıqsa, bu gün bizə həm artıq əlaqəqurduğumuz universitetlərdən, həm də tamamilə yeni universitetlərdən təkliflər gəlir. Azərbaycanı öyrənmək, onunla əlaqə yaratmaq istəyən xarici tədris ocaqlarının sayı semestrdən-semestrə artır. Bu, o deməkdir ki, həmin ölkələrin gənclərini ölkəmizə bağlayan xətlər möhkəmlənir. Həmin universitetlərin tələbələri Azərbaycan multikulturalizmini öyrənirlərsə, buna xüsusi həvəsləri varsa, deməli, Azərbaycanın tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, müasir siyasi-ictimai həyatını, Azərbaycan həqiqətlərini öyrənirlər. Əsas məqsəd bu tələbələrin Azərbaycana olan maraqlarını Azərbaycana olan sevgiyə çevirməkdir.

Biblioqrafik göstərici 5 hissədən ibarətdir: I hissə - Azərbaycançılıq ideologiyası – milli birliyin əsası kimi; II hissə - Milli-mədəni müxtəliflik, etnik qruplar – dili, mədəniyyəti və incəsənəti; III hissə - Tolerantlıq – Azərbaycanda dini etiqad azadlığının təmin edilməsi; IV hissə - Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir; V hissə - Köməkçi göstəricilər.

Mövzuya uyğun olaraq ədəbiyyat bir neçə bölmə və ayrı-ayrı hissələr daxilində yarım bölmə altında qruplaşdırılmışdır. Bölmə və yarım bölmələrdə materiallar xronoloji prinsiplə, daxilə isə əlifba sırasına uyğun olaraq toplanmışdır. Vəsaitdən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə sonda Azərbaycan, rus və ingilis dillərində müəlliflərin əlifba göstəricisi tərtib olunmuşdur. Biblioqrafik göstərici kitabxanaçı-biblioqraflar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Biblioqrafik göstəricidə milli birliyimizin əsasını təşkil edən, Ulu Öndər Heydər Əliyevin banisi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasından başlayaraq, ölkəmizdəki etnik qrupların tarixinə, mədəniyyətinə, incəsənətinə, həmçinin nəzəri və praktik baxımdan tolerantlığa və multikulturalizmə aid 5560 adda ədəbiyyat öz əksini tapmışdır.

Nəticə

“Multikulturalizm ili” ilə əlaqədar Milli Kitabxananın həyata keçirdiyi layihənin son mərhələsində Azərbaycan Milli Kitabxanasının tərtib etdiyi “Azərbaycanda multikulturalizm” adlı oxucuya təqdim edilən biblioqrafik göstəricini xüsusi qeyd etmək lazımdır. İl ərzində ölkə ərazisində müvafiq mövzuya dair çap olunan ədəbiyyatı və il boyu keçirilən tədbirlər haqqında dövrü mətbuat səhifələrində və məcmuələrdə dərc olunan bütün materialları əhatə etməklə mövzuya dair 5560 mənbəni özündə əks etdirən bu fundamental biblioqrafiya kitabxana əməkdaşlarının gərgin əməyinin nəticəsidir.

M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada “Azərbaycanda multikulturalizm” elektron məlumat bazası da yaradılmışdır. Elektron məlumat bazası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir” fikri ilə başlayır. Sonra Ana səhifə, Rəsmi sənədlər, Görkəmli şəxsiyyətlər Multikulturalizm haqqında, Heydər Əliyev Fenomeni və multikulturalizm, Nəşrlər, Azərbaycan milli kitabxanasının multikultural fəaliyyəti, Foto qalereya, Videofilmlər, Heydər Əliyev fenomeni və multikulturalizm. Bu bölmədə bir sıra müvafiq ədəbiyyatın biblioqrafik siyahısı da verilmişdir: Məsələn, Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi / Kamal Abdulla // Azərbaycan. – 2015. – 1 may. – S.3., Abdullayev K. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin banisidir // K. Abdulla // Azərbaycan. – 2014. – 23 iyul. – S7.Ağayev S. Heydər Əliyev şəxsiyyəti multikultural və tolerant dəyərlər işığında // 525-ci qəzet. – 2016. – 12 aprel. – S.5. və s. Növbəti bölmələr bu ardıcılıqla davam edir: Nəşrlər bölməsi, Multikulturalizm haqqında, Azsayılı xalqlar haqqında, Görkəmli şəxsiyyətlər multikulturalizm haqqında, Azərbaycan milli kitabxanasının multikultural fəaliyyəti. Elektron məlumat

bazasında yarım bölmələr də verilmişdir: Metodik və bibliografik nəşrlər və Kütləvi tədbirlər və s.

Multikulturalizmə həsr olunmuş haqqında bəhs etdiyimiz ilkin mənbələrin və bibliografik göstəricilərin tələbatçıların informasiya təminatında mühüm rolu danılmazdır. “Azərbaycanda multikulturalizm” elektron məlumat bazasının yaradılması isə M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ bibliografik fəaliyyətinin nəticəsidir.

Ədəbiyyat

1. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 11 yanvar 2016-cı il//Azərbaycan.-2016.- 12 yanvar
2. Azərbaycanca multikulturalizm: bibliografiya /layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev; ixt. red. və burax. məsul K.Tahirov; rəy.: E.Nəcəfov, A.Məmmədov; red. G.Səfərəliyeva.- Bakı, 2016.- 504 s.
3. Sadıqova, S.A. Vətəndaş cəmiyyətində multikultural inkişafın informasiya təminatında ilkin resursların rolu // Mədəni müxtəliflik: Dünya və Azərbaycan / Beynəlxalq Elmi-praktik Konfrans, Bakı, 29 aprel 2016-cı il.- Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2016.- S.90-91.
4. Yaqubqızı, M.Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm: Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında: monoqrafiya /Mətanət Yaqubqızı; elmi red. M.B.Əsgərov; ön sözün müəl.: M.B.Əsgərov, M.Ə.Mahmudov.- Bakı: Elm və Təhsil, 2016. - 184 s.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ÜZRƏ ŞƏXSİ BİBLİOQRAFİK RESURS

Sima İsmayılova

*Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
simabdu@mail.ru*

Персональной библиографический ресурс по литературоведению

Резюме: В статье анализируется персональной библиографии в Азербайджане, освещена поток информационной ресурс по литературоведению как часть общий библиографический ресурс.

Personal bibliographic resources on literature science

Summary: This paper gives general information about personal bibliography in Azerbaijan and illuminates the bibliographic resources on literature science as an important integral part of general bibliographic resource.

Açar sözlər: ədəbiyyatşünaslıq, şəxsi bibliografiya, bibliografik resurs.

Ключевые слова: литературоведение, персональный библиография, библиографический ресурс.

Keywords: literature science, personal bibliography, bibliographic resource.

Giriş

Azərbaycan milli bibliografiyası çox zəngin vəsaitlər sisteminə malikdir və bu sistem xalqımızın mədəni-mənəvi sərvəti olan müxtəlif növ məqsəd və oxucu istiqamətli çap əsərlərini özündə əks etdirir. Bibliografik vəsaitlər sisteminin sabit və uzunmüddətli tərkib hissələrindən biri də şəxsi bibliografik informasiya mənbələridir. Şəxsi bibliografik göstəricilərin tərtibində M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası və AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının xidmətləri böyükdür.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının çoxşaxəli bibliografik fəaliyyətinin mühüm istiqamətini şəxsi elmi-köməkçi xarakterli bibliografik vəsaitlərin tərtib edilib nəşr olunması təşkil edir. Bibliografiyalaşdırma prosesinin bilavasitə obyektinin forma və məzmun əlamətinə görə bibliografik fəaliyyətin mühüm sahələrindən biri şəxsi bibliografiya hesab olunur. Ona görə ki, şəxsi bibliografik mənbələrin yaradılması prosesində bilavasitə obyekt kimi müəyyən şəxsin qələminə məxsus əsərlər və onun haqqında yazılmış ədəbiyyat götürülür.

Məsələnin qoyuluşu

Görkəmli adamlara həsr olunan şəxsi bibliografik vəsaitlər ayrı-ayrılıqda həmin şəxsin əsərləri və haqqında olan ədəbiyyat üzrə faydalı bibliografik axtarış imkanlarına malik olurlar və demək olar ki, oxucunun həmin şəxslə əlaqədar bibliografik informasiya ehtiyacını hərtərəfli təmin edirlər. Elə buna görə də elmin, mədəniyyətin, incəsənətin müxtəlif sahələrinin görkəmli adamları haqqındakı fərdi bibliografik göstəricilər o sahənin bibliografik

vəsaitlər sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Demək olar ki, belə vəsaitlərlə nəzərdə tutulan sahənin biblioqrafik informasiya təminatı sisteminin əsası qoyulur. Belə ki, hər bir görkəmli alim, mütəxəssis öz sahəsinin elmi potensialıdır. Onun qələmindən çıxan əsərlər əlaqədar sahə üzrə informasiya ehtiyaclarının ödənilməsi üçün lazım olan sənədlərin bir tərkib hissəsidir. Şəxsi biblioqrafik vəsaitlər mühüm informasiya potensialına malik olur, tələbatçıların biblioqrafik informasiya təminatında mühüm vasitə hesab olunur. [5]

Beləliklə, konkret bir sahənin tanınmış, nüfuzlu mütəxəssisləri haqqında şəxsi biblioqrafik göstəricilərin ümumi məcmusu informasiya istifadəçilərinin o sahəyə dair biblioqrafik informasiya tələbatlarının, ehtiyaclarının ödənilməsinə müsbət təsir göstərir.

Şəxsi biblioqrafik göstəricilərin yaradılması sahəsində artıq respublikamızda kifayət qədər təcrübə qazanılmışdır. İlk əvvəl Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyası ilə 1965-ci ildən bu günə kimi çoxsaylı şəxsi biblioqrafik göstəricilər tərtib olunub nəşr edilmişdir.

2006-cı ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seryasının əsası qoyulub. Bu seriya ilə ilk şəxsi biblioqrafik göstərici görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas-alim, pedaqoq Mir Cəlal Paşayevə həsr edilmişdir. Daha sonralar bu seriya altında görkəmli yazıçı, ictimai xadim Elçin Əfəndiyevə, tanınmış yazıçı və ictimai xadim Teymur Elçinə, satirik şair M.Ə.Sabirə, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə, Məhəmməd Füzuliyə, ədəbiyyatşünas alim Teyyub Qurbana, dünya şöhrətli, xalq şairi Səməd Vurğuna həsr edilmiş şəxsi biblioqrafik göstəricilər geniş informasiya potensialına malikdirlər.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bünövrəsini qoyanlardan biri olan Mir Cəlal Paşayev xalq yaradıcılığı ilə klassik bədii irsin qabaqcıl ənənələrinin vəhdətini yeni formada yaşadan və ədəbiyyata yeni ruh gətirmiş yazıçı, eyni zamanda tədqiqatçı alim olub. Nasir, müəllim, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, publisist, ictimai xadim olan Mir Cəlal Paşayevin irsi – yəni həm öz qələmindən çıxmış, həm də həyatı və yaradıcılığı haqqında yazılmış əsərlərin sayı 1500-dən artıqdır. Belə bir zəngin irsin tədqiq edilib öyrənilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında onun rolunun müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi baxımından çox aktualdır. Bu sahədə artıq bir sıra işlər görülüb. Yazıçının irsini əks etdirən biblioqrafik mənbələr tərtib edilmişdir ki, ilk belə şəxsi biblioqrafik göstərici 1968-ci ildə ədibin 60 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əsaslı Kitabxanası tərəfindən “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyası ilə çap edilmişdir. Bu biblioqrafik göstərici ədibin 40 illik yaradıcılıq dövrünü (1928-1968) əhatə edir. Göstəricidə ümumilikdə 1000-ə yaxın sənəd kütləsi haqqında biblioqrafik məlumat öz əksini tapıb. Buradan məlum olur ki, bəhs olunan dövrdə Mir Cəlalin Azərbaycan və rus dillərində 57 adda kitabı, 656 adda

bədii, ədəbi-tənqidi və publisistik məqaləsi, eləcə də həyatı və yaradıcılığına həsr edilmiş 2 kitab və 305 adda məqalə mövcuddur.

Mir Cəlal Paşayev haqqında növbəti şəxsi biblioqrafik göstərici 1998-ci ildə ədibin 90 illik yubileyi münasibətilə M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası tərəfindən çap olunmuşdur. “Mir Cəlal Paşayev: Biblioqrafiya (1908-1998) (Tərt.ed. R.Q.Muradova; Red. N.P.Nağıyeva) adlı bu göstərici bilavasitə birinci göstəricinin davamı hesab oluna bilər. Burada məntiqi olaraq 1969-1998-ci illər ərzində Mir Cəlal Paşayevin əsərləri, həyat və yaradıcılığı haqqında müxtəlif dillərdə olan materiallar əhatə olunmuşdur. Altay Həsənov göstəriciyə “Mir Cəlal” adlı giriş məqaləsi yazmış və burada ədibin həyatı, yaradıcılığı haqqında qısa məlumat vermiş, onun Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı rolunu yüksək qiymətləndirmişdir.

“Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyası ilə ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə çoxsaylı biblioqrafik vəsaitlər həsr edilib nəşr edilmişdir. Bu biblioqrafik göstəricilər, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə həsr edilmiş biblioqrafik vəsaitlər həmin şəxslərin yubileyləri münasibətilə tərtib edilmişdir.

Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığına oxucu marağının gündən-günə artması, yeni, daha mükəmməl, xronoloji əhatəlilik baxımından daha bitkin bir biblioqrafik məlumat kitabının yaradılması zərurətini meydana çıxarmışdır.

“Mir Cəlal: Biblioqrafiya” (Tərt.ed. N.P.Nağıyeva; Elmi red. Ş.Ə.Axundov) adlı biblioqrafik əsər 1926-cı ildən 2006-cı ilə kimi alimin əsərləri və haqqında olan mənbələrin biblioqrafik modelini yaradan universal xarakterli məlumat kitabıdır. [4]

Biblioqrafik göstəriciyə xalq yazıçısı, professor Elçin “Sadəlik və müdriklik (Müəllim haqqında söz)” adlı elmi, informasiya baxımından diqqəti cəlb edən giriş məqaləsi yazmışdır. Məqalədə bütövlükdə Mir Cəlal müəllimin portretinin əsas cizgiləri haqqında dolğun təsəvvür yaradılmış, sevimli müəllim haqqında yüksək professionallıqla və səmimiyyətlə ətraflı söhbət açılmışdır. Bu biblioqrafik məlumat kitabında ilk bölmə “Mir Cəlalin həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri” adlanır. Bölmədə Mir Cəlal müəllimin həyat və yaradıcılığı haqqında biblioqrafik məlumatlar xronoloji ardıcılıqla verilmişdir.

Görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevə həsr edilmiş hər üç şəxsi biblioqrafik göstəricilər, əlbəttə ki, müəyyən nöqsan cəhətlərinə baxmayaraq, böyük ədibin zəngin irsinin tədqiqi və öyrənilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, çağdaş ədəbi-tənqid məktəbinin layiqli davamçısı, xalq yazıçısı, “İstiqlal” və “Şərəf” ordenli, “Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi”, tanınmış ictimai-siyasi xadim Elçin Əfəndiyev zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığa malik ədəbiyyatşünasdır. Elçin Əfəndiyev xalqımızın tarixi, taleyi və ədəbi-bədii irsi ilə bağlı olan sənətkarlarımızdandır. Elçin Əfəndiyevin Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında xüsusi xidmətləri, çoxsaylı ədəbi-bədii

yaradıcılığı, publisistik fəaliyyəti, xarici ölkə ədəbiyyatından etdiyi tərcümələri, dram əsərləri, kinossenariləri, ictimai-siyasi fəaliyyəti onun haqqında çox zəngin sənəd-informasiya bazasının formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu zəngin sənəd kütləsi ilkin mənbələrlə yanaşı, biblioqrafik mənbələrdə də əks etdirilmişdir.

Elçin Əfəndiyev irsinin biblioqrafik tədqiqinə həsr edilmiş digər bir biblioqrafik vəsait 2013-cü ildə, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyası ilə nəşr edilmişdir. (Elçin (Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu): biblioqrafiya / ixtisas red. və burax. məsul K.Tahirov, red. G.Səfərəliyeva; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.-Bakı, 2013.-560 s.). [3]

Elçin Əfəndiyevin ədəbi-bədii və ictimai fəaliyyətini tam şəkildə əks etdirən bu yeni biblioqrafik göstərici 1959-2013-cü illərdə nəşr edilmiş materialları əhatə edir. Biblioqrafik göstərici əvvəlki vəsaitdən fərqli olaraq yenidən işlənərək daha da təkmilləşdirilmiş, metodiki baxımdan yeni tərtibatla mükəmməl şəkildə nəşr edilmişdir.

Biblioqrafik göstərici Elçin Əfəndiyevin 1959-2013-cü illərdə dərc edilmiş əsərlərini, onun haqqında olan ədəbiyyatı, ədəbi-bədii, publisistik yaradıcılığını, aldığı fəxri fərman və ordenləri, həyat və fəaliyyətinin əsas tarixləri, görkəmli şəxsiyyətlər Elçin haqqında, Elçinin kitab haqqında fikirləri, Elçinin “Ədəbi düşüncələri”ndən bölmələrini əks etdirməklə yanaşı, üç hissədən ibarətdir:

I hissə: Əsərləri – kitablar, dövrü mətbuatda və məcmuələrdə dərc edilmiş əsərləri, romanları, povestləri, hekayələri, ssenariləri, dram, səhnəcik və radio əsərləri, ədəbi-tənqidi, publisistik məqalələri, habelə müsahibələri, tərcümələri, tərtib etdiyi, redaktoru olduğu və rəy verdiyi əsərlər sistemləşdirilmişdir.

II hissə: Həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbiyyatı əhatə edir. Bu bölmə daxilində - kitablar, dissertasiya və avtoreferatlar, dövrü mətbuatda və məcmuələrdə çap edilmiş məqalələr, ekranlaşdırılmış əsərləri haqqında, səhnələşdirilmiş əsərləri haqqında, Elçinin Xaricdə Yaşayan Həmvətənlərlə Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti – “Vətən” Cəmiyyətində fəaliyyəti, Elçinin Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini kimi fəaliyyəti işıqlandırılmışdır.

Biblioqrafik göstəricidə bölmə və yarım bölmələr daxilində materiallar xronoloji prinsip əsasında qruplaşdırılaraq Azərbaycan və rus dillərində sistemləşdirilmişdir.

Vəsaitin “Elektron resurslar” yarım bölməsində Elçin haqqında internetdə verilən materiallar toplanaraq əks etdirilmişdir. Bu yarım bölmə daxilində Elçin Əfəndiyev haqqında müxtəlif internet saytlarında çıxmış 75 adda mənbənin xronoloji ardıcılıqla biblioqrafik təsviri verilmişdir.

“Elçin” şəxsi biblioqrafik göstəricinin III hissəsi köməkçi göstəricilərə həsr edilmişdir ki, buraya - Elçinin əsərlərinin əlifba göstəricisi, Elçin haqqında

yazan müəlliflərin əlifba göstəricisi, Sərlövhə üzrə təsvir olunmuş materialların əlifba göstəricisi daxildir. Vəsaitin bu hissəsində də mənbələr Azərbaycan və rus dillərində qruplaşdırılmışdır. Biblioqrafik vəsaitdən istifadəni asanlaşdırmaq və vaxt itkisinə qənaət etmək baxımından köməkçi göstəricilərin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

“Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyasında görkəmli yazıçı, tanınmış ictimai xadim Elçin Əfəndiyevə həsr edilmiş bu şəxsi elmi-köməkçi xarakterli biblioqrafik tədqiqat əsəri Azərbaycan Milli Kitabxanasının uğurlu biblioqrafik fəaliyyətinin nəticəsidir. Bu uğurlu, müasir Biblioqrafiyaşünaslıq elminin nəzəri müddəalarına əsaslanmaqla və biblioqrafiyalaşdırma metodikasına əməl edilməklə, öz mükəmməlliyi ilə seçilən biblioqrafik vəsait Milli Kitabxananın direktoru, Əməkdar Mədəniyyət işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor Kərim Tahirovun peşəkarlığı və bu sahəyə ciddi münasibətinin nəticəsi olaraq ərsəyə gəlmişdir.

Elçin (Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu) biblioqrafik tədqiqat əsəri müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası elmini zənginləşdirməklə, uğurlu nailiyyəti də hesab edilə bilər.

Elmi-köməkçi şəxsi biblioqrafik vəsaitlər içərisində öz mükəmməl tərtibat və metodikasına görə geniş informasiya potensialına malik olan biblioqrafik vəsaitlərdən biri də dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə həsr edilmiş informasiya mənbəyidir. Zəngin Nizami irsinin tədqiqində, təbliğində və tələbatçılara çatdırılmasında sənəd və informasiya bazası kimi biblioqrafik mənbələrin də xüsusi rolu olmuşdur. Ümumbəşəri yaradıcılığa malik Nizami Gəncəvi irsi ədəbi-bədii mənbələrlə yanaşı, biblioqrafik informasiya mənbələrində də əks etdirilmişdir. Bu mənbələrin yaradılmasının ilkin özəyi isə Nizami irsinin zənginliyi və bu irsə daim diqqət və sevgi olmuşdur. Nizami irsinə böyük hörmət və qayğı ilə yanaşan respublika rəhbərliyi daima bu irsin qorunub saxlanmasını, təbliğini həyata keçirmək üçün şairin əsərlərinin nəşrini, yubileylərinin vaxtaşırı təntənəli keçirilməsi üçün qərar və sərəncamlar vermişdir.

Nizami irsini əks etdirən xüsusi biblioqrafik mənbələr respublikamızda keçən əsrin 40-cı illərindən tərtib olunmağa başlamışdır. Xüsusi biblioqrafik mənbələrlə yanaşı, ümumi biblioqrafik informasiya mənbələrində də Nizami yaradıcılığı, onun haqqında, əsərlərinin təkrar nəşrləri əks olunmuşdur. Bu biblioqrafik mənbələr XX əsrin 20-30-cu illərindən etibarən nəşr edilməyə başlamışdır.

Bu baxımdan Nizamişünaslığın sənəd kütləsi də bu sahənin informasiya mənbəyi kimi biblioqrafiyalaşdırma prosesində əsas obyekt rolunu oynayır. Buraya dahi şair Nizami Gəncəvinin ancaq qələmindən çıxan əsərləri deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, nəzəriyyəsi, bu sahənin tədqiqinə həsr edilmiş kitablar, dövrü nəşrlər, son dövrlərdə meydana gələn elektron nəşrləri, digər informasiya daşıyıcıları daxildir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 23 dekabr 2011-ci ildə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda deyilir:

2011-ci ildə dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illiyi tamam olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illiyinin keçirilməsi haqqında Sərəncamına əsasən Milli Kitabxana tərəfindən tərtib olunmuş “Nizami Gəncəvi” fundamental biblioqrafik göstərici şairin yubileyinə həsr edilmişdir. [8] M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən tərtib olunmuş bu elmi-köməkçi xarakterli biblioqrafik göstərici şairin həyat və yaradıcılığına dair çap olunan materialların 1828-ci ildən 2012-ci ilədək olan dövrünü əhatə edir.

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Teymur Kərimli “Nizami Gəncəvi” biblioqrafik göstəricisinə yazmış olduğu “Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri” adlı oçerkə belə bir epiqraf vermişdir: “Nizami Gəncədən doğdu, Azərbaycan göylərinə qalxdı və bütün dünyaya işıq saçdı”.

Haqqında bəhs ediyimiz bu elmi-köməkçi xarakterli şəxsi biblioqrafik göstərici də bu sərəncama əsasən M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən 2012-ci ildə yüksək bədii tərtibatla tərtib olunaraq çap edilmişdir.

Biblioqrafik göstəricinin maraqlı və oxunaqlı bölmələrindən olan “Nizami Gəncəvinin aforizmləri” adlı hissədə şairin əsərlərində işlətdiyi hikmətli şeir parçaları verilmişdir. Onlardan birini misal olaraq göstərək:

Nə qədər şair var, söz var, şeir var

Dünyada onlardan mənəm yadigar.

“Görkəmli şəxsiyyətlər Nizami Gəncəvi haqqında” bölməsində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov, akademik Həmid Araslı, şair, filosof Əlişir Nəvai, rus şərqşünası Y.E.Bertels, Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli, xalq şairi Səməd Vurğun və digər görkəmli şəxsiyyətlərin dərin məzmunlu fikirləri verilmişdir. Bu fikirlər içərisində ulu öndər Heydər Əliyevin fikirləri Nizami şəxsiyyətinə olan dərin hörmət və ehtiramın bariz nümunəsidir. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir:

“Nizami Gəncəvi elə bir böyük şəxsiyyətdir ki, elə bir dahidir ki, onun yubileylərini nəinki on ildən, beş ildən bir, hər il qeyd etmək lazımdır.”

Bu gün daim yeniləşən Azərbaycan mühitində Nizami irsi, Nizami şeiriyatı, Nizami humanizmi və hikməti cəmiyyət üzvlərinin mənəvi qidasına çevrilmişdir.

“Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyasında nəşr edilmiş biblioqrafik göstəricilərdən biri də “Mirzə Ələkbər Sabir - 150” adlı vəsaitdir.

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan xalqının böyük inqilabçı satirik şairidir. Onun ədəbi irsi 1905-1907-ci illər imperializm dövrünün birinci xalq inqilabının Azərbaycanda və yaxın Şərqdə əmələ gətirdiyi siyasi oyanışı inikas edən zəngin bədii bir xəzinədir. Çarizm və müstəmləkəçi imperialist dövlətlərin Azərbaycan və Şərq aləmində inqilab əleyhinə törətdiyi irtica və terroru M.Ə.Sabir ustalıqla əks etdirmişdir. M.Ə.Sabir şeirdə böyük bir ədəbi məktəbin, inqilabi satiranın banisidir.

Böyük şairin ədəbi-bədii irsi ilkin mənbələrlə yanaşı, biblioqrafik mənbələrdə də əks etdirilərək çoxsaylı oxucularına çatdırılmışdır. M.Ə.Sabir yaradıcılığını, həyatını, əsərlərini əks etdirən ilk elmi-köməkçi xarakterli şəxsi biblioqrafik vəsait 1958-ci ildə ədəbiyyatşünas alim, çoxsaylı biblioqrafik göstəricilərin müəllifi Nazim Axundov tərəfindən tərtib edilmişdir. [1]

M.Ə.Sabirə həsr edilmiş ikinci, daha mükəmməl və əhatəli şəxsi biblioqrafik göstərici M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən tərtib olunaraq 2012-ci ildə çapdan çıxmışdır. Biblioqrafik göstəricinin ixtisas redaktoru və buraxılışına məsul Əməkdar Mədəniyyət İşçisi, Milli Kitabxananın direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Kərim Tahirov, tərtibçilər - Mələhət Həsənova və Gülbahar Misirova olmuşdur. [7]

“Mirzə Ələkbər Sabir - 150” biblioqrafik göstəricisi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və M.F.Axundov adına Milli Kitabxana tərəfindən şairin yubileyinə töhfə olaraq hazırlanmışdır. Vəsait şairin 1903-2012-ci ilədək nəşr olunan əsərlərini, eyni zamanda həyat və fəaliyyəti haqqında yazılan materialları əhatə edir. Şairin yubileyi ərəfəsində hazırlanan bu elmi-köməkçi xarakterli biblioqrafik göstərici üçün materiallar yenidən işlənmiş, əlavələr edilərək daha da təkmilləşdirilmişdir. Biblioqrafik göstəricidə “M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri”, “Görkəmli şəxsiyyətlər M.Ə.Sabir haqqında”, “Əsərləri”, “Həyat və yaradıcılığı haqqında” bölmələri öz əksini tapmışdır. Biblioqrafik vəsaitdə Azərbaycan və xarici dillərdə nəşr edilmiş materiallar xronoloji ardıcılıqla verilmiş, daxildə isə əlifba sırası ilə qruplaşdırılmışdır.

Sabir türkdilli xalqlar arasında tək-tək şairə nəsim olan şan-şöhrət sahibidir. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqi bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır. Bütövlükdə Sabir yaradıcılığı Azərbaycan ictimai-bədii fikir tarixində bənzərsiz, özgün bir mərhələ təşkil edir. Bu sənətin təsir və əhatə dairəsi, aktuallığı şairin öz sağlığında olduğu kimi yenə qalmaqdadır. Odur ki, Sabir fəlsəfəsi, Sabirənə deyim təzi ayrı-ayrı sənətkarları, bütövlükdə xalqı daim özünə cəlb etməkdədir. Doğrudan da, Sabirin tərəqqi, istiqlal və parlaq istiqbal amalları, yüksək xəlqi “məramı yenə dünyada durur”. Bəşər övladı durduqca bu amal və məram öz təzə-tərliyini daim hifz edəcəkdir.

Sağlığında Sabir əsərlərini kitab halında görə bilməmişdi. Tiflisdən Abbas Səhhətə yazdığı 27 iyun 1911-ci il tarixli son məktubunda ona vəsiyyət

etmişdi ki, “Ölürsəm, qəm etmərəm, çünki, bilirəm, siz asarımı təb etdirərsiniz”.

O, yanılmamışdı. Şairin vəfatından bir il sonra - 1912-ci ildə Sabirin əsərləri həyat yoldaşı Billurnisə xanımın, dostları Abbas Səhhət və Mahmudbəy Mahmudbəyovun gərgin əməyi ilə xalqdan yığılan ianə hesabına “Hophopnamə” adı ilə kitab şəklində çapdan çıxdı. 1914-cü ildə “Hophopnamə”nin daha təkmlil nəşri oxucuların ixtiyarına verildi. Həmin nəşrlərə A.Səhhətin müqəddimə kimi yazdığı məqalələri sabirşünaslığın gələcək inkişafı üçün özül daşları rolunu oynadı. “Hophopnamə”nin yeni nəşri üçün Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə də cəhd edilmişdir. Lakin vaxt və tarixi hadisələrin gedişi buna imkan vermədisə də, 1922-ci ildə Əliisgəndər Cəfərzadənin tərtibi ilə şairin kitabı yenidən və xeyli təkmilləşmiş halda işıq üzü gördü. Elə həmin il Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Sabirə Bakıda heykəl qoyuldu.

Sabirin əsərləri rus, ukrayna, gürcü, tatar, fars, ingilis və s. dillərə tərcümə olunmuş, keçmiş sovet məkanından savayı, İran, Türkiyə, ABŞ və s. ölkələrdə də çap edilərək geniş yayılmışdır. Böyük satirik şairə ümumxalq məhəbbətinin təcəssümü olaraq 1962-ci ildə anadan olmasının 100 illik yubileyi respublikamızın və keçmiş sovetlər ittifaqının bir çox yerlərində böyük təntənə ilə qeyd edilmişdir. Böyük şairin 1992-ci ildə 130, 2002-ci ildə 140 illiyi qeyd edilmişdir. M.Ə.Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu ildə sərəncam imzalamışdır. [6]

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Bizim XX əsr ədəbiyyatşünaslığında ən fəxr etdiyimiz şəxsiyyətlər Sabirdir, C.Məmmədquluzadədir”...

Biblioqrafik göstəricinin əsas bölmələrindən “Əsərləri” hissəsində M.Ə.Sabirin əvvəlcə kitabları, dövrü mətbuatda və məcmuələrdə çap olunan əsərləri və tərcümə etdiyi əsərlər xronoloji ardıcılıqla əks etdirilmişdir. Hər bir kitabın tam biblioqrafik təsviri verildikdən sonra qısa annotasiya da yazılmışdır.

Ümumilikdə, bu bölmədə M.Ə.Sabirin kitab şəklində çıxmış 59 adda əsərinin, dövrü mətbuatda və məcmuələrdə dərc edilmiş 349 şeirinin, 12 tərcümə etdiyi əsərinin xronoloji ardıcılıqla biblioqrafik təsviri verilmişdir.

“Dövrü mətbuatda və məcmuələrdə çap olunan əsərləri” bölməsindən məlum olur ki, M.Ə.Sabir 1903-cü ildən başlayaraq müxtəlif dövrü mətbuat səhifələrində şeirləri ilə çıxış etmişdir. Bu bölmə daxilində də materiallar xronologiya üzrə sistemləşdirilmişdir.

“Həyat və yaradıcılığı haqqında” olan bölmədə əvvəlcə kitablar, sonra dissertasiya və avtoreferatlar, dövrü mətbuatda və məcmuələrdə çapdan çıxan məqalələr, sonda isə M.Ə.Sabirin əsərlərinə yazılmış musiqi əsərləri xronologiya üzrə əks etdirilmişdir. Biblioqrafik göstəricinin bu bölməsindən məlum olur ki, 1922-ci ildən, 2012-ci ilə qədər olan dövrdə M.Ə.Sabir

haqqında 81 adda kitab işıq üzü görmüşdür. Bu kitabların əksəriyyəti uzun illər M.Ə.Sabir yaradıcılığını tədqiq edən ədəbiyyatşünas alimlər tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu müəlliflər içərisində - Abbas Zamanov, Əziz Şərif, Cəfər Xəndan, Nazim Axundov, Əziz Mirəhmədov, Hüseyn Mehdi, Məmməd Arif, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Alxan Bayramoğlu daha məhsuldar olmuşlar.

Dissertasiya və avtoreferatlar bölməsindən məlum olur ki, 1946-cı ildən 2007-ci ilə qədər M.Ə.Sabir yaradıcılığı, həyat və fəaliyyəti ilə əlaqədar müdafiə edilmiş doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının tam biblioqrafik təsviri verilmişdir. Bu bölmədə müxtəlif müəlliflər tərəfindən bu illərdə 15 müdafiə edilmiş namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müəllifi, mövzusu, əhatə etdiyi il, elmi rəhbəri, elmi müəssisə, nəşr ili, yeri və səhifəsi göstərilməklə tam biblioqrafik təsviri verilmişdir.

M.Ə.Sabir haqqında dövrü mətbuatda və məcmuələrdə çapdan çıxan məqalələr biblioqrafik göstəricidə say etibarilə üstünlük təşkil edir. Belə ki, 1903-cü ildən 2012-ci il tarixinə qədər xronoloji ardıcılıqla 666 adda müxtəlif müəlliflər tərəfindən yazılmış və və müxtəlif mətbu orqanlarında çapdan çıxmış məqalələrin biblioqrafik təsviri verilmişdir.

“Mirzə Ələkbər Sabir - 150” biblioqrafik vəsaitinin maraqlı bölmələrindən biri də “M.Ə.Sabirin mətbuatda istifadə etdiyi imzalar və təxəllüslər” bölməsidir. Bu bölmədə materiallar cədvəldə - imzalar, jurnal və qəzetlər, illər verilmişdir.

Biblioqrafik göstəricidə əks olunmuş bu cədvəl professor Nazim Axundov tərəfindən 1958-ci ildə tərtib olunmuş göstəricidə verilmiş cədvəlin artırılmış və daha da təkmilləşdirilmiş formasıdır. Belə ki, əvvəlki biblioqrafik göstəricidə (1958) M.Ə.Sabirin 53 təxəllüsü göstərilmişdirsə, bu biblioqrafik vəsaitdə bu rəqəm 80-ə çatdırılmışdır.

“Mirzə Ələkbər Sabir - 150” biblioqrafik vəsaitinin vacib və əhəmiyyətli bölmələrindən biri və axırncısı “Köməkçi göstəricilər” hissəsidir. Biblioqrafik göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq və vaxt itkisinə qənaət etmək məqsədilə vəsaitə 4 adda yardımçı aparat tərtib edilmişdir ki, bunlar:

1. M.Ə.Sabirin əsərlərinin əlifba göstəricisi (Azərbaycan, rus və xarici dillərdə);
2. Tərcümə etdiyi əsərlərin əlifba göstəricisi;
3. Müəlliflərin əlifba göstəricisi (Azərbaycan, rus və xarici dillərdə);
4. M.Ə.Sabirin sözlərinə musiqi yazmış bəstəkarların əlifba göstəricisi.

Bütövlükdə Sabir yaradıcılığı Azərbaycan ictimai-bədii fikir tarixində bənzərsiz, özgün bir mərhələ təşkil edir. Bu sənətin təsir və əhatə dairəsi, aktuallığı şairin öz sağlığında olduğu kimi yenə qalmaqdadır. Odur ki, Sabir fəlsəfəsi, Sabiranə deyim tərzii ayrı-ayrı sənətkarları, bütövlükdə xalqı daim özünə cəlb etməkdədir.

Doğrudan da, Sabirin tərəqqi, istiqlal və parlaq istiqbal amalları, yüksək xalqı “məramı yenə dünyada durur”. Bəşər övladı durduqca bu amal və məram öz təzə-tərliyini daim hiyf edəcəkdir.

Müxtəlif seriyalarda çap olunmuş bu şəxsi biblioqrafik vəsaitlər ədəbiyyatşünaslıq üzrə biblioqrafik informasiya sistemini, ümumilikdə, Azərbaycan biblioqrafik resursunu zənginləşdirən zəngin informasiya mənbələri tələbatçıların informasiya tələbatlarının ödənilməsində ən mühüm vasitədir.

Ədəbiyyat

1. Axundov, N. Mirzə Ələkbər Sabir / Biblioqrafiya .- B., 1958 .- 110s.
2. Elçin (Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu): Biblioqrafiya/ Tərtibçi-müəllif. B.A.Ələsgərov: M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası.- Bakı, 1997.-206s
3. Elçin (Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu): Biblioqrafiya/ ixtisas red.və burax. məsul K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası .-Bakı, 2013.-560s.
4. “Mir Cəlal: Biblioqrafiya” (Tərt.ed. N.P.Nağıyeva; Elmi red. Ş.Ə.Axundov) //Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri seriyası; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.-Bakı, 2006.-260s.
5. Əliyev, Z.H. Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi.-B.: BUN, 2007.-145s.
6. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 1 iyun 2010-cu il / İ.Əliyev // Azərbaycan .- 2010 .- 2 iyun .-S. 3.
7. Mirzə Ələkbər Sabir – 150: Biblioqrafiya // M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası .- B., 2012.- 384s
8. Nizami: Biblioqrafiya / M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası .- B., 2012 .- 632s.

MİLLİ KİTABXANANIN BEYNƏLXALQ KİTABXANA TƏŞKİLATLARINDA ELMİ, MƏDƏNİ VƏ TƏŞKİLATI FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Mələk Xanım Məmməd qızı Hacıyeva

*Azərbaycan Milli Kitabxanasının Elmi işlər və beynəlxalq
əlaqələr üzrə direktor müavini, BDU-nun dissertantı
e-mail: hmelek@hotmail.com*

***Основные направления научной, культурной и организационной
деятельности Национальной Библиотеки в международных библиотечных
структурах***

***Резюме:* Стаття содержит обзор международных библиотечных организаций, анализируется совместная деятельность и итоги сотрудничества Азербайджанской Национальной Библиотеки с этими организациями.**

Main directions of the National Library's scientific, cultural and organizational activities in international library organizations

***Summary:* International library organizations, joint activity of the Azerbaijan National Library with those organizations and the results obtained in cooperation are investigated on the article.**

***Açar sözlər:* Azərbaycan Milli Kitabxanası və kitabxananın beynəlxalq əlaqələri, beynəlxalq kitabxana təşkilatları, Milli kitabxananın bu təşkilatlarla birgə əməkdaşlığı.**

***Ключевые слова:* Азербайджанская Национальная Библиотека и международные библиотечные связи, международные библиотечные организации, совместная деятельность Национальной Библиотеки с данными организациями.**

***Keywords:* Azerbaijan National Library and international relations of the library, international library organizations, the National Library in cooperation with those organizations.**

Giriş

Dünya arenasına inteqrasiyanın ən vacib həlqələrindən biri də digər dünya ölkələrinin milli kitabxanaları, kitabxana işinin inkişafı ilə məşğul olan qurumlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsidir. Son illər ərzində Azərbaycan daha çox beynəlxalq tədbirlərin keçirildiyi, ölkə başçılarının, dünya alimlərinin, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin tez-tez görüşdüyü və toplaşdığı bir məkana çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən dünya xalqlarının mədəniyyətlərinin dialoqu və qarşılıqlı zənginləşməsi istiqamətində atılan addımlar, keçirilən beynəlxalq konfranslar və festivallar, beynəlxalq sərgilər və müsabiqələr, bu və ya digər ölkələrin mədəniyyət günləri və s. tədbirlər xüsusilə örnək olmuşdur. Bu mühüm işdə qabaqcıl dünya kitabxanalarının iş

təcrübəsindən, beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələrindən, tövsiyələrindən istifadə edilməsinə diqqət artırılmışdır.

Məsələnin qoyuluşu

Azərbaycan Milli Kitabxanasının da beynəlxalq əlaqələri sistemində dünya kitabxana təşkilatları ilə əməkdaşlıq prioritet istiqamətlərdən birini tutur. Bu təşkilatlar vasitəsilə bir tərəfdən, dünyada kitabxana işi sahəsində əldə edilən nailiyyətlər öyrənilir, digər tərəfdən bu innovativ yeniliklər kitabxananın modernləşdirilməsi strategiyasının hazırlanmasında istifadə olunur. Bu qurumlardan TÜRKSÖY, İFLA, İƏT (ECO), CENL, BAE və s. adlarını çəkmək olar.

Türk Mədəniyyəti və İncəsənətinin İnkişafı Üzrə Beynəlxalq Təşkilat (TÜRKSÖY) Milli Kitabxananın beynəlxalq əlaqələr sistemində bir sıra dünya təşkilatları içərisində TÜRKSÖY-la münasibətlər xüsusi yer tutur.

Məlumdur ki, bəşər mədəniyyətinin yaradılmasında böyük rolu olan türkdilli xalqlar hər zaman bu mədəniyyətin zənginləşməsinə böyük töhfələr vermiş, daima insan həyatının bütün sahələrində öz istedadını, biliyini, bacarığını göstərmiş, qəhrəmanlıq nümunələri, böyük tarixi-memarlıq abidələri, elmi ixtiraları, qiymətli bədii əsərləri və musiqisi ilə tarixin parlaq səhifələrini yaratmışlar.

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması zəminində türkdilli xalqların müstəqil dövlətləri yarandı. Artıq SSRİ-nin tərkibindən çıxıb müstəqil dövlət kimi fəaliyyətə başlayan bu xalqlar yenidən hər sahədə olduğu kimi elmi, ədəbi-bədii, mədəni sahələrdə də əlaqələrin gücləndirilməsi uğrunda çalışmağa başladılar. Müxtəlif birliklər və ya təşkilatlar yaradır, onun nəzdində fəaliyyət göstərirdilər ki, Türk Mədəniyyəti və İncəsənətinin İnkişafı Üzrə Beynəlxalq Təşkilat (TÜRKSÖY) da belə təşkilatlardan idi.

TÜRKSÖY Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin təşəbbüsü ilə 1992-ci və 1994-cü illərdə İstanbul və Bakı şəhərlərində keçirilmiş Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə və Türkmənistan respublikaları mədəniyyət nazirlərinin görüşləri gedişində əldə edilmiş razılıqlar əsasında yaradılmışdır. Sonralar TÜRKSÖY haqqında müqaviləyə müşahidəçi ölkələr simasında Başqırdıstan, Tatarıstan respublikaları, Şimali Kipr Türk Respublikası, Xakasiya, Tuva, Çuvaşiya və Qaqauz Yeri respublikaları da qoşulmuşlar [13].

Təşkilat türkdilli ölkələrin mədəniyyət və incəsənət sahəsində regional əməkdaşlığını həyata keçirir. Onun əsas məramlarından biri türk dünyasının görkəmli tarixi şəxslərinin, mütəfəkkir, şair və yazıçılarının, habelə digər böyük şəxsiyyətlərinin bütün dünyaya tanıtılmasıdır. Bu məqsədlə təşkilat ümumtürk tarixinin mühüm hadisələrinin, türkdilli ölkələrin dil, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənətinin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermiş görkəmli şəxsiyyətlərin ildönümlərinə həsr olunmuş yubileyləri, xatirə gecələrini və digər kütləvi tədbirləri təşkil edir. TÜRKSÖY-un məqsəd və vəzifələri çərçivəsində beynəlxalq elmi konfransların, simpoziumların, diskussiyaların, kitab təqdimatlarının və s. keçirilməsi də mühüm yer tutur.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi haqqında” 16 mart 1994-cü il tarixli fərmanından sonra dahi şairin 500 illik yubiley şənliklərinə məhz Türkiyədə başlanılması türkdilli ölkələrin bir araya gətirilməsi üçün gözəl şərait yaratdı. Bu, türk dünyası mədəniyyət və incəsənət xadimləri arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinə də böyük təkan verdi.

Daha sonra yubiley şənlikləri Bakıda 1996-cı ilin noyabr ayında TÜRKSÖY beynəlxalq təşkilatının VIII toplantısı ərəfəsində davam etdi. Belə ki, noyabrın 6-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətində türk dünyası yazıçılarının III qurultayı [14, s.7], daha sonra TÜRKSÖY beynəlxalq təşkilatının VIII toplantısı keçirildi. Hər iki tədbirdə Ulu Öndər iştirak etmiş, dəyərli fikirlərini, türkdilli dövlətlər arasında əlaqələrin genişlənməsi üzrə tövsiyələrini bildirmişdir [14, s.16].

Sonrakı illərdə də TÜRKSÖY təşkilatının fəaliyyəti türkdilli ölkələrin mədəniyyət sahəsində ayrı-ayrı təşkilatların, müstəqil qurumlarının yaranmasına səbəb olur. Kitabxana sahəsində belə bir təşkilatın yaranması məqsədilə 4-8 iyun 2007-ci il tarixində Türkiyə Respublikasının Ankara şəhərində Türk Cümhuriyyətləri Milli Kitabxana direktorlarının iştirakı ilə konfrans keçirilir. Konfransın əsas məqsədi türkdilli ölkələrin Milli Kitabxanalarının fəaliyyətini əlaqələndirən və onlar arasında qarşılıqlı iş birliyinin qurulmasını təmin edən və türkdilli xalqların ortaq mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, əlyazmalarının tədqiqi üzrə layihələrin işlənməsini təmin edən bir qurumun yaradılmasından ibarət idi. Belə bir qurumun yaradılması qərarı hələ 2006-cı ilin dekabrında TÜRKSÖY-un toplantısı zamanı Azərbaycanın Mədəniyyət və Turizm naziri və Türkiyə Cümhuriyyətinin Mədəniyyət və Turizm naziri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bununla da artıq Azərbaycan Milli Kitabxanası digər türkdilli dövlətlərin kitabxanaları kimi TÜRKSÖY çərçivəsində keçirilən tədbirlərin həm iştirakçısı, həm də təşkilatçısı timsalında çıxış etməyə başladı.

Türkdilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorlarının II konfransı Bakıda 2008-ci il noyabrın 18-də Milli Kitabxananın 85 illik yubiley tədbirləri çərçivəsində keçirilmişdir. Burada Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası əməkdaşlıq təşkilatının ümumi iclasının keçirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Türkdilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorlarının II konfransında Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Tatarıstan, Xakasiya və Başqırdıstan Milli Kitabxana rəhbərləri, rəsmi nümayəndələr iştirak edirdi [4, s.21].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Türkdilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorları konfransının və Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası əməkdaşlıq təşkilatının ümumi iclasının iştirakçılarna müraciəti olmuşdur. Müraciətdə ölkə başçısı müstəqil Azərbaycan dövlətinin dünya mədəni məkanına inteqrasiyasında türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığın mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərmiş və qeyd etmişdir ki: “Qloballaşan dünyada informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq müasirləşən milli

kitabxanalar ölkələrin davamlı integrasiyası və xalqların qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin zənginləşməsi proseslərinə öz layiqli töhfələrini verməkdədir. Ümidvaram ki, konfransınızda müzakirəyə çıxarılan məsələlər və qəbul edilən qərarlar milli kitabxanaların xalqlarımızın mədəni sərvətlərinin yaşadılması və intellektual potensialının artırılmasında faydalı olacaqdır” [2].

Konfransda türkdilli ölkələrin vahid elektron kitabxana və elektron kataloqunun yaradılması məsələsi müzakirə olunmuş, hər bir ölkənin milli kitabxanasında türkdilli ölkələrin xüsusi guşəsinin yaradılması məsələsi qərara alınmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qərar ortaq türk mədəniyyətinin, ortaq ədəbi irsimizin bütün türkdilli ölkələrdə tanınması və gələcək nəsillərə ötürülməsi, təbliği istiqamətində mühüm bir mərhələnin başlanğıcıdır.

Türkdilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorları növbəti dəfə 2009-cu il sentyabrın 8-də Qırğızıstanın Bişkek şəhərində görüş keçirmişlər. Görüş Qırğızıstan Milli Kitabxanasının 75 illik yubiley tədbirləri çərçivəsində baş tutmuşdur. Burada 2015-ci ilə kimi türkdilli ölkələrin milli kitabxanalarının əməkdaşlığının əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, bu ölkələrin kitabxanalarının toplu kataloqunun yaradılması və türkdilli ölkələrin elm, tarix, mədəniyyət və dili haqqında məqalələr mübadiləsinin təşkili məsələləri müzakirə olunmuş və qərarlar qəbul edilmişdir. Bu konfrans Türkdilli ölkələrin milli kitabxanalarının direktorlarını bir araya yığmaqla kitabxanalar arasında əlaqələri bir daha genişləndirmiş və əməkdaşlığı gücləndirmişdir. 2012-ci ildə Türkdilli ölkələrin kitabxanalarının iştirakı ilə qədim əlyazmaların qorunması, mühafizəsinə dair seminar da təşkil edilmişdir. Belə ki, 2012-ci il noyabr ayının 28-dən 29-dək Türkmənistan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar (Qolyazmalar) İnstitutunda TÜRKSÖY və İSESKO arasında əməkdaşlıq proqramı çərçivəsində Aşqabad şəhərində “Kitabxanalarda saxlanılan qədim əlyazmaların qorunması problemləri” mövzusunda seminar keçirilmişdir. Seminarda Türkdilli ölkələrin kitabxanalarında qorunan qədim əlyazmalardan, onların müasir informasiya texnologiyaları vasitəsilə elektron-rəqəmsal formata köçürülməsindən, qədim türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsində bu əlyazmaların rolundan və qarşıda duran vəzifələrdən söhbət açılmışdır.

Türkdilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorları şurası 2010-cu ildən başlayaraq TÜRKSÖY təşkilatının türk dünyasının görkəmli tarixi şəxslərini, mütəfəkkir, şair və yazıçılarını, habelə digər böyük şəxsiyyətlərini bütün dünyaya tanıtdırmaq məqsədilə elan etdiyi və təşkil etdiyi yubileylərə, xatirə gecələrinə və digər kütləvi tədbirlərə qoşularaq beynəlxalq elmi konfranslar, dəyirmi masalar, kitab təqdimatları keçirir. Belə tədbirlərin keçirilməsinin fəal təşkilatçılarından biri M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası olmuşdur.

Silsilə olaraq 2010-cu ildə TÜRKSÖY təşkilatı tərəfindən görkəmli başqırd türkoloqu, şərqsünas alim Əhməd Zəki Validi ili çərçivəsində Əhməd Zəki Validi Toğanın anadan olmasının 120 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans Azərbaycan Milli Kitabxanasında, noyabr ayında isə Kırım

Muxtar Respublikasının Simferopol şəhərində [10, s.34], 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, TÜRKSÖY təşkilatı və Azərbaycan Milli Kitabxanası birgə Milli kitabxanaşünaslıq elminin banisi, professor Abuzər Xələfovun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans [7, s.19], 2012-ci ildə Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illiyinə həsr edilmiş “Nizami irsinin təbliği” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans, Kipr Respublikasında beynəlxalq konfrans, Ankarada Türkiyə Milli Kitabxanasında və İstanbul Aydın Universitetində M.F.Axundzadəyə həsr olunmuş simpozium [8, s.22], 2014-cü ildə Ankarada Türkiyə Milli Kitabxanasında hər iki qardaş ölkənin milli kitabxanalarının təşkilatçılığı ilə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, görkəmli dramaturq İlyas Əfəndiyevin anadan olmasının 100 illiyi, 2014-cü ilin sonlarında qırğız şairi, ozan və bəstəkarı Toktakul Satılqanovun 150 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans [9], 2015-ci ildə B.Vahabzadənin 90 illik yubileyi ilə əlaqədar tədbir [10, s.42], 2016-cı ildə XI əsrin məşhur mütəfəkkir-şairi Xoca Əhməd Yasəviyə həsr olunmuş konfrans, Şəki şəhərində türk dünyasının böyük şairi, alim və mütəfəkkiri Yusif Xas Hacib Balasaqunluya həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans, Ankarada TÜRKSÖY-da, Türkiyə Milli Kitabxanasında Xalq şairi Səməd Vurğunun anadan olmasının 110 illiyi münasibətilə yubiley tədbirləri təşkil edilmişdir [11, s.49].

TÜRKSÖY təşkilatının mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri də “TÜRKSÖY kitabxanası” seriyası ilə türk dünyasının görkəmli şəxslərinin ədəbi və elmi irsinin təbliği məqsədilə silsilə kitabların nəşridir. Bu istiqamətdə 2010-cu ilin dekabr ayında Azərbaycan Milli Kitabxanasında böyük türkmən şairi, ümumtürk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi haqda çap olunmuş “Məxdimqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri” adlı kitabın [12], 2011-ci ilin mart ayında Azərbaycan Milli Kitabxanasında türkmən xalqının böyük şairi və mütəfəkkiri Nurməhəmməd Əndəlibin Azərbaycan dilində nəşr edilən “Şeirlər, poemalar, dastanlar” kitabının [15], 2014-cü ilin sonlarında Toktakulun TÜRKSÖY tərəfindən türk dilinə tərcümə olunmuş “Toktakul Satılqanov. “Seçilmiş əsərlər”” və Türkiyə Əskişehir valiliyi tərəfindən Toktakulun 6 dildə (Azərbaycan, türk, özbək, qazax, qırğız, türkmən) nəşr edilmiş “Şeirə, nəğməyə çevrilən ömür” kitablarının, 2015-ci il oktyabr ayının 28-də Milli Kitabxanada Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illiyi ilə əlaqədar TÜRKSÖY tərəfindən hazırlanmış “Türk dillərində Bəxtiyar Vahabzadənin 90 şeiri” kitabının təqdimat mərasimləri təşkil edilmişdir. Bu kitabların nəşri və keçirilmiş təqdimat mərasimləri türk xalqları arasında ədəbi, mədəni əlaqələrin daha da inkişafı, genişləndirilməsi, türk dünyasının görkəmli şair və yazıçılarının dünyaya tanıtılması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

TÜRKSÖY təşkilatı türkdilli ölkələr arasında elmi, mədəni, ədəbi əlaqələrin inkişafında xidmətləri olan ölkələri, onların nümayəndələrini diqqətdən kənar qoymamışdır. Belə ki, 2014-cü ildə “TÜRKSÖY-un 20

illiyi” yubiley medalı təsis edilmiş və türk dünyası mədəni irsinin təbliği, türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi sahəsində həyata keçirilən layihələrdə mühüm xidmətlərinə görə bir sıra elm və mədəniyyət xadimlərinə təqdim edilmişdir. Milli Kitabxananın direktoru, professor Kərim Tahirov da təltif olunan şəxslər arasındadır.

Bütün deyilənlərə yekun olaraq demək olar ki, yaranmasının 20 ildən artıq bir müddətində TÜRKSÖY təşkilatı və onun keçirdiyi tədbirlər türk xalqlarının mədəniyyətlərinin inteqrasiyasında son dərəcə böyük rol oynamışdır. Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan Milli Kitabxanası həmin tədbirlərin həm daimi iştirakçısı və həm də fəal təşkilatçısı olmuşdur. Kitabxana daim TÜRKSÖY bayrağı altında birləşən dövlətlərlə sıx əməkdaşlığa hazır olmuş və bunu bu gün də müvəffəqiyyətlə davam etdirir.

CENL (Conference of European National Librarian-Avropa Milli Kitabxanaçıları Konfransı)Azərbaycan Milli Kitabxanasının beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrində CENL təşkilatı xüsusi yer tutur. CENL - 1987-ci ildə Avropa Şurasının təşəbbüsü ilə yaradılmış və onun dəstəyi ilə fəaliyyət göstərir və 49 Milli Kitabxananı birləşdirir. Bu təşkilata üzv olan kitabxanalar öz ölkələrinin intellektual irsini uzun müddətli ənənəvi və rəqəmsal formada mühafizə etmək məsuliyyətini daşıyır, kitabxana- informasiya işində təhsil və elmi-tədqiqatların aparılmasını dəstəkləyir. CENL-in əsas vəzifəsi vahid informasiya məkanında kitabxanaların birgə və əlaqəli fəaliyyət göstərməsini təmin etməkdən ibarətdir. 2005-ci ildə Azərbaycan Milli Kitabxanası Avropa Milli Kitabxanaçıları Konfransı beynəlxalq təşkilatına üzvlüyə qəbul edilmişdir [1, s.75].

Milli Kitabxana CENL-ə üzv olduğdan sonra onun əlaqələri daha da genişlənmiş, keçirdiyi tədbirlərdə fəal iştirak etməklə öz fəaliyyətini modernləşdirməkdə onun tövsiyələrindən istifadə etmişdir.

2008-ci ildə Milli Kitabxananın əməkdaşları Niderlandın Haaqa şəhərində “Avropa Elektron Kitabxanası”na (AEK) yeni üzvlərin qəbulunu nəzərdə tutan “FUMAQABA” layihəsinin təqdimat mərasiminə həsr olunmuş toplantıda iştirak etmişlər. Bu toplantıda Azərbaycan Milli Kitabxanasından başqa AEK-na yeni qəbul olunacaq daha 7 ölkənin (Albaniya, Ukrayna, Gürcüstan, Moldova, Makedoniya və b.) milli kitabxanalarının rəhbərləri və nümayəndələri, müşahidəçi qismində isə Rusiya və Türkiyə Milli kitabxanalarının nümayəndələri iştirak edirdilər.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının bu layihədə iştirakı barədə ilkin razılıq 2007-ci ilin fevralında Riqada keçirilən beynəlxalq elmi konfrans zamanı əldə olunmuşdur və həmin ilin sentyabrında CENL-in Helsinkidə keçirilən illik toplantısında müvafiq qərar qəbul edilmişdir. FUMAGABA layihəsi – müxtəlif Avropa ölkələrinin mədəniyyətlərinə girişi təmin edən, Milli Kitabxanaların zəngin fondunu və mədəni irsini dünya ictimaiyyətinə açmaq missiyasını həyata keçirməyi nəzərdə tutan bir layihədir.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının bu layihədə iştirakı Azərbaycan oxucularının Avropanın milli kitabxanalarının xidmətindən birbaşa istifadə

etməsinə və eləcə də Avropa Milli kitabxanalarının oxucularının Milli Kitabxananın xidmətlərindən istifadəsinə imkan yaradır. Beləliklə, əsrlər boyu yaradılmış, kitabxanalar tərəfindən mühafizə edilib, ictimai istifadəyə təqdim edilmiş Azərbaycanın sənəd kütləsi dünya müstəvisində digər ölkələrin xalqlarına təqdim edilir.

Kitabxananın CENL-lə əlaqələrinin möhkəmlənməsində yeni mərhələ 2013-cü ildən başlayır. Belə ki, Azərbaycan Milli Kitabxanasının 90 illik yubileyi münasibəti ilə 2013-cü il 22-25 sentyabr tarixlərində Bakıda Avropa Milli Kitabxanaçıları Konfransının (CENL) 27-ci illik görüşü keçirilmişdir. Tədbirdə Fransa, Almaniya, Polşa, Estoniya, Ukrayna və s. 41 Avropa ölkəsi Milli Kitabxanalarının rəhbərləri iştirak etmiş, görüşdə Milli Kitabxanalarda qarşıda duran prioritet məsələlərdən danışılmış, Milli Kitabxanaların fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına dair maraqlı təkliflər səslənmiş, yeni layihələr təqdim edilmişdir. Sonrakı illərdə ənənəyə sadıq qalaraq 2014-cü ildə 22 ölkənin iştirakı ilə Avropa Milli Kitabxanaçıları Konfransının (CENL) Rusiya Federasiyasının Moskva şəhərində 28-ci illik toplantısı, 2015-ci ildə İsveçrənin paytaxtı Bern şəhərində 36 Avropa ölkəsinin Milli Kitabxana direktorlarının iştirakı ilə 29-cu toplantı, 2016-cı ildə isə Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərində CENL beynəlxalq təşkilatının 30-cu illik ümumi toplantısı keçirilmişdir. Təbii ki, bu görüşlərin keçirilməsi həm ölkələr arasında elmi, tarixi, mədəni və ədəbi irsin təbliğində, Milli Kitabxanaların birgə fəaliyyətinin və gələcəkdə birgə layihələrin həyata keçirilməsində, qabaqcıl dünya təcrübəsinin kitabxanalarda tətbiqində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İFLA (Kitabxanaçılıq Assosiasiyaları və İdarələrinin Beynəlxalq Federasiyası) Azərbaycan Milli Kitabxanasının beynəlxalq əməkdaşlığı tarixində İFLA ilə əlaqələr xüsusi yer tutur. İFLA-nın əsası 1927-ci ildə Beynəlxalq Kitabxana və Biblioqrafiya Komitəsi adlı qeyri-hökumət təşkilatı kimi qoyulmuş və 1929-cu ilədək başa çatdırılmışdır. 1947-ci ildə YUNESKO ilə İFLA arasında qarşılıqlı tanıma haqqında müqavilə imzalanmışdı.

İFLA qeyri-hökumət təşkilatı olub, məqsədi kitabxanaların beynəlxalq əməkdaşlığını möhkəmləndirmək və bütün dünyada kitabxana-informasiya xidmətinin səviyyəsinin yüksəldilməsindən, bu sahədə aparılan elmi-tədqiqat işlərini dəstəkləməkdən, özəl, ictimai və dövlət sektorunda kitabxana-informasiya xidmətini daha keyfiyyətli təmin etmək imkanlarını dəyərləndirmək və əhəmiyyətini təbliğ etməkdən ibarətdir. 1971-ci ildə təşkilatın Niderlandda nizamnaməsi qəbul olunmuşdur. Dünya kitabxana birliyinin ən mötəbər təşkilatı olan İFLA-nın Baş ofisi Haaqada yerləşir. Dünyanın 150 ölkəsinin 1600 üzvünü birləşdirir.

Dünyada kitabxana işini əlaqələndirən, bu sahənin inkişafında böyük xidmətləri olan İFLA hər il illik konfrans keçirir. Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrinin kitabxana təşkilatlarının və informasiya xidməti ilə məşğul olan bir sıra digər qurumların iştirakı ilə keçirilən bu forum hər il dünyanın bir

ölkəsində keçirilir və burada həmin fəaliyyət sahəsinin ən aktual məsələləri müzakirə edilir.

Azərbaycan Milli Kitabxanası XX əsrin 90-cı illərindən etibarən İFLA-nın üzvüdür. AMK bu təşkilatın keçirdiyi beynəlxalq elmi konfranslarda, simpoziumlarda, həyata keçirdikləri bir sıra layihələrdə iştirak edir. 1995-ci ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilən İFLA-nın “Gələcəyin kitabxanaları” adlı 61-ci konfransında Milli Kitabxananın nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Bu konfransda kitabxanaların yenidən qurulması və informasiya texnologiyalarının tətbiqi, müştərək milli və beynəlxalq informasiya şəbəkələrinin qurulması, kitabxana sənədlərinin gələcəyi, kitabxanalar və ictimai təhsil, peşəkər ünsiyyət və başqa məsələlər ətrafında müzakirələr baş tutmuşdur. Təbii ki, belə konfranslarda iştirak Milli Kitabxananın da fəaliyyətində mühüm islahatların aparılmasına öz təsirini göstərmişdir. Sonrakı illərdə də Azərbaycan nümayəndə heyəti İFLA-nın illik konfranslarında iştirak etmişdir. Lakin araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən Milli Kitabxananın digər beynəlxalq qurumlarla işindən fərqli olaraq İFLA ilə əlaqələri müntəzəm və operativ xarakter daşımamış və bu əlaqələrin bərpa edilməsi və inkişafına böyük ehtiyac vardır.

İƏT (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı-İƏT; Economic Cooperation Organization-ECO)

Milli Kitabxananın beynəlxalq əlaqələr sistemində İƏT təşkilatı xüsusi yer tutur. 1985-ci ildə İran, Pakistan və Türkiyə tərəfindən yaradılan qurum üzv ölkələrin Xarici İşlər Nazirləri Şurasından ibarətdir. Şura təşkilatın fəaliyyət siyasətini, Regional Planlaşdırma Şurasını, Müavinlər Şurasını müəyyən edir. Mənzil-qərargahı Tehranda yerləşən Müavinlər Şurası İƏT ölkələri səfirlərindən ibarətdir.

İƏT-in kənd təsərrüfatı sahəsi, sənaye əməkdaşlığı; nəqliyyat və rabitə; infrastruktur və ictimai işlər; elm, təhsil və mədəniyyət; energetika; narkotik maddələrin yayılmaması məsələləri üzrə fəaliyyət göstərən 8 texniki komitəsi var. Komitələr ildə bir dəfə toplanır.

Azərbaycan Respublikası İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Nazirlər Şurasının 1992-ci ilin 28 noyabr tarixində İslamabadda keçirilmiş növbədən kənar iclası zamanı təşkilatın üzvlüyünə qəbul olunmuşdur. Həmin gün Azərbaycanla yanaşı daha 5 digər ölkə (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Tacikistan) təşkilata üzvlüyə qəbul olunmuşdur. Sonralar İƏT-in Mədəniyyət institutunun təşkilatçılığı ilə quruma üzv olan ölkələrin mədəni irsinin, adət-ənənələrinin təbliği, mədəniyyət müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədilə konfranslar təşkil edilirdi. Azərbaycan Milli Kitabxanası da bu konfranslarda fəal iştirak edirdi.

2007-ci ildə noyabr ayının 19-20-də Tehran şəhərində İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına (EKO) daxil olan ölkələrin Milli Kitabxana direktorlarının I konfransı keçirilmiş, Milli Kitabxana bu konfransda yaxından iştirak etmişdir. Konfrans EKO-nun Mədəniyyət İnstitutunun və İran Milli

Kitabxanasının təşkilatçılığı ilə keçirilmişdir. Burada əsasən təşkilati məsələlər müzakirə edilmiş, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olan ölkələrin Milli Kitabxanalarının direktorlarının İctimai Birliyinin yaradılması barədə qərar qəbul olunmuşdur. Bu beynəlxalq təşkilata İran, Türkiyə, Azərbaycan, Pakistan, Tacikistan, Qırğızistan, Əfqanıstan, Türkmənistan və Özbəkistan Milli kitabxanalarının direktorları daxil olmuşlar [3, s.15].

Növbəti dəfə 2009-cu ildə Bakıda Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən “Bakı - İslam Mədəniyyətinin paytaxtı - 2009” tədbirləri çərçivəsində İƏT-ə üzv ölkələrin Milli Kitabxanalarının direktorları Şurasının II Konfransı keçirilmişdir. Konfransın əsas məqsədi qloballaşan dünyada Milli Kitabxanaların öz işlərini informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun qurması problemlərinin müzakirəsi və qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi olmuşdur.

İƏT-ə üzv ölkələrin Milli Kitabxanalarının Direktorlar Şurasının vahid portalının yaradılması, türk xalqlarının görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinin islam dünyasında qeyd olunması və Milli Kitabxanalar ilə bağlı müxtəlif çıxışlar dinlənilmiş və müzakirələr edilmişdir. Bakı konfransında İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin Milli Kitabxanalarının Direktorlar Şurasının nizamnaməsi qəbul olunmuş, Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru, professor Kərim Tahirov konfransın sədri, İran İslam Respublikasının Milli Kitabxana və Arxiv Təşkilatının direktoru, Prezidentin Mədəniyyət məsələləri üzrə müşaviri Əli Əkbər Aşəri isə Baş direktoru seçilmişlər. Konfransın işində İƏT-ə üzv ölkələrdən 16 xarici qonaq iştirak etmişdir.

“Bakı - İslam Mədəniyyətinin paytaxtı - 2009” tədbirlər çərçivəsində İƏT-ə üzv ölkələrin Milli Kitabxanalarının saytlarına birbaşa çıxışı təmin edən “İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin Milli Kitabxanaları” adlı səhifə hazırlanmışdır [5, s.30].

2010-cu ildə Türkiyənin paytaxtı Ankara şəhərində İƏT-ə üzv olan ölkələrin milli kitabxana direktorlarının 3-cü toplantısı keçirilmişdir. Toplantıda Türkiyə, Azərbaycan, İran, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Pakistan və Əfqanıstan milli kitabxanalarının direktorları və İƏT Mədəniyyət İnstitutunun nümayəndəsi iştirak edirdi. Konfrans İƏT ölkələrinin milli kitabxanalarının birgə əməkdaşlığına və bu əməkdaşlıq şəraitində ortaqlayihələrin həyata keçirilməsinə, rəqəmsal kitabxanaların yaradılmasına və digər məsələlərə həsr olunmuşdur [6, s.27].

BAE (Avraziya Kitabxanalar Assambleyası; Библиотечная Ассамблея Евразии BAE) Azərbaycan Milli Kitabxanasının sıx əməkdaşlıq etdiyi qurumlardan biri də BAE-dir. Hələ keçmiş SSRİ dövründə kitabxana işi sahəsində yaradılan birliklər, şuralar, qarşıya çıxan problemlərin həllində, təcrübə mübadiləsində, kitabxanaşünaslıq elminin inkişafında bu qurum böyük rol oynamışdır. Belə birliklər, o cümlədən Ümumittifaq kitabxana şurası, (Всесоюзный библиотечный совет (ВБС)), sahəvi kitabxana şuraları və

komissiyaları müxtəlif tip kitabxanaların – universal dövlət kitabxanalarının, akademik, ali məktəb, elmi texniki və digər kitabxanaların ixtisaslı mütəxəssislərini bir araya toplayırdı. Bu da kitabxanaların ümumi proqram çərçivəsində fəaliyyət göstərməsinə, əldə olunan təcrübənin yayılmasına böyük köməklik göstərirdi. Lakin SSRİ dağıldıqdan sonra hər sahədə olduğu kimi kitabxana sahəsində olan bu birliklər öz fəaliyyətini dayandırdı. Müstəqil dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş ölkələr ümumbəşəri dəyərlərə söykənən demokratik hüquqi və dünyəvi dövlət yaratmaq arzularını reallaşdırmaq istiqamətində addımlar atmağa başladılar. Sürətlə başlanan demokratikləşmə prosesləri, cəmiyyətin düzgün inkişafı və mədəniyyətin yenilənməsini tələb edirdi. Bu kitabxana quruculuğunda da özünü tam büruzə verdi: köhnə əlaqələrin pozulması, yenilərinin hələ yaradılmaması kitabxana sahəsində xüsusilə yeni ədəbiyyatın komplektləşdirilməsində çətinliklərin əmələ gəlməsi və s. Digər tərəfdən oxucuya xidmətdə informasiya çatışmazlığı kitabxanaların modernləşdirilməsini, yeni xidmət növlərinin təqdim edilməsini tələb edirdi.

Bu sahədə əldə olunan bəzi qabaqcıl kitabxanaların təcrübəsini öyrənmək, problemlərin həllini birgə araşdırmaq məqsədilə kitabxanaların bir araya gəlməsinə, bir təşkilat ətrafında toplanmasına ehtiyac duyulurdu.

26 iyun 1992-ci ildə Moskvada keçirilən Avropa Humanitar forumu çərçivəsində Rusiya Dövlət Kitabxanasının təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq kitabxana şurasının yığılması qərara alınır. Şuraya MDB ölkələrinin Milli kitabxana rəhbərləri, kitabxana assosiasiyaları və birliklərin prezidentləri, nümayəndələri toplanır. Yığıncaqda kitabxanalar qarşısında duran əsas vəzifələr, kitabxanalarda olan informasiya qıtlığının aradan qaldırılması, kitabxanalararası çap məhsulları mübadiləsi, fondların düzgün mühafizə edilib gələcək nəsillərə çatdırılması kimi məsələlər müzakirə edilir. Yığıncaqda bütün bu məsələlərin düzgün həlli üçün iştirakçılar birləşərək vahid kitabxana-informasiya məkanında birləşməyi əsas görürlər. Nəticədə beynəlxalq kitabxana birliyinin yaradılması qərara alınır.

27 noyabr 1992-ci il tarixində Moskvada və 1993-cü ilin aprel ayında Sankt-Peterburq şəhərində Azərbaycan, Belarusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Maldova, Rusiya, Türkmənistan, Ukrayna, Ermənistan respublikalarının kitabxana ictimaiyyətinin razılığı ilə beynəlxalq kitabxana və kitabxana cəmiyyətlərinin birliyinin təsis yığıncağı keçirilir Avraziya Kitabxanalar Assambleyası (BAE-Библиотечная Ассамблея Евразии) təşkilatı yaradılır.

M.F.Axundov adına Milli Kitabxana bu təşkilatla sıx əlaqələr qurmuş və həyata keçirilən layihələrdə yaxından iştirak etmişdir. Belə ki, 2007-ci ildə Avrasiya Kitabxana Assambleyasının (BAE) Qeyri-Kommersiya Əməkdaşlıq Təşkilatının Moskva şəhərində Rusiya Dövlət Kitabxanasında keçirilən 9-cu iclası, 2008-ci ildə Qırğızıstanın paytaxtı Bişkek şəhərində BAE-nin XI toplantısı, 2010-cu ildə Sankt Peterburqda keçirilən XII ümumi iclası, 2013-cü ildə Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində XV ümumi iclası, 2014-cü ildə Qırğızıstanın Bişkek şəhərində BAE-nin XVI iclası, 2015-ci ildə Qırğızıstanda

İssik-Kulda XVI ümumi iclası, Sankt-Peterburq şəhərində XVIII ümumi iclasında Azərbaycan Milli Kitabxanasının əməkdaşları fəal iştirak etmişlər. Bu toplantılarda MDB ölkələrinin vahid elektron kitabxanasının və elektron kataloqunun yaradılması, BAE-yə daxil olan ölkələrin milli kitabxanalarındakı mədəniyyət, incəsənət və turizmlə bağlı olan məlumatların toplu şəkildə vahid informasiya mənbəyi kimi istifadə edilməsi, Rusiya Milli Kitabxanasında əski Azərbaycan əlifbası ilə inqilaba qədər çap olunmuş kitabların əlifba kataloqundan Azərbaycan Milli Kitabxanasında olmayan kitabların əldə olunması, Rusiya Dövlət Kitabxanasında mühafizə edilən dissertasiyaların virtual oxu zalının əməkdaşlıq ölkələrinin milli kitabxanalarında yaradılması kimi məsələlər müzakirə obyektinə olmuşdur.

Bir sıra beynəlxalq təşkilat və assosiasiyalara üzv olan Milli Kitabxana beynəlxalq fəaliyyətində ayrı-ayrı ölkələrdə keçirilən seminar, trening və forumlarda da fəal iştirak edir. Bunlardan 2010-cu ildə Moskvada “MDB ölkələrinin Milli Kitabxanalarının fəaliyyətinin keyfiyyət göstəriciləri” adlı beynəlxalq seminarda, 2012-ci ildə Budapeşt şəhərində keçirilən beynəlxalq kitab festivalında, 2013-cü ildə Daşkənd şəhərində “Mərkəzi Asiya - 2013” 7-ci beynəlxalq konfransda, 2013-cü ildə Malayziyanın paytaxtı Kuala-Lumpurda Malayziya Texniki Əməkdaşlıq Proqramının təşkilatçılığı ilə “Kitabxanaçılar üçün kitabxana menecmenti və planlaşdırma” kursunda, 2014-cü ildə Özbəkistanın Karşi şəhərində təşkil edilmiş “Elm, təhsil, mədəniyyət və biznesdə internet və kitabxana-informasiya resursları” 7-ci beynəlxalq konfransda, Sankt-Peterburq şəhərində Rusiya Milli Kitabxanasında III Sankt-Peterburq beynəlxalq mədəniyyət forumu çərçivəsində keçirilmiş “Milli kitabxana və onun oxucusu: transformasiya problemi” adlı elmi-təcrübi konfransda, Belarus Milli Kitabxanasında respublikada ali kitabxanaçılıq təhsilinin 60 illiyinə və Belarusun alman faşist işğalçılarından azad edilməsinin 60 illiyinə həsr olunmuş “Библиотека как феномен культуры” adlı I Beynəlxalq konqresdə, Qazaxıstan Respublikasının Mədəniyyət və İdman Nazirliyinin və Akademik Milli Kitabxananın təşkilatçılığı ilə Qazaxıstan Respublikasının Birinci Prezidenti gününə və Akademik Milli Kitabxananın 10 illiyinə həsr olunmuş “Prezident və millətin mədəni dirçəlişi” adlı beynəlxalq forumda, Slovakiyada VTLS, Chamo proqramının təkmilləşdirilməsi məqsədilə treninqlərdə, 2015-ci ildə Daşkənd şəhərində “İnternet, elmdə, təhsildə, mədəniyyətdə və biznesdə kitabxana resursları” mövzusunda keçirilən IX beynəlxalq konfransda, IV Sankt-Peterburq Beynəlxalq Mədəniyyət Forumunda, Həştərxan vilayətində Xəzəryanı Assambleyada, 2016-cı ildə Moskva şəhərində Rusiya Dövlət Kitabxanasında Avrasiya Kitabxana Assambleyası (BAE) təşkilatçılığı ilə “Milli kitabxanalar və MDB vahid informasiya məkanı: dövrün çağırışları və inkişaf perspektivləri” adlı forumda, 2016-cı ildə Səmərqənd şəhərində Özbəkistan Milli Kitabxanasının təşkilatçılığı ilə keçirilən “Elmdə, təhsildə, mədəniyyətdə və biznesdə internet, informasiya və kitabxana resursları” adlı 10-cu beynəlxalq konfransda, Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində

Kitabxanaçıların Beynəlxalq Konqresində kitabxananın əməkdaşları fəal iştirak etmişlər.

Nəticə

Beləliklə, Milli Kitabxananın beynəlxalq kitabxana təşkilatlarında elmi, mədəni və təşkilati fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini nəzərdən keçirərkən bir daha bəlli olur ki, kitabxana bu qurumlarda iştirak etməklə beynəlxalq informasiya mühitinə inteqrasiya imkanları əldə etmiş olur, beynəlxalq kommunikativliyi artırır, yeni portnyorların tapılmasına şərait yaranır.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Milli Kitabxanasının modernləşdirilməsi və informasiyalaşdırılmasında beynəlxalq kitabxana təşkilatları mühüm yer tutur, kitabxananın bu sahədəki fəaliyyəti çox vektorludur və qarşılıqlı faydalığa əsaslanan siyasət həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Kitabxanası //Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası. Bakı, 2015, s. 70-78.
2. Əliyev, İ. Türkdilli ölkələrin milli kitabxana direktorlarının konfransı və "Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası" əməkdaşlıq təşkilatının ümumi iclasının iştirakçılarında /İ.Əliyev//Azərbaycan.-2008.-18 noyabr.- S. 1.
3. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2007-ci il hesabatı, 51 s.
4. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2008-ci il hesabatı, 63 s.
5. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2009-cu il hesabatı, 75 s.
6. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2010-cu il hesabatı, 64 s.
7. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2011-ci il hesabatı, 90 s.
8. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2012-ci il hesabatı, 88 s.
9. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2014-cü il hesabatı, 77 s.
10. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2015-ci il hesabatı, 88 s.
11. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2016-cı il hesabatı, 92 s.
12. Məxdimqulu F. Seçilmiş əsərləri /tərt. ed. Ramiz Əskər; red. Əli Şamil.- Bakı-Ankara, 2010.- 448 s.
13. Muxtarov, K. Azərbaycan Respublikası və TÜRKSÖY // [Elektronresurs] URL: <http://onerjurnali.narod.ru/0002.htm>
14. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /H.Ə.Əliyev; burax. məs. R. Mehdiyev, Əliyev, Heydər Əlirza oğlu Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri 1923-2003. 8 Noyabr, 1996 - mart, 1997/Bakı: Azər nəşr, 1998. 488 s.
15. Türkmən şairi Nurməhəmməd Əndəlibin Azərbaycan dilində nəşr olunmuş kitabı təqdim edilib: [TÜRKSÖY-un təşkilatçılığı ilə M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada türkmən şairinin "Şeirlər, poemalar, dastanlar" kitabının təqdimatı keçirilib] //525-ci qəzet.- 2011.- 10 mart.- S. 7.

İNFORMASIYALAŞDIRMA CƏMİYYƏTİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KİTABXANALARINDA ELEKTRON KATALOQUN YARADILMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Oruc İslam oğlu Quliyev

*M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı
mks-xatai@mail.ru*

Некоторые вопросы о создании электронных каталогов в

библиотеках Азербайджанской Республики при информационном обществе

Резюме: В работе проанализированы состояние и организация электронных каталогов в системе библиотечного фонда и выявлена их роль в обслуживании широких кругов читателей-пользователей документально-информационной базы библиотек с помощью Интернета с разными библиотеками стран мира и внутри страны. Здесь же выявлены некоторые их положительные стороны в пропаганде самых ценнейших среди людей, отражающие интересы и потребности всех занимающихся приобретением ими необходимых информационных материалов.

Some issues of creating electronic catalogs in the libraries of Azerbaijan Republic in the information society

Abstract: The paper analyzes the state and organization of electronic catalogs in the library collection and identifies their role in serving a wide range of users using the internet in different libraries around the world and within the country.

Açar sözlər: elektron kitabxana, elektron kataloq, xarici jurnal, yeni informasiya texnologiyaları, elektron kitab, depozitar fond, elmi kitabxana, verilənlər bazası, kitabxanaların avtomatlaşdırılması.

Keywords: electronic library, electronic catalog, foreign magazine, new information technology, e-book, depository fund, scientific library, database, library automation.

Ключевые слова: электронная библиотека, электронный каталог, иностранный журнал, новая информационная технология, депозитарный фонд, научная библиотека, электронная книга, база данных, автоматизаций библиотек.

Giriş

XXI əsrin informasiya texnologiyalarının xarakterik inkişaf istiqamətləri içərisində müxtəlif növlü, tipli və məzmunlu sənədləri mühafizə edən elektron informasiya daşıyıcılarının hazırlanması, sistemləşdirilməsi, mühafizə və şəbəkə rejimində uzaq məsafədən istifadəsi vacib yer tutur. Bütün bu istiqamətlər kompleks şəkildə elektron kitabxanaların yaradılmasında və elektron kitabxana-informasiya təminatının təşkilində ifadə olunur. Mövcud ənənəvi kitabxanalar kitabxanalararası abonement, ölkədaxili və beynəlxalq kitab mübadiləsi və bir neçə fərdi xidmət formaları baxımından həmişə açıq şəbəkə sənəd-informasiya sistemi olmuşdur. Elektron kitabxanalar isə müxtəlif sosial qurumlar, o cümlədən ənənəvi kitabxanalar tərəfindən yaradılan və şəbəkə xidməti imkanlarını xeyli dərəcədə genişləndirən superaçıq informasiya sistemləridir. Onlar tarixən mövcud olan şəbəkə kitabxana-

informasiya xidmətinin yeni metod, vasitə və texnologiyalar baxımından məntiqi davamıdır.

Müasir dünya elmi ədəbiyyatında “elektron kitabxana” anlayışına sinonim kimi “virtual kitabxana”, “rəqəm kitabxanası”, “şəbəkə kitabxanası”, “divarsız kitabxana”, “hibrid kitabxana” anlayışları işlədilir. Lakin burada “hibrid kitabxana” anlayışı yerinə düşmür. Belə ki, hibrid nəyinsə nəyə calaqlanmışdır. Guya ənənəvi kitabxanalar bir şey, elektron kitabxana isə başqa bir şeydir. Kitabxana işi baxımından ənənəvi kitabxana yalnız informasiya daşıyıcılarına və emal texnologiyalarına görə elektron kitabxanadan fərqlənir və dünyada müstəqil elektron kitabxana yoxdur. O, ənənəvi kitabxananın bəzi vacib, həll edilməsi çətin olan mühafizə və xidmət funksiyalarını genişləndirən bir bölmədir, yəni kitabxana daxilində kitabxanadır. Onları qəti şəkildə ayıraraq, hibrid adlandıranların heç bir elmi dəlilləri yoxdur.

Demokratik, dünyəvi, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda inamlı irəliləyən müstəqil Azərbaycan Respublikasında müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılmış özəl iqtisadi sistem inkişaf etdirilir, bazar iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya əsasında təşkil edilir. Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında baş verən böyük dəyişikliklər prosesi elm, təhsil və mədəniyyət sahələrinə də dərinlən nüfuz edir. Bütün bunlar öz əksini “Təhsil haqqında”, “Mədəniyyət haqqında”, “Kitabxana işi haqqında”, “Nəşriyyat işi haqqında”, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” və başqa mühüm qanunlarda öz əksini tapır.

Bu qanunlar müstəqil Azərbaycan dövləti qarşısında bir çox mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifələri həll etmək və onları müvəffəqiyyətlə başa çatdırmaq uğrunda böyük işlərin görülməsi uğurla davam etdirilir. Dünya dövlətləri ilə təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində geniş əlaqələr yaranmağa başlanmışdır. Azərbaycanın bir çox istedadlı gəncləri xarici ölkələrin ali məktəblərində təhsil alır, elm ocaqlarında yaradıcılıq işləri aparır. Bəşəri bilikləri, qabaqcıl təcrübələri öyrənirlər. İnformasiya vasitələrindən - kitablardan, dövrü mətbuatdan, kitabxanalardan və s. istifadə etməyə böyük ehtiyac yaranmışdır. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində, həmişə olduğu kimi, yenə də kitabxanaların soruq-bibliografik aparatı mühüm rol oynayır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyata keçirilən mühüm islahatlar nəticəsində kitabxanaların işinin yaxşılaşdırılması, kitab fondunun zənginləşdirilməsi, müasir dövrün tələblərinə cavab verən soruq-bibliografik aparatın, xüsusilə dünya internet sistemində qoşulmaqla elektron kataloqlardan istifadənin reallaşması, inkişaf etmiş ölkələrin kitabxanaları ilə əlaqələrin yaradılması, onların kitab fondlarından oxucuların istifadəsi və sorğularının təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq mütəxəssis oxuculara kitabxana xidmətinin yeni tələblərə uyğun təşkilinə, kitabxana işinin avtomatlaşdırılmasına, elektron kataloqlarının yaradılmasına böyük ehtiyac yaranmışdır.

Əsas hissə

Kitabxana xidmətinin səmərəliyinin artması, onun təkmilləşdirilməsi kitabxana işi proseslərinin təşkilində elmi yeniliklərdən və dünyanın qabaqcıl təcrübələrindən yaradıcılıqla istifadəni tələb edir. Çünki mənəvi xidmət üsullarının çoxu artıq bugünkü oxucuların tələbini ödəmir. Ona görə də müasir dövrdə kitabxanaların avtomatlaşdırılması, elektron kataloqların yaradılması, ümumiyyətlə, kataloqlaşdırma problemləri bütün dünya mütəxəssislərinin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Belə ki, kompüter texnologiyasının inkişafı şəraitində informasiya mübadiləsinin həll edilməsi bilavasitə onlardan asılıdır. Bu problem hələ 1999-cu ilin aprel ayında keçirilmiş “Beynəlxalq və milli kataloqlaşdırma: bu gün və gələcəkdə” adlı beynəlxalq konfransda geniş müzakirə edilmişdir (4, s.10).

Müasir dövrdə “elektron kitabxana” anlayışının müxtəlif tərəfləri bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Məsələn, elektron informasiyalar sahəsində dünyada məşhur mütəxəssis, prof. V.Arms elektron kitabxanaya belə bir tərif vermişdir (1, s.10.): “Elektron kitabxana əlaqədar servisi olan, rəqəm formasında mühafizə edilən, informasiyanın sistemləşdirilmiş və idarə edilən kolleksiyasıdır”. Müəllifin fikrinə görə, bu tərifdə “idarə edilən” sözü əsas anlayışdır; belə ki, məlumatın süni peykdən axını hələ elektron kitabxanadan verilən informasiya deyil; həmin məlumatların müəyyən sistemdə təşkili və idarə edilməsi artıq elektron kitabxanadır; elektron kitabxana çoxlu istifadəçilərin müraciəti üçün müəyyən sistemə, idarəetmə strukturuna və informasiya kolleksiyasına malik olan kitabxanadır.

Digər bir Amerika mütəxəssisi Devid Rayt elektron kitabxanayı “rəqəm kitabxanası” adlandırır və ona belə bir tərif verir: “Rəqəm kitabxanaları geniş istifadəçi qruplarının asan və əlverişli istifadəsini təmin etmək məqsədilə sənədlərin seçilməsini, emalını, onlara intellektual müraciəti, sənədlərin interpretasiyasını, şəbəkədə paylanmasını, həmçinin informasiyanın tamlığını və mühafizəsini təmin edən qurumlar və onların peşəkar mütəxəssisləri tərəfindən yaradılan fondlardır”.

Göründüyü kimi, konseptual baxımdan hər iki tərif arasında prinsiplial fərqlər azdır. Eyni zamanda hər iki tərifdə əhəmiyyətli kitabxanalar üçün xarakterik olan funksiyalar (sənədlər emalı, sistemləşdirilməsi, mühafizəsi, axtarış və s.) öz əksini tapmışdır. Burada yalnız metod, üsul və texnologiyalar fərqləndirilə bilər. Sosial və informasiya funksiyaları hər iki kitabxana üçün eynidir.

“Elektron kitabxana” anlayışında “kitabxana” sözü əhəmiyyətli baxımdan şərti mənə daşıyır. Belə ki, elektron kitabxanalar nəşriyyatlar, arxivlər, elmi-tədqiqat idarələri, iri biznes qurumlar və əlbəttə, mövcud (əhəmiyyətli) kitabxanalar tərəfindən yaradılır (1, s.11). Böyüklüyündən və kiçikliyindən asılı olmayaraq onların ümumi cəhətləri aşağıdakılardır:

1. Elektron kitabxanalar korporativ, milli, transmilli və qlobal şəbəkələr üçün mövcud olan aparat və proqram vasitələrinə, mübadilə protokollarına malikdir;

2. Sənədlər strukturlaşmış formaya və axtarış proseduralarına malik olur;

3. Əlaqədar təşkilatın serverində yerləşdirilir və şəbəkə ilə uzaq məsafədən istifadə olunur;

4. Web texnologiyalar əsasında və onlayn rejimində fəaliyyət göstərirlər.

Hazırda coğrafi əhatəsi etibarilə kontinental (məs: ümumavropa), milli (ölkə) və yerli (korporativ) elektron kitabxanalar mövcuddur. Bundan başqa, predmet sahələri (məs: humanitar və texniki elmlər), nəşr tipləri (məs: dövrü nəşrlər, nadir kitablar, təsvirlər və s.) və problem istiqamətləri (məs: intellektual mülkiyyət, rəqəm texnologiyaları) üzrə elektron kitabxana layihələri və real fəaliyyət göstərən elektron kitabxanalar vardır (3).

Elektron kitabxanaların yaradılmasının bir neçə obyektiv səbəbi vardır:

1. İstifadəçi müəyyən kitabxanaya gəlmədən, istənilən coğrafi ərazidə yerləşməsindən asılı olmayaraq həmin kitabxananın elektron resurslarından birbaşa istifadə edə bilər;

2. Çap əsərlərini istənilən yerdə (evdə, çöldə, nəqliyyatda gedərkən və s.) oxumaq daha əlverişli və rahatdır. Lakin onların geniş coğrafi məkanda axtarışı və tapılması və əldə edilməsi xeyli vaxt tələb edir və oxumaq üçün almaq müəyyən kitabxanada qəbul edilmiş xidmət qaydaları ilə bağlıdır. Məsələn, kitabxanaya oxucu kimi üzv olmadan kitab verilmir, yaxud müəyyən müəssisə və ya idarənin kitabxanasından kənar şəxslərin abonement yolu ilə kitab alması çətinidir; dövrü nəşrlər və təknüsxəli digər növ nəşrlər, ümumiyyətlə, evdə istifadə üçün verilmir və s. Son illər elektron kitabxanaları və digər növ elektron nəşrləri evdə oxumaq üçün kiçik, çəkiyə yüngül portativ (cib) aparatlar və onların xüsusi proqram vasitələri hazırlanmışdır. Bunlardan Peanut Reader, Soft Book Reader, Netlibrary və digər səyyari oxu vasitələrini göstərmək olar (4);

3. Ən qiymətli və nadir nüsxəli ədəbiyyatı istifadə etmək üçün onları müəyyən ölkədə mühafizə edən kitabxanaya getmək, ya da mümkün hallarda onun foto və ya kserosurətini almaq lazım gəlir. Elektron kitabxana olduqda isə bütün bunlara ehtiyac qalmır. Çünki mövcud kitabxanaların elektron resursları (elektron kitabxanaları), ilk növbədə, həmin ədəbiyyatı mühafizə edir;

4. Elektron kitabxanalar heç vaxt bağlı olmur. Bu yaxınlarda Britaniya Universitetində aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, həmin universitetin elektron kitabxanasına müraciət edənlərin 49-50%-i kitabxananın bağlı olduğu müddətdə, iş vaxtından sonra müraciət edən oxuculardır (1, s.14). Ənənəvi kitabxanalardan fərqli olaraq uzaqlaşdırılmış (elektron) kitabsaxlayıcıda digər oxucuda istifadədə olduğu üçün “əldədir”, yaxud fiziki cəhətdən köhnəlidiyi üçün “istifadə üçün yarasızdır” cavabı verilən, kataloqda, polkada öz həqiqi

yerinə qoyulmadığı üçün tapılıb oxucuya verilə bilməyən, sadəcə olaraq, oğurlanan sənəd ola bilməz.

Dünyanın hər hansı kitabxanasından müəyyən sənəd yerli kitabxanadakı kimi asanlıqla tapılıb istifadə edilə bilər. Şübhəsiz, deyilən üstünlüklər o demək deyil ki, elektron kitabxana ənənəvi kitabxanadan daha etibarlıdır. Elektron kitabxanada kompüter sisteminin işi dayana bilər, şəbəkədə rabitə xətti ləng və etibarsız işləyə bilər, virus təsiri ola bilər və s. Lakin ənənəvi kitabxanalarla müqayisədə elektron kitabxana yerləşdiyi coğrafi məkandan asılı olmayaraq istənilən istifadəçi üçün bütün sutka ərzində operativ və açıqdır. Çünki elektron sənədlər mühafizə olunduğu serverlər (kompüterlər) fasiləsiz işləyir. Bu proses qlobal şəbəkənin bütün provayderləri və qovşaqları üçün də xarakterik haldır;

5. Çap əsərlərinin, ümumiyyətlə, onların mühafizə edildiyi kitabxanaların nə özləri, nə də sosial-informasiya funksiyaları elektron kitabxanalardan asılı olmayaraq heç vaxt dəyişməyəcəkdir. İnformasiya daşıyıcıları kimi gil lövlələr papirusla, sonuncu perqamentlə, perqament kağızla, kağız isə qismən mikroformalarla əvəz edilmişdir. Elektron informasiya vasitələri isə çap əsərlərilə paralel şəkildə inkişaf edir. Onlar hazırda ümumi sənəd informasiya məhsulunun təqribən 20%-ni təşkil edir; 2000-ci ildə dünyada 315 mln. ton kağız sərf edilmişdir. OCLC kataloqunda 43 milyon adda sənədin biblioqrafik məlumatları vardır. Əgər onların hər birini orta hesabla 300 səhifə hesab etsək 13 milyard çap səhifəsi alınar (4, s.70).

Bütün bunlar göstərir ki, indi biz sadə deyil, çox mürəkkəb, çətin və eyni zamanda şərəfli və qüdrətli peşə adamlarıyıq. Lazımi resurs olmadan heç bir istehsal və tədavül mümkün deyil. Zəngin informasiya resursları ancaq kitabxanalardadır. Deməli, informasiya bazasının əksər komponentlərinə sahiblik hüququ da kitabxanalardadır. Kitabxanalar yeni, yüksək texnologiyalarla, metod və vasitələrlə daha yaxşı silahlanmalıdır. Bu istiqamətdə elektron kitabxanaların rolu və əhəmiyyəti böyükdür.

Elektron kitabxanalar haqqında elmi fikirlər son illər yaranmışdır. Hələ XX əsrin 50-ci illərində V.Buş “Biz necə düşünürük” məqaləsində, dünyada ilk dəfə açıq şəbəkə ideyasının müəllifi olan Y.Liklayder “Gələcəkdə kitabxanalar” kitabında elektron kitabxanaların ümumi konturlarını müəyyən etmişdir. 80-ci illərin əvvəllərindən informasiya texnologiyalarının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçməsi (CD-ROM, fərdi kompüterlər, internet və s.) ilə əlaqədar olaraq elektron kitabxanaların yaradılması problemləri yenidən aktualıq kəsb etmişdir. Həmin illərdən başlayaraq elektron kitabxanaların yaradılması və təcrübi olaraq reallaşdırılması üçün milli və transmilli proqram layihələr işlənmiş, təqribən 90-cı illərin əvvəllərindən həmin kitabxanalar fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Onların miqdarı və resursları sürətlə artır.

Rusiyada elektron kitabxanaların yaradılması istiqamətində bir neçə milli və regional layihə və proqram işlənmiş və onların bəziləri təcrübədə

reallaşdırılmışdır. Bunlardan Rusiya Dövlət məqsədli elmi-texniki proqramı, elm və təhsil sahəsində “Ali məktəblər və elmlər üçün milli kompüter telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması”, Rusiya elektron kitabxanaları, Rusiya Mədəniyyət Nazirliyinin “Rusiya mədəniyyəti (2001-2005) federal proqramın “elektron kitabxanalar” altproqramını misal göstərmək olar. Hazırda “Rusiya elektron kitabxanaları” qlobal dövlət proqramı reallaşdırılmağa başlamışdır. Bu proqramda 11 nazirlik, “Soros” fondu, Elm və Texnika üzrə Federal İnformasiya Fondu iştirak edir. Məsələn, “Soros” fondunun vəsaiti hesabına 14 min adda elmi-texniki jurnalın elektron variantı hazırlanmışdır. Ümumiyyətlə, ilk mərhələdə Rusiyada 80 milyon adda sənəddən ibarət olan milli baza elektron kitabxanası yaradılacaqdır. 2010-cu ildə proqramın ikinci mərhələsi başa çatmalıdır. Bu mərhələ qlobal parametrlərə malikdir (məsələn, ölkənin bütün inzibati-ərazi bölgüsündə, o cümlədən 1500-dən çox MKS-də fəal istifadə olunan sənəd massivləri əsasında elektron kitabxanalar şəbəkəsinin yaradılması, xarici ölkələrin (böyük yeddiyələrin) elektron kitabxanaları ilə informasiya mübadiləsi, Rusiya milli elektron depozitariyasının və şəbəkə elektron kataloqunun yaradılması, milli informasiya məkanında sənədin elektron göndərişi və s.).

Elektron kitabxanaların yaradılmasına dair transmilli proqramı və layihələr də işlənmişdir. Bunlardan Avropa Komissiyasına üzv olan böyük yeddiyələrin, o cümlədən Rusiyanın da iştirak etdiyi “Biblioteka universalis”, “Avropa İttifaqının “Kitabxanalar üçün telematika”, “CANDEL” (Avropa elektron kitabxanalarının nəzarətli müraciət şəbəkəsi), “DECOMATE” (Avropada elektron kitabxanalarının nəzarətli müraciət şəbəkəsi), “DIEPER” (Avropa elektron dövrü nəşrləri), Miracle (Korlar üçün musiqi kataloqu) və bir neçə digərlərini göstərmək olar. Sonuncu deyilən layihə Avropada korlar üçün multimedia elektron kitabxana mərkəzinin yaradılmasını və Brayl şriftinin rəqəm formasında musiqi əsərlərinin onlayn rejimində istifadəsini nəzərdə tutur. Bu layihənin koordinasiya mərkəzi korlar üçün Hollandiya Milli Kitabxanasıdır. Layihədə Böyük Britaniya, İtaliya, İsveçrə və İspaniya iştirak edir. 2003-cü ildən bu layihə reallaşdırılmışdır.

Elektron kitabxanaların yaradılması mürəkkəb elmi və texniki problemdir. O, böyük maliyyə vəsaiti və savadlı kadrların olmasını tələb edir. Ənənəvi kitabxanalar kimi və onların bir altsistemi funksiyasında o da müntəzəm inkişaf edir. Onun yaradılmasının və istifadəsinin xeyli təşkilatı, texniki, texnoloji və normativ-hüquqi problemləri vardır.

Məlum olduğu kimi, kataloqlaşdırma qaydaları bütün ölkələrdə əsas normativ sənəd hesab olunur və biblioqrafik qeydlərin formalaşmasının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Hazırda MDB ölkələrində mürəkkəb vəziyyət yaranmışdır: onlar da müstəqil milli kataloqlaşdırma qaydaları olmadığına görə, iki seçim prinsipi qarşısında qalmışlar. Belə ki, onlar ya kataloqlaşdırmada başladıkları Rusiya qaydalarını davam etdirməlidirlər, ya da

ingilis-Amerika qaydalarını qəbul etməlidirlər. Bu eynilə respublikamızın kitabxanalarına da aiddir.

Müasir dövrdə elektron kataloqlarının təşkil edilməsi olduqca aktualıq təşkil edir. Bu sahədə elektron kataloqları informasiya sisteminin növ müxtəlifliyindən biri kimi kitabxanalararası avtomatlaşdırılmış əlaqələrin yaradılmasında və istifadə edilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, elektron kataloqlarının internetdə tətbiq edilməsi təkcə tələbatçı bibliografik informasiyanı istənilən vaxtda, istənilən yerdən almaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müxtəlif kitabxanalarda mövcud olan külli miqdarda qiymətli nəsrlərlə tanış olur.

Müasir dövrdə kitabxanalar bəşəriyyətin mədəni, elmi irsinin qoruyucusu, ən əsası dünya informasiya məkanı ilə birbaşa əlaqə yarada biləcək mərkəz olmağa doğru gedir (1-3). Yeni tipli cəmiyyət olan informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyəti gələcək kitabxanaları yalnız müxtəlif növ çap məhsulların saxlayıcısı kimi yox, həm də avtomatlaşdırılmış xidmət komponentlərini özündə cəmləşdirməklə oxuculara lokal və Online (uzaq məsafədən) rejimdə xidmət göstərə bilən informasiya müəssisəsi kimi görmək istəyir (2-3). Bu tələbə cavab vermək və dünya informasiya bazarında mövcud rəqabətlə ayaqlaşmaq üçün isə kitabxanalar öz iş prinsiplərində dəyişikliklər etməli, müasir dövrün yeniliklərini öyrənməli və fəaliyyətlərində tətbiq etməlidirlər. Bu yenilik və nailiyyətlərin kitabxanalara tətbiqi oxuculara kitabxana-informasiya xidmətinin səviyyəsinin yüksəldilməsini, onlara operativ, dolğun informasiya xidmətinin həyata keçirilməsinin təmin etməlidir. Oxucu sorğularının tam və dolğun ödənilməsi üçün kitabxanalar ənənəvi fondla bərabər, müasir dövrün tələblərinə cavab verəcək zəngin audiovizual fonda və elektron kataloq sisteminə malik olmalıdır.

Məlumdur ki, kitabxana kataloqu hər bir kitabxananın ədəbiyyat fondunun məzmununu açır və oxuculara xidmət prosesində bələdçilik edir. Oxuculara xidmət və kitabxananın digər bütün fəaliyyəti məhz onun üzərində qurulur. Müasir dövrdə informasiyanın sürətlə artması və köhnəlməsi oxuculara operativ və coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq xidmət göstərilməsini diqtə etdiyindən ənənəvi kitabxana kataloqlarını bu gün elektron kataloqları əvəz edir.

Elektron kataloq oxuculara şəbəkə vasitəsilə kitabxananın ədəbiyyat fondunun tərkibi ilə tanış olmağa, öz sorğularına operativ və kitabxanaçı bibliografın köməkliyi olmadan uzaq məsafədən cavab almağa, ədəbiyyatı uzaq məsafədən sifariş verməyi təmin edir. Kitabxanalar üçün isə elektron kataloq kitabxana fondunun real uçotunu, oxucuların statistikasını, maraq dairəsinin müəyyən edilməsini, kitabın hərəkətinin izlənilməsini (yəni ədəbiyyatın kimdə olması, nə zaman qaytarılması, hansı müddətə götürülməsi və s.) ədəbiyyat fondunun oxucu sorğusuna uyğun komplektləşdirilməsini və yeniləşdirilməsini, oxuculara müasir səviyyədə Online olaraq xidməti təşkil

etməyə imkan verir (oxuculara və kitabxanalara elektron göndərmə, metodik rəhbərlik və s.).

İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin əsas atributu olan qloballaşma aydın məsələdir ki, kitabxanalardan da yan keçə bilməz. Yəni kitabxanalar yalnız konsorsium və ya digər kitabxanalarla yaradıcı əlaqələr qurmaqla müasir tələblərə uyğun öz funksiyalarını yerinə yetirə bilirlər. Qarşılıqlı əlaqələr, qarşılıqlı maraqlar isə elektron-informasiya mübadiləsi əsasında qurulur. Elektron informasiya mübadiləsi isə yalnız kataloq vasitəsilə həyata keçə bilər.

Elektron kataloq həmçinin kataloqlaşdırıcı və biblioqraf əməyini avtomatlaşdırmaqla kitabxananın kadr və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadəsini təmin edir. Bu isə keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan kitabxanaları üçün önəmli amillərdən biridir. Digər tərəfdən elektron kataloq kitabxanaçı kadrlardan müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarını bilməyi tələb etdiyindən, kitabxanaçıların intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün stimül yaradır.

Elektron kataloqunun ənənəvi kitabxana kataloqundan əsas üstünlüklərindən biri oxucu sorğusunun daha dolğun yerinə yetirilməsidir. Belə ki, elektron kataloq Avtoritet yazılardan istifadəni təmin edir. Ədəbiyyatın təsviri daha geniş biblioqrafik ünsürlər əsasında aparıla bilər. Bu gün rəqəmli texnologiyanın inkişafı kağız üzərindəki informasiyanın elektron formaya çevrilməsinə imkan verdiyindən elektron kataloqdan istifadə edən oxucu Online olaraq öz tələbatına uyğun ədəbiyyatın kitabxanada olması haqqında biblioqrafik məlumat almaqla yanaşı, onun elektron versiyasını da əldə edə bilər.

Elektron kataloq kitabxananın fondu haqqında biblioqrafik informasiyanı ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq daha etibarlı qorunmasını təmin edir. Belə ki, ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq kataloq kartoçkalarının məhv olması ilə həmin ədəbiyyat haqqında informasiya itirilmiş olur. İtirilmiş informasiyanın bərpası üçün onun aşkar edilməsindən asılı olaraq əlavə vaxt və maliyyə resursları tələb olunur. Xüsusilə, çoxmilyonlu fonda malik olan kitabxanalarda bu proses çox çətinidir. Elektron kataloqda informasiyanın müntəzəm surətdə ehtiyat sürətinin saxlanması, elektron biblioqrafik informasiya bazasının, yüksək texniki göstəricilərə malik kömputerlərdə - serverlərdə saxlanması, informasiyadan istifadənin "imtiyazlı hüquq" rejimi və elektron kataloqun texniki təminatına müntəzəm göstərilən diaqnostik və profilaktik tədbirlər informasiyanın təhlükəsizlik problemini həll edir. Elektron kataloqun tətbiqi kitabxana fondunun real uçotuna nail olmağı mümkün etdiyindən, həmçinin "intizamsız" oxuculara (ədəbiyyatı vaxtında qaytarmayan, onu itirən, xəsarət yetirən və s.) effektiv mübarizə aparmağa da imkan yaradır. Bunun nəticəsində isə digər oxucuların ədəbiyyatdan istifadə hüquqları müdafiə edilmiş olur.

Elektron kataloqun təşkili bu gün bütün dünyada tətbiq olunan və müasir kitabxana-informasiya texnologiyasının əsasını təşkil edən UNIMARC (1)

formatı əsasında həyata keçirilir. Maşınla oxunan UNIMARC formatı biblioqrafik yazıların kodlaşmış formada hazırlanmasını təmin edir. Bu isə elektron kataloqun əsas funksiyasının yerinə yetirilməsində, oxucu sorğusunun işlənilməsi nəticəsində bir qiymətli nəticələrin əldə edilməsini təmin edir. Kodlaşmış informasiya həmçinin informasiyanın daxil olması zamanı baş verə biləcək orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Bunun nəticəsində isə oxucu sorğusunun yerinə yetirilmə imkanını qat-qat artırır.

UNIMARC formatının tətbiqinin ən mühüm əhəmiyyəti hər bir kitabxananın elektron kataloqunun ümumdünya biblioqrafik kitabxana-informasiya məkanına inteqrasiyasına təmin olunmasıdır. Bunun nəticəsində kitabxana heç bir məhdudiyət olmadan biblioqrafik informasiya mübadiləsi edə bilər. Düzgün menecment siyasəti aparılırsa, elmi kitabxana əlavə və böyük miqdarda maliyyə gəliri əldə edə bilər.

UNIMARC formatı daha geniş təsvir ünsürlərinə malik olduğundan elektron kataloq istifadəçilərə ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq daha geniş axtarış imkanları verir. Bunun nəticəsində oxucu sorğusu operativ və dəqiq yerinə yetirilir. Bununla da yeni xidmət üsulları formalaşır ki, bu da kitabxananın imicini artırmaqla onun oxucu kontingentinin və oxucuların davamiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Elektron kataloqun informasiya bazası Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-Informasiya İdarəetmə Sistemi vasitəsilə (məs. BDU-da MARC SQL 1.5 (4)) kataloqlaşdırıcı avtomatlaşdırılmış işçi yerində yaradılmalıdır. İnformasiya bazası xüsusi kitabxana üçün ayrılmış serverlərdə yerləşməlidir. İnformasiyanın təhlükəsizliyi üçün isə müntəzəm olaraq aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- kənar şəxslərin icazaətsiz informasiyadan istifadəsi;
- virusa qarşı mübarizə;
- güzgülü inikas prinsipi ilə avtomatik ehtiyat surətinin alınması və s.

Ümumiyyətlə, elektron kataloq klient-server arxitekturası əsasında fəaliyyət göstərməlidir. İnformasiyanın daxil olunması və redaktəsi, oxucu sorğusunun formalaşması klient kompüterdə - müfəviq avtomatlaşmış işçi yerlərində həyata keçirilir. Elektron kataloqun yaradılmasında ənənəvi proqramlaşdırma vasitələri ilə yanaşı, müasir Web texnologiyasından istifadə olunmalıdır. Belə ki, oxucuların sorğusunun formalaşması Web sayt (5) vasitəsilə təmin olunmalıdır. Həmin sorğunun Strukturlaşmış Sorğu Dilinə (SQL) çevrilərək serverə ötürülməsi və elektron kataloqun biblioqrafik informasiya bazasından axtarış aparılaraq nəticənin yenidən oxucuya çatdırılması CGI texnologiyası ilə yerinə yetirilir. İnformasiya axtarışı informasiya bazası yaradarkən avtomatik yaradılan indeksləşmiş xüsusi lüğətlər (müəllif, sərlovhə, predmet, açar sözlər və s.) əsasında aparılır. Nəticədə digər sistemlərdən fərqli olaraq informasiya axtarışına sərf olunan vaxt minimuma endirilir. CGI texnologiyasının digər Web texnologiyalarından üstünlüyü ondan ibarətdir ki, istifadəçilər üçün informasiyanın axtarış

alqoritmi məxfi qalır. Bunun nəticəsində digər qeyri-leqal müəssisələrdə sistemdən istifadə qeyri-mümkün olur. Digər tərəfdən oxuculara və istifadəçilərə informasiya yalnız baxış üçün təqdim olunduğuna görə informasiyanın dəyişilmə ehtimalı sıfıra bərabər olur.

Bu prinsiplər əsasında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq elektron kataloqun yaradılması Bakı Dövlət Universitetində Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, professor A.Xələfovun rəhbərliyi ilə “Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi” elmi tədqiqat laboratoriyasında həyata keçirilmişdir. Laboratoriyanın əməkdaşları qısa müddət ərzində dövrü mətbuat, xarici, rus və Azərbaycan dilində olan ədəbiyyat fondunun, nadir kitablar və dissertasiya fondunun elektron bazasının yaradılması işinə başlamışdılar.

Hazırda BDU-nun Elmi Kitabxanasında elektron bazanın yaradılması prosesi davam edir. Ümidvarıq ki, bu proses yaxın gələcəkdə başa çatacaq və BDU-nun Elmi Kitabxanası bir çox ölkələrin kitabxanaları ilə müqayisə ediləcək dərəcədə inkişaf edəcəkdir. Bu təcrübədən Azərbaycanın digər kitabxanalarının da yararlanması məqsəduyğun olar.

Dünya praktikasında elektron kataloqların bir sıra inkişaf ənənələri nəzərə alınmışdır: bura müxtəlif axtarış növlərinin çoxalması, indeksli fayllardan (bütün yazıların indeksləşdirilməsi), qeyri-məhdud miqdarda istifadə edilməsi, qeydləri əhatə edən normativ faylların və bu sahədə beynəlxalq əlaqələrin formalaşması, ənənəvi kataloqların maşınla oxunan formaya çevrilməsi, praktiki olaraq bütün kataloqların internetə verilməsi və ondan müxtəlif şəbəkələrdə axtarışı və istifadə edilməsi daxildir. Elektron kataloqlarında sənədlər haqqında məlumatın toplanması hər hansı sənədə dair lazımi informasiyanın tələb olunan şəkildə tələbatçıya çatdırılması təmin edilir.

Məlumatlar aşağıdakı şəkildə əks etdirilir:

Müəllif (o cümlədən müştərək müəllif, kollektiv müəllif, tərtib edən və s.);

Sərlövhə (o cümlədən oxşar sərlövhə, seriyanın sərlövhəsi, digər sərlövhə, açar sərlövhə, xüsusi sərlövhə, ümumi sərlövhə və s.);

Açar sözü (açaq sözü imkan verir ki, kitabxana fondunda mövcud olan informasiya ehtiyatlarının axtarışını maksimum dərəcədə təmin etsin);

Predmet rubrikaları;

Təsnifləşdirmə indeksi;

Nəşr yeri, nəşriyyat və nəşr tarixi;

Sənədin saxlanma yerinə görə;

Kitabın Beynəlxalq Standart Nömrəsi (ISBN);

Seriyalı Nəşrlərin Beynəlxalq Standart Nömrəsi (ISSN).

Elektron kataloqlar dünya kitabxanalarının internet vasitəsilə yayılan əsas informasiya mənbəyidir. Elektron kataloq olmadan kitabxanada kompüter əsasında tətbiq edilən bütün işlərin xarakteri dar məna daşıyıcısıdır. Elektron

kataloqa malik olan kitabxana öz fondunu daha geniş şəkildə əks etdirə bilər, geniş oxucu-tələbatçıların nəzərinə çatdıra bilər, bütünlükdə kitabxana sisteminin ümumi səviyyəsinə və keyfiyyətinə fəal təsir göstərə bilər. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, elektron kataloqları dünya miqyasında tək-cə bir kitabxana daxilində axtarışı məhdudlaşdırmır. Oxucu-tələbatçı eyni zamanda ona lazım olan informasiyanın axtarışını digər kitabxanalarla əlaqəli şəkildə apara bilər, istədiyi materialı əldə edə, mütailə dolğunluğu yaradar. Buna görə də respublikamızda elektron kataloqların yaradılmasına mühüm ehtiyac duyulur. Daha doğrusu, ənənəvi kataloqlarla yanaşı, elektron kataloqlarının təşkil edilməli, onun vahid sistemi yaradılmalı, formalaşdırılmalı, bütün ərazi, hətta bütünlükdə ölkə kitabxanalarının fondlarını əhatə etməli və onları internetə təqdim etməlidir. Burada toplu elektron kataloqlarının təşkili xüsusi rol oynayır. Toplu elektron kataloqları dedikdə, konkret region, rayon, şəhər, respublika miqyasında külli miqdarda sənədləri özündə əks etdirən ən zəngin sorğu, axtarış, informasiya mənbələri nəzərə alınır. Toplu elektron kataloqların müasir texniki təminatını nəzərə alaraq onlar yüksək operativlik xarakteri daşıyır və kitabxananın ən başlıca vəzifələrindən biri olan xidmət işini səmərəlilişdirir, kitabxana fondundan operativ istifadəni təmin edir. Məhz buna görə də toplu elektron kataloqlarının respublikamızın kitabxanalarında yaradılması ən mühüm vəzifələrdən birini təşkil edir. Toplu elektron kataloqlarının kooperasiya şəkildə yaradılması və onun istifadə edilməsi ilə ölkəmizdə kitabxanalararası xidmətin imkanlarının artırılmasında mühüm rol oynayardı, vahid informasiya miqyasını formalaşdırardı.

Ümumiyyətlə, toplu elektron kataloqlarının yaradılması həmçinin müasir cəmiyyətin bütünlükdə və onun ayrı-ayrı üzvlərinin informasiya tələbatının, effektiv təminatının maksimum ödənilməsi üçün mühüm şərait yaradır. Toplu elektron kataloqları vasitəsilə oxucu-tələbatçı hər bir kitabxanadan ona lazım olan ədəbiyyat haqqında məlumatı əldə edə bilər. Bundan başqa, toplu elektron kataloqlarından sənədlərin əlaqəli şəkildə tipli kataloqlaşdırılmasında, fondların qarşılıqlı komplektləşdirilməsində, konkret kitabxananın tematik istiqamətinin qiymətləndirilməsində, xarici nəşlərin təkrar əldə edilməsinin aradan qaldırılmasında istifadə edilir.

Vahid (respublika üzrə) toplu elektron kataloqlarının yaradılması sistemi və yığcam optik disklərin təşkili regionda kitabxana fondlarını tam özündə əks etdirəcəkdir. Toplu elektron kataloq sistemi kitabxananın xidmət sahəsində, həmçinin məlumat-bibliografya işində mühüm rol oynayır, ölkə daxilində və xarici ölkələrdə mövcud olan ən lazımlı ədəbiyyatı oxucu-tələbatçılara çatdırmağa əsas təsir göstərir.

Dünyanın görkəmli kitabxanaşünasları belə qərara gəlmişlər ki, region (milli) retrospektiv toplu kataloqların (xüsusi nadir kitablar, əlyazmaları, dövrü və nəşri davam edən materiallar) yaradılması tək-cə informasiya ehtiyatlarının istifadə etmə miqyasını genişləndirmək məqsədi daşımır, həmçinin ədəbiyyatın təminatı ilə onun tələbatçısı arasında baş verən nöqsanları aradan qaldırır.

Lakin xarici mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, toplu retrospektiv elektron kataloqlarının yaradılması çox mürəkkəb, zəhmət tələb edən ağır işdir. Təcrübə göstərir ki, kataloqlaşdırmanı düzgün dərk etmək və mənimsəmək, ənənəvi kataloqların elektron kataloqlarına uyğunlaşdırılmasını təmin etmək bilavasitə toplu elektron kataloqlarının formalaşmasının əsasını təşkil edir. Hər bir kitabxanada yüksək keyfiyyətli retrospektiv elektron kataloqlarının yaradılması bilavasitə gələcəkdə toplu elektron kataloqlarının kütləvi təşkili üçün mühüm şərait yaradar. Bu cəhəti nəzərə almadan toplu elektron kataloqlarının formalaşması haqqında müsbət fikir söyləmək olmaz.

Respublikamızda gələcəkdə toplu elektron kataloqların təşkili və istifadə edilməsi kitabxana xidmətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə mühüm imkan yaradacaqdır. Lakin ənənəvi kataloqların elektron kataloqlarına keçirilməsi səmərəliliyini bilavasitə digər kitabxanalarla əlaqələndirmədən, mərkəzi kataloqlaşdırma tərəfindən metodiki rəhbərliyi təmin etmədən mümkün deyildir.

Kitabxanalarda yeni kompüter texnologiyasının və maşınla oxunan informasiyanın meydana gəlməsi müasir dövrün ən güclü çağırışına çevrilmiş, bu da kitabxanaçılar qarşısında ciddi vəzifələr qoymuşdur. Hazırda dünya kitabxanaçıları çalışırlar ki, mühəndislərlə daha sıx əlaqə yaratsınlar, qarşıda duran məsələləri dəqiq həll edə bilsinlər. Yəni kitabxanaçılar profesional biliklərini mükəmməl bilməklə yanaşı yeni texniki vasitələrlə də işləmək bacarığına yiyələnməlidirlər.

Elektron ehtiyatlarının kataloqlaşdırma məsələlərinə yanaşma problemi göstərir ki, ənənəvi kataloqlaşdırma biblioqrafik təsvirin bütün sahələrini, habelə onun ayrı-ayrı üsurlərini əhəmiyyətinə görə seçmə yolu ilə vermək həmişə mümkün deyildir.

Elektron ehtiyatlarının (materialarının) müxtəlif tipli olmasına baxmayaraq onları ümumi cəhətlər birləşdirir. Bu da sənədin sərlövhəsi, müəllifi, nəşri, nəşr tarixi, mətni, şəkilləri və s. (elektron və qeyri-elektron) əlaqələri ilə bağlıdır. Başqa sözlə, kataloqlaşdırma üçün nəzərdə tutulan bütün ölçülərin mövcudluğu əsas götürülür. Lakin bir çoxları elektron ehtiyatlarının biblioqrafik təsvirinin aparılmasında çətinlik çəkirlər.

Bu proses 1960-1970-ci illərdə audio və video materiallarının təsvirində və ənənəvi kataloqlaşdırma sahəsində çətinlik yaradırdı. Buna oxşar bir vəziyyət elektron ehtiyatlarının uçotunda da baş vermişdi. Kitabxanaçılar yeni tipli informasiyanın kataloqlaşdırılması prinsipinə, yəni elektron ehtiyatlarının uçotunu aparmağa başlamışlar. Burada məqsəd təkcə sənədlər haqqında biblioqrafik informasiya deyil, həmçinin sənədin mətni haqqında da məlumat verməkdən ibarətdir.

Kitabxana şəbəkələrində elektron ehtiyatlarının kataloqlaşdırma problemləri daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Elektron ehtiyatlarının təkcə əldə edilməsi, yerləşdirilməsi, internetə verilməsi deyil, həm də bütün informasiyanın həcminə görə kataloqlaşdırılmasını nəzərə almaq lazımdır.

Bunsuz bütün sənəd-informasiya ehtiyatlarının kataloqlaşdırılması mümkün deyildir. Bu da bir sıra sənədlərin işlənmə və istifadətmə məhdudluğuna səbəb olur. Buna görə də elektron informasiya kütləsini düzgün müəyyənləşdirəcək iki cəhət: elektron ehtiyatlarının kataloqunun yaradılması və internetə verilən kataloq ehtiyatlarının təşkilini xüsusi nəzərə almaq lazımdır.

Beynəlxalq standartda əsasən elektron ehtiyatlarının bibliografik təsviri bilvasitə sənədlərin vahid metodikasına əsaslanır.

Audiovizual sənədlərinin kataloqlaşdırılması daha çox elektron ehtiyatlarının xarici və daxili tərtibatından, qeydetmə obyektindən asılı olaraq “internet” üçün standart hazırlanmalıdır. Əgər ənənəvi kitabların təsvirinin mənbəyi titul vərəqi hesab olunursa, elektron ehtiyatlarının təsvirinin mənbəyi onun xarici tərtibatı təşkil edir ki, burada da elektron ehtiyatlarının bütün xarakteristikası əhatə edilir. Elektron ehtiyatlarının texniki xarakteristikası çoxcəhətli mənə daşıyır.

Elektron ehtiyatlarının bibliografik təsviri ümumi elektron kataloqlarda verilə bilər. Lakin burada ənənəvi sənədlərin qeydləri də nəzərə alınır. Belə ki, elektron ehtiyatlarının struktur qeydləri ənənəvi kataloqlarda verilən təsvir ünsürlərinə uyğun gəlir. Lakin elektron kitabxanaların öz xüsusi kataloqları olmalıdır, yeni yaranmaqda olan elektron kitabxanalarında xüsusi elektron kataloqları yaradılmalı, özünə məxsus axtarış sistemi təşkil edilməlidir. Bunlarsız elektron kataloqlarının istifadəsi yararsız olar, sadəcə kartoçkalar toplusuna çevrilə bilər. Elektron kitabxanalar üçün özünəməxsus xüsusi elektron kataloqları təşkil edilməlidir.

Nəticə

Aparılan araşdırmalara əsasən demək olar ki, elektron kataloqlar avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin (AİS) növlərindən biridir. İnformatikada “nə axtarırsan?” sualı tələbatçı anlayışında “informasiya” termini kimi işlənir. İnformasiya tələbatı hər şeydən əvvəl məqsəd istiqaməti ilə fərqlənir. Burada konkret tələbatçıların informasiyaya olan peşəkar və şəxsi xarakteristikası nəzərə alınır və tələbatçının sorğusu formalaşdırılır. Təbii olaraq informasiya tələbatı mücərrəd şəkildə deyil, konkret formada yaranır. Bu da o vaxt baş verir ki, tələbatçı konkret sorğu ilə kitabxanaya müraciət edir. Oxucular burada hər informasiya mənbələrinə, ənənəvi və ya məşində yazılan mənbələrə müraciət edir, lazımı informasiya əldə etmək üçün axtarış sisteminə: kataloq kartoçkalarına, referativ məcmuələrə, avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminə, xüsusi hallarda elektron kataloqlarına müraciət edir. Burada ABŞ, Almaniya, Rusiya və digər ölkə kitabxanalarının təcrübəsi xeyli diqqəti cəlb edir.

Hər şeydən əvvəl gələcəkdə elektron kataloqları ilə işləməyin bəzi ümumi qaydalarının nəzərdən keçirək.

Birinci: ilk növbədə, yaxşı olar ki, tələbatçı kitabxanada mövcud olan məlumat bazasının həcmi, daha doğrusu, həmin bazada nə qədər bibliografik

qeydlərin əhatə olunmasını, burada hansı növ sənədlərin əks etdirilməsini, bu prosesin hansı vaxtdan başlamasını, kataloqa daxil olan bütün sənədlərin əhatə olunmasını, kataloq kartoçkalarının tərtib edilməsini və onun elektron kataloqları ilə əlaqəli işlənməsini, kataloq kartoçkalarından istifadə etmə illərinin müəyyənləşdirilməsi, konkret bilik sahələrinin və ya tematik bölmələrin nəzərə alınmasını, sorğu-informasiyanın növlərini və onun axtarış sistemində istifadəsini bilməlidir.

İkinci: elektron kataloqlarının ekranında axtarışlar ardıcıl aparılır və müxtəlif məlumatlar verilir. Əgər ekranda axtarışların sadalanma imkanı varsa, onda tələbatçı sadəcə olaraq ekranda göstərilən lazımi variant seçir və lazımi informasiyanı əldə edir.

Üçüncü: ekranda verilən xidmət klavişinin dəstəyinin sətirlər, xətlər arasında hərəkəti yuxarı, aşağı istiqamətdə dəqiq təmin olunmalıdır.

Elektron kataloqlarının proqramı daxilində bibliografik təsvirin hər hansı iş prosesində axtarışını həyata keçirmək mümkündür. Burada sənədin rəf indeksini düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır ki, sənədlərin və ya əlyazmalarının tələbatçılara çatdırılması mümkün olsun. Bibliografik təsviri əsas sayılan üsürləri hesabına aparmaq daha əhəmiyyətlidir. Burada ən çox sənədin başlığı (müəllifi, tərtib edəni, toplayan, işləyəni, tərcümə edəni, rəssamı və s.), kitabın sərlövhəsi, buraxılış məlumatları, beynəlxalq standart nömrəsi (ISBN) nəzərə alınır.

Sənədlərin axtarışı KBT, UOT cədvəlləri əsasında müəyyənləşdirilən şifrələr elektron kataloqlarında əks olunur. Burada şifrə elektron kataloqlarında əks olunur. Lakin yoxlamaq lazımdır ki, kataloqlarda göstərilən şifrələr elektron kataloqlarını təmin edirmi, oxucu tələbatını ödəməyə imkan verirmi. Son illərdə KBT-nin yenidən təkmilləşdirilməsi elektron kataloqlarının daha səmərəli tərtib olunmasına tam imkan verir. Məhz bu da respublikamızda kütləvi kitabxanalarda KBT cədvəli əsasında elektron kataloqlarının tərtib edilməsi və onların istifadəsini xeyli asanlaşdıracaq.

Sənədlərin tematik axtarışı və informasiyanın əldə edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. KBT əsasında tərtib edilmiş elektron kataloqlarından tematika üzrə aparılan axtarışlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir və istənilən məqsədə nail olmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, elektron kataloqlarda aşağıdakı mövzulardan (rubrikalardan) daha geniş istifadə edilir:

- a) predmet rubrikaları
- b) açar sözlər
- c) kitabxana-bibliografiya təsnifatı (KBT, UOT, ABŞ Konqres kitabxanasının təsnifatı və s.

Onu da qeyd edək ki, ölkəmizdə elektron kataloqların təşkil olunması ilə əlaqədar xeyli işlər görülmüş və bu iş hal-hazırda müvəffəqiyyətlə davam etdirilməkdədir ki, bu da Respublika kitabxanalarında soraq-informasiya prosesini səmərələşdirir, ən qiymətli sənədlərin əldə edilməsini və tələbatçılara çatdırılmasını sürətləndirir.

Ədəbiyyat

1. Армс, В. Электронные библиотеки. Перев. с английского.- М., 2002,-271с.
2. Бекренева, Т.А. Электронный каталог ГПНТБ СО ран в развитии // Библиография.-2001.- №2.-С 57-53
3. Вершинин, М.И., Масевич, А.И. Создание электронного каталога иностранных журналов БАН: концепция, состояние дела, планы и перспективы // Научные и технические библиотеки.-2002,-№11.-74-89.
4. Грибов, В.Т. Новые информационные технологии в библиотеках, новые решения // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества?: Материалы конф -М.: ГПНТБ России, 1998-Т.1.
5. Европейский проекты электронный библиотеки // Науч. и тех. б-ки, 2002.- №1.-115-123.
6. Евстингева, Г.А., Земсков, А.А., Электронные версии депозитарных фондов научных библиотек // Науч. и тех. б-ки.-2003,-№ 7.-с. 5-21.
7. Земсков, А.И., Электронные книги-новый взгляд // Науч. и тех. б-ки.-2003,- №5.-64-75.
8. Хələfov, А.А. Kitabxanaşünaslığıgiriş (Dərslük. Н.3)-В: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003.-314s.
9. Халафов, А.А., Курбанов, А.И. Проблемы компьютеризации библиотек Азербайджана // Библиотечное дело: Материалы конференции.- М., 2000.- С36-37
10. Лавренова, О.А. Электронные каталоги: тенденции и практика Российской государственной библиотеки // Науч. И тех. б-ки.-2000.-№2.- С.29-35.
11. Мотрененко, И.Л. Традиционные и электронные каталоги: дифференцированный подход // Библиография.-2001.-№2.-С.59-67.
12. Кузмин, Е.И. Библиотеки и федеральная программа «Культура России» (2001-2005) // Науч. И тех. Б-ки.-2001.-№1.-47-63.
13. Майстрович, Т. Что делать с электронными публикациями? // Библиотека.-2000.-№ 7.-с.27-29.
14. Надпорожская, Е.В. и др. Опыт конвертирования базы данных электронного каталога из АС-Обл Библиотека в систему автоматизаций библиотек ИРБИС // Науч. и тех. б-ки.-2002.-№2.-22-26.
15. Павликова, М. Сетевые технологии и журналистика: эволюция финских СМИ.-М., 2001.-99с.
16. Сводные каталоги в электронной среде // Библиотековедение.-2002.-№3.- с.58-59.
17. Шрайберг, Я.Л. Современное тенденции развития библиотечно-информационных технологий // Науч. и тех. б-ки.-2002.-№1.-25-47.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ŞƏKİ-ZAQATALA İQTİSADI REGIONUNUN SOSIAL-İQTİSADI VƏ MƏDƏNİ İNFRASTRUKTURU

Daşqın Məhəmmədli

*BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının doktorantı
dashqin.muhammedli@mail.ru*

Социально-экономическая и культурная инфраструктура Шеки-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики

Резюме: В статье анализируются основы социально-экономической и культурной инфраструктуры Шекинско-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики, подытоживается реальная ситуация социально-экономического и культурного развития региона по автономному положению страны, перечисляемые проблемы и ее решение и особенности перспективного независимого, кроме того, существуют объясненные специальные функции, учреждения культуры, особенно, основы работы библиотек, которые являются частью системы информационного обеспечения.

The social-economic and cultural infrastructure of the Sheki-Zagatala economic region of Azerbaijan Republic

Abstract: The article is analysed bases The social-economic and cultural infrastructure of the Sheki-Zagatala economic region of Azerbaijan Republic, summarized real situation of social-economical and cultural of region on indepenence situation of country, enumerated problems and its solution and features of perspective independent. Also, there are explanationed spesific features, cultural institutions, specially, the bases of library work that as the part of information provision system.

Açar sözlər: Şəki-Zaqatala iqtisadi regionu, informasiya təminatı, kitabxana şəbəkələri, mədəniyyət təsisatları, turizm, nəqliyyat, sənəd ehtiyatları, elektron idarəetmə, milli identifikasiya, multikultural mühit.

Ключевые слова: Шеки-Загатальский экономический район, информационно-библиотечные сети, культурные учреждения, туризм, транспорт, документарные ресурсы, электронное управление, национальная идентичность, поликультурная среда.

Keywords: Sheki-Zagatala economic region, information, library networks, cultural institutions, tourism, transport, document resources, electronical governance, national identity, multicultural environment.

Müasir şəraitdə bəşəriyyətin qarşısında cəmiyyətin informasiyalaşdırılması kimi global bir problem durur. Elmi-texniki tərəqqinin yeni nailiyyətlərinin praktikada tətbiq olunduğu yeni şəraitdə informasiyanın insan və cəmiyyətin, dövlətlər və xalqlar arasında əlaqələrin inkişafına təsiri günü-gündən artır. İnformasiyanın yayılması və ötürülməsində başqa kommunikasiya vasitələri kimi kitabxanaların da mühüm rolu vardır.

Respublikamızda kitabxana-informasiya resursları zəngin tarixi ənənələrə malikdir və bu ehtiyat cəmiyyətin informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

Kitaba, kitabxana işinə və onun hərtərəfli inkişafına yüksək qiymət verən ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev regionlar arasında yaranmış fərqlərin aradan qaldırılması ilə əlaqədar demişdir: “Azərbaycan iqtisadi regionlarının üçdə iki hissəsi Bakıda və Abşeron yarımadasında formalaşmışdır. Azərbaycan təkcə Bakıdan və Abşerondan ibarət deyildir. Azərbaycanın hər bir regionu inkişaf etməlidir”.

Azərbaycan Respublikası yenidən öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kitabxana işinin və biblioqrafik fəaliyyətin inkişafına dövlət qayğısı daha da artırıldı, “Kitabxana işi haqqında” (1998), “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” (1999) Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul edilmiş, eləcə də “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın (2008) qəbul edilməsi və “Azərbaycanda Kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” (2007) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları imzalanmışdır. Bu ali dövlət sənədlərində Azərbaycan Respublikasında kitabxana-biblioqrafiya və informasiya fəaliyyətinin kompleks inkişafını hərtərəfli əks etdirilmiş, eləcə də mütəxəssislər qarşısında müvafiq sahə üzrə əsaslandırılmış elm-nəzəri bazanın yaradılması kimi ümdə vəzifə qoyulmuşdur. [1; 2; 3]

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il 11 fevral tarixli “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı”nın (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi barədə fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında 10 iqtisadi rayon - Abşeron, Quba-xaçmaz, Dağlıq Şirvan, Şəki-Zaqatala, Aran, Gəncə-Qazax, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın, Lənkəran, Naxçıvan - yaradılmışdır. Burada həmin iqtisadi regionlarda bütün digər sahələrdə, eləcə də kitabxana-biblioqrafiya və informasiya sahəsində hərtərəfli inkişafa nail olmaq, səmərəli elmi tədqiqatlar təşkil edərək aktual, əsaslandırılmış elmi nəticələr əldə etmək kimi ümdə vəzifələr qoyulmuşdur. [1; 8, s.98]

Yaradılmış iqtisadi rayonlar içərisində öz iqtisadi-coğrafi mövqeyinə, əhalisinin etnik tərkibinə, eləcə də kitabxana-informasiya infrastrukturunun yerləşmə vəziyyətinə görə xüsusilə fərqlənən regionlardan biri Şəki-Zaqatala İqtisadi regionudur. Bu iqtisadi regionun tərkibinə Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki rayonları daxildir. Bu iqtisadi regionda kitabxana-informasiya infrastrukturunu əhalinin polietnik tərkibinə müvafiq olaraq formalaşdırılmış, sənəd axını bir sıra aktual parametrlər əsasında yerləşdirilmişdir. Burada əhaliyə kitabxana-informasiya xidmətinin təşkilində mühüm cəhətlər öz spesifikliyi ilə xarakterizə edilir.

Bütün yuxarıda deyilənlərə əsasən düşünürük ki, Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala İqtisadi regionunda kitabxana-informasiya

infrastrukturunun yaranmasını, müasir vəziyyətini və modernləşdirilməsi yollarını tədqiqata cəlb edilərək ümumiləşdirilməsinə ciddi ehtiyac duyulur.

Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun kitabxana-informasiya infrastrukturunun təkamülü, mövcud vəziyyəti, başlıca problemləri və prioritetləri, modernləşdirilməsi yollarının kompleks tədqiqatına ilk növbədə regionun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturunun təhlilindən başlanılması, fikrimizcə, daha məəqsədəuyğun olardı. Regionun kitabxana-informasiya infrastrukturunun qeyd etdiyimiz kompleks xarakterli tədqiqatı və ümumiləşdirilməsi, ilk növbədə, sosial-iqtisadi və mədəni vəziyyətin əsasları fonunda aparılması elmi obyektivlik və nəzəri-metodoloji prinsiplilik baxımından ciddi vəzifə kimi qarşıda durur. Odur ki, regionun iqtisadi-coğrafi mövqeyi, əhalisi, sosial-mədəni təsisatları, ekoloji-coğrafi xüsusiyyətləri, nəqliyyat-turizm potensialı və s. kimi mühüm komponentlərinin təhlili və ümumiləşdirilməsi başlıca aktuallıq kəsb edir.

Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının zəngin bölgələrindən sayılan Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki inzibati rayonlarının ərazisini əhatə etməklə Azərbaycanın şimal-qərbində - Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacında yerləşir. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun ən inkişaf etmiş şəhəri Şəkidir. İqtisadi rayonun ərazisinin ümumi sahəsi 8,96 min kv.km olmaqla ölkə ərazisinin 10,3%-ni təşkil edir. Bölgənin relyefi yüksək dağlıq və dağətəyi hissələrə bölünür. İqtisadi rayon məhdud torpaq ehtiyatına malikdir. Ərazinin yüksəklik fərqi böyük olması təbii şəraitin müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Zona mülayim iqlim şəraitinə malikdir. İqtisadi rayonun əhalisinin ümumi sayı 531,9 min nəfər olmaqla, ölkə əhalisinin 6,5%-ni təşkil edir. Əhali əsasən dağətəyi hissədə yaşayır. [10, s.199]

Rayon ərazisi faydalı qazıntılarla zəngindir. Azərbaycan Respublikasının mis ehtiyatlarının hamısı, kükürd kolçedanının 90%-i, sinkin 99%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Qafqaz regionun iri polimetal yataqlarından olan Filizçay yatağı bu rayonun ərazisində yerləşir. Dağlıq və dağətəyi yerlərdə çınqıl, qum və digər tikinti materialları mövcuddur. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun ərazisinin 27%-ni meşə massivləri təşkil edir. Onların əsas hissəsi Balakən və Zaqatala rayonlarının ərazisindədir. İqtisadi rayon bol su ehtiyatlarına malikdir. [11, s.389]

Rayon iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Ölkə üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının əmək bölgüsündə rayon tütüncülük, baramaçılıq, çayçılıq, gülçülük, çəltikçilik, meyvəçilik, taxılçılıq, üzümçülük, qoyunçuluqla təmsil olunur. Azərbaycanda istehsal olunan tütünün 75 faizdən çoxu, taxılın 17 faizi, baramanın 35 faizi, yaşıl çay yarpağının 2 faizi bu iqtisadi rayonun payına düşür.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda heyvandarlıq məhsullarının tədakürü ölkə üzrə həmin məhsulların tədakürünün 10 faizdən çoxunu təşkil edir. [8, s.38]

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun sənayesi nisbətən zəif və birtərəfli inkişaf etmişdir. Ölkə üzrə sənaye məhsulunun 3%-dən bir az çoxu bu rayonun payına düşür. İqtisadi rayonun sənayesi əsas etibarilə kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən yüngül və yeyinti sənaye sahələri üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu sahələr iqtisadi rayonun sənaye məhsulunun 95%-dən çoxunu verir. Yeyinti sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Şəki yeyinti kombinatı və şərab zavodları, Qəbələ, Qax, Balakən, Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatala fındıq və qızıl gül yağı zavodu, çay fabriki, Şəki ət kombinatı yeyinti sənayesinin əsas müəssisələridir. Bundan başqa, yerli tələbatı ödəyən çörəkbişirmə, şərq şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir. Yüngül sənayenin əsasını ipəkçilik təşkil edir. Bütün rayon mərkəzlərində müxtəlif ölçülü tikiş sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərir. Şəkidə kустar üsulla bəzəkli toxumaları olan ipək parçalar, pərdələr, kəlağayılar, yaylıqlar toxunur. Tütünçülüyn inkişafı ilə əlaqədar Şəki, Qəbələ, Balakən və Zaqatala tütün fermentasiya zavodları fəaliyyət göstərir. Sənayenin digər sahələrinə yerli xammal bazasına əsaslanan Zaqatala mebel fabrikinini, kərpic zavodunu, Balakən tarla müəssisəsini aid etmək olar. [4, s.339].

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun gözəl təbiəti, onu Azərbaycanın mühüm istirahət-turizm regionuna çevirmişdir. Qəbələdə, Şəkidə, Zaqatalada istirahət-turizm müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Ərazidən Gürcüstana beynəlxalq turizm marşrutu keçir. İqtisadi rayon inkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsinə malikdir. Avtomobil nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Əsas yol Yevlax-Balakən şossesi və 80-ci illərin ikinci yarısında istifadəyə verilən dəmir yoludur. Balakənin Bakı ilə hava nəqliyyatı əlaqəsi var. [3, s.98]

İqtisadi rayonun sosial infrastrukturuna ümumtəhsil və orta ixtisas məktəbləri, ali məktəblərin filialları, mədəni-maarif və səhiyyə ocaqları, muzey və teatrlar daxildir. [4, s.499]

2004-2008-ci, həmçinin 2009-2013-cü illəri əhatə edən “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə” iki Dövlət Proqramında Şəki-Zaqatala İqtisadi rayonunda sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlər uğurla həyata keçirilir. Nəzərdə tutulmuş tədbirlərin məqsədyönlü həyata keçirilməsi nəticəsində 2004-2011-ci illər ərzində Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda təxminən 54 min yeni iş yeri, həmçinin 1,4 mindən artıq yeni müəssisə yaradılmışdır. İqtisadi rayonda 12158 kiçik biznes subyektı fəaliyyət göstərir. Bu təqribən Azərbaycanda olan kiçik biznes subyektlərinin ümumi sayının 6%-dir. Onların əksəriyyəti üç inzibati rayonda: 2837 kiçik biznes subyektı fəaliyyət göstərən Şəkidə, Zaqatalada (2734) və Qəbələdə (2226) cəmlənmişlər. [9, s.80]

İpəkçiliyə (Balakən, Qax və Şəki rayonları üçün aktualdır) və güllərin yetişdirilməsinə (Zaqatala rayonu üçün aktualdır) yatırımlar ağıllı sərmayə ola bilər, çünki bu sahələr məqsədyönlü inkişaf proqramına düşür.

“Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə” Dövlət Proqramı çərçivəsində Şəki-Zaqatala İqtisadi rayonu üzrə prioritet sahələr kimi efir yağları olan bitkilərin yetişdirilməsi və emalının təşkili müəyyən edilmişdir. Lakin bunu bəyan etməklə yanaşı, biznesi təşviq edən tədbirlərin görülməsi də vacibdir.

Bölgənin inkişaf proqramı kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən taxılçılıq, tütünçülük, ipəkçilik, meyvəçilik, arıçılıq, tərəvəzçilik, gülçülük, həmçinin heyvandarlıq məhsullarının istehsalı və emalının genişləndirilməsi üçün bir sıra tədbirləri planlaşdırır. Mövcud potensiala əsasən ənənəvi sənətkarlığın inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi də davam etdirilir. [5; 6; 7]

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda turizmin böyük inkişaf potensialı mövcuddur. Ona görə də hazırda turizm və istirahət zonalarında müvafiq infrastrukturun yaradılması üzrə lazımi işlər yerinə yetirilir. Turizm potensialı olan rayonları da turizm fəaliyyətini dəstəkləmək məqsədilə yerli və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi və təşviqi üzrə işlər aparılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda sahibkarlığın inkişafı məqsədilə işgüzar fəaliyyəti tənzimləyən prosedur və qaydalar liberallaşdırılmışdır. Gəlirə görə verginin məbləği 22%-dən 20%-ə, fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə 35%-dən 30%-ə qədər azaldılmışdır. Kiçik biznesin nümayəndələri sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə işləyirlər, vergilərin rübdə bir dəfə ödənilməsi imkanı yaradılmışdır. Elektron xidmətlərin tətbiqi genişləndirilir, biznesin “bir pəncərə” prinsipi ilə qeydiyyatı sistemi tətbiq olunmaqdadır. Biznesin onlayn qeydiyyatına başlanılmış və elektron hesab-faktura tətbiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatının inkişafını dəstəkləmək üçün istehsalçılar 2014-cü ilə qədər torpaq vergisindən başqa, digər vergilərdən azad edilmişlər. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında özəl sektorun xüsusi çəkisi 80%-dən yuxarı təşkil edir. Bununla belə, Şəki-Zaqatala bölgəsinin iqtisadi inkişaf potensialı tam istifadə edilmir. Lakin iqtisadi fəallığın yüksəlişi ilə əlaqədar onun inkişafının şahidi oluruq. [11, s.599]

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala İqtisadi regionunun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturunu ölkəmizin inkişafının ümumi fonunda özünəməxsus səmərəli inkişaf xətti ilə əlamətdardır. Azərbaycan dövlətinin ayrılmaz tərkib hissəsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub-saxlanması və inkişaf prosesində əhəmiyyətli rola malik olan, təbiəti, ekoloji-coğrafi xüsusiyyətləri etibarilə respublikamızda turizm mərkəzi kimi mühüm spesifikasiyaya malik olan Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturunun əsas göstəriciləri sırasında mədəniyyət təsisatları, xüsusilə, kitabxanalar, klublar, mədəniyyət evləri, arxivlər, muzeylər özünəməxsus yer tutur.

Xüsusilə, regionun əhalisinin etnik tərkibi xalqımızın çoxəsrlik tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsi, vahid milli Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşması prosesinin fəal iştirakçısı, ölkəmizdə tolerant multikultural mühitin bərqərar

olmasının əsas subyektlərindən biri kimi xarakterizə edilir. Bu aspektdə regionda yaşayan əhalinin tarixi-millî xüsusiyyətləri, mental xarakteri, adət-ənənələri, mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri etibarilə vahid informasiya məkanı mühitində informasiya tələbatının öyrənilməsi, bu tələbatın optimal ödənilməsi yollarının üzə çıxarılması, sənəd ehtiyatlarının əhalinin etnik tərkibi üzrə paylanması qanunauyğunluqlarının müəyyənləşdirilməsi milli kitabxanaşünaslıq elmi qarşısında olduqca aktual məsələ kimi dayanır.

Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun kitabxana-informasiya təminatı sisteminin əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, kitabxana şəbəkələrinin işinin öyrənilməsi, mədəni-maarif müəssisələrinin region əhalisinin informasiya təminatında yerinin araşdırılması və bütün bunların ölkənin ümumi sosial-iqtisadi və mədəni durumu fonunda müqayisəli şərhinin verilməsi kitabxanaşünas mütəxəssislər qarşısında ciddi elmi-nəzəri vəzifədir.

Respublikamızda regionların inkişafına ümumdövlət qayğısı nəticəsində Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturun inkişafı yeni tarixi mahiyyət kəsb etməyə başlamış, müasir cəmiyyətin qarşıya qoyduğu tələblər müstəvisində yeni mütərəqqi prioritetlər ortaya çıxmışdır. Xüsusilə, respublikamızda informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin bərqərar olması prosesinə regionların sürətli töhvələri artmış, belə bir qabacıl prosesdə Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun rolu yeni mahiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Regionun ölkədə informasiyalaşdırılmış cəmiyyət quruculuğu prosesində iştirakının spesifik cəhətləri, kitabxana-informasiya müəssisələrinin işinin təşkili, mədəni-maarif təsisatlarının fəaliyyəti, əhalinin informasiya tələbatına müvafiq səmərəli xidmətin təşkili problemlərinin öyrənilməsi geniş aktuallığı ilə qarşıda dayanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi toxunulmazlığı, dövlət təhlükəsizliyi və müdafiə qabiliyyəti müstəvisində, ölkənin mühüm tərkib hissəsi, yüksək geosiyasi parçası, vahid Azərbaycan xalqını təşkil edən əhəmiyyətli multikultural ocaqlarından biri olan Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturunun əsasları ölkənin ümumi sosial-iqtisadi və mədəni sisteminin əsasları fonunda spesifik mahiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008-ci illər) // Azərbaycan.- təsdiq edilməsi.-2004.-11 fevral
2. Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan.-2007.-21 aprel
3. “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı// Respublika.-2008.-7 oktyabr.

4. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında. I və II c./ Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Bakı: Nurlar, 2007.-820s.
5. İsmayılov, X.İ Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminatı sisteminin inkişafı tarixi.- B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2000.- 415s.
6. İsmayılov, X.İ Kitabxana və informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.- B.: Nurlan Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2009.- 312s.
7. İsmayılov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti.-B.: BUN, 2005.-199 s.
8. İsmayılov, X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və bibliografya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- 2009.-№1.-s.27-39.
9. “Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında” statistik müayinənin nəticələri barədə. Statistik bülleten. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.-B., 2009.-88 s.
10. Məmmədov, Z.S. Regionların iqtisadi inkişaf problemləri.-B.: Elm, 2007.- 465 s.
11. Müstəqil Azərbaycan 10 il.-B.: Səda, 2001.-698.

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMİNDƏ BİBLİOQRAFİK-İNFÖRMASİYA XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİ

İradə Bayramova

Bibliografyaşünaslıq kafedrasının müəllimi,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

irade8@rambler.ru

Организации библиографического-информационного обслуживания в ЦБС

Резюме: В статье анализируется библиографического-информационного обслуживания в ЦБС. А так же в статье изучено методы использование информационно коммуникативных технологий в библиографических процессах.

Organization of bibliographical-information service of readers in CLS

Abstract: In article, is analyzed the bibliographic-information service of readers in CLS. Also in article are learned methods of using of information communication technologies in bibliographic process.

Açar sözlər: Kitabxana-informasiya təminatı; informasiya resursları; kitabxana fondu; metodik mərkəz.

Ключевые слова: Библиотечно-информационное обеспечение; информационные ресурсы; библиотечный фонд; методический центр.

Keywords: Library-information provision; information resources; the library fond; methodical center.

Giriş

Müasir dövrdə əhalinin gündən-günə artan informasiya tələbatının ödənilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin, elmin, mədəniyyətin inkişafı kitabxanaların qarşısına informasiya cəmiyyətinin tələbləri səviyyəsinə yüksəlməyi mühüm bir vəzifə kimi qoymuşdur. Son dövrlərdə kitabxanaların inkişaf istiqamətləri və bu sahəyə dövlət qayğısı bunun bariz nümunəsidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 oktyabr 2008-ci il tarixli, 3072 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” cəmiyyətin informasiya tələbatının həyata keçirilməsində kitabxanaların rolunu yüksək qiymətləndirmişdir (1).

Bibliografik xidmətdə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri (MKS) bilavasitə mühüm rol oynayır. Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi yeni tipli kitabxana müəssisəsi olub, struktur cəhətdən bütöv, ümumi fond və vahid texnologiya əsasında fəaliyyət göstərən, bir-biri ilə üzvi şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olan kitabxanaların və kitabxana birliklərinin məcmusudur. Bu sistem ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərən xırda kitabxanaların mexaniki birliyi yox, insanların təhsilində, tərbiyəsində, mədəni inkişafında, informasiya

təminatında yaxından iştirak edən ölkə miqyasında kitabxana xidmətini həyata keçirən keyfiyyətə yeni orqanizmdir (3, s.210-211).

MKS-də biblioqrafik fəaliyyətin təşkili dedikdə, bütün biblioqrafik vasitələrdən istifadə etməklə, kitabxananın öz vəzifələrini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur (2, s.4).

Kitabxanalarda aparılan biblioqrafik işin keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırılması tələbi, biblioqrafik işin əsas vəzifəsi olan geniş oxucu kütləsinin sorğularına operativ cavab vermək, oxucuların biblioqrafik maarifləndirilməsinə kömək etmək məsələləri ilə əlaqədar, kitabxana fondlarında toplanan mədəni xəzinə, elmi-texniki yeniliklər, cari və retrospektiv faktları özündə əks etdirən kitablar, həmçinin digər çap məhsulları geniş şəkildə təbliğ edilməlidir. Bu işdə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinin (MKS) işi əvəzəlməzdir.

MKS-in tərkibinə şəhər (rayon) Mərkəzi kitabxanası, şəhər (rayon) uşaq kitabxanası, şəhər kitabxana filialları, qəsəbə kitabxana filialları, kənd kitabxana filialları daxildir. MKS-in fəaliyyətinin predmeti informasiya, elm, mədəni-maarif və təhsil işidir. Bu işə ilk növbədə fondların formalaşdırılması, elmi cəhətdən işlənməsi və mühafizəsi, kitabxanalardan istifadə edənlərə kitabxana-informasiya və biblioqrafiya xidmətinin göstərilməsi, kitabxanalararası və beynəlxalq abonentin təşkili, kitabxanaların elmi və metodik təminatını özündə əks etdirir. MKS özünün əsas fəaliyyətinə və onun məqsədlərinə müvafiq olaraq, fondların komplektləşdirilməsini, sistemləşdirilməsini, elmi və texniki cəhətdən işlənməsini, qorunub saxlanılmasını, fondlardan istifadə edilməsini həyata keçirməklə informasiya tələbatçılarına kitabxana, informasiya, biblioqrafiya xidmətini təşkil edir. Fonda daxil olan kitablardan, digər mətbuat nümunələrindən, səs yazılarından, habelə müxtəlif informasiya daşıyıcılarından əhalinin kütləvi istifadəsini təşkil etməklə, informasiya və soruq biblioqrafiya işləri aparır. Ənənəvi, habelə elektron kataloq və kartotekaları, informasiyanın əks etdirilməsi, axtarışı və istifadəsi üçün elektron vasitələri əhatə edən informasiya-axtarma sistemini yaradır və onu daim təkmilləşdirir. MKS biblioqrafik göstəriciləri və informasiya nəşrlərini həm müstəqil şəkildə, həm də başqa müəssisələrlə birlikdə hazırlayır və nəşr etməklə kitabxanalara metodik məsləhətlər verir. MKS-in əsas məqsədi əhalinin informasiyadan və sənədlərdən istifadə etmək imkanını, milli və dünya mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış olmasını təmin etməkdir.

Əsas hissə

MKS-lər əhalinin bütün təbəqələrinə informasiya xidmətini həyata keçirməklə cəmiyyətin informasiyaya olan tələbatını təmin edir. Vahid kitab fondunun, respublika və xarici ölkələrin kitabxanaları arasında məlumat-biblioqrafiya və kitabxana işini əlaqələndirmək, inkişaf etmiş cəmiyyətdə

cərəyan edən bütün proseslər barədə informasiya əldə etməklə, informasiya tələbatını daha dolğun şəkildə həyata keçirir.

Biblioqrafik fəaliyyət özündə iki əsas prosesi birləşdirir:

1. Biblioqrafiyalaşdırma;
2. Biblioqrafik xidməti;

Biblioqrafik fəaliyyət bütün tip kitabxanalarda həyata keçirilir və aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

1. Kitabxananın soraq-biblioqrafiya aparatının (SBA) təşkili müxtəlif məqsəd və oxucu istiqamətli biblioqrafik vəsaitlərin tərtibi;
2. Biblioqrafik informasiya xidməti (BİX);
3. Soraq-biblioqrafiya xidməti (SBX), tövsiyə biblioqrafiya xidməti, biblioqrafik biliklərin təbliği, biblioqrafik iş sahəsində elmi-tədqiqat və metodik fəaliyyət.

Biblioqrafik xidmət kitabxanaların inkişafında çoxəsrlik bir tarixə malikdir. Kitabxananın bir çox göstəriciləri, o cümlədən, fonddan səmərəli istifadə aparılan biblioqrafik xidmətin vəziyyətindən çox asılıdır.

Biblioqrafik xidmətin məzmunu, xarakteri və əhatə dairəsi kitabxananın tipindən, onun yerinə yetirdiyi vəzifələrdən və hər bir kitabxananın xarakterik xüsusiyyətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Məsələn, universal kitabxanalarda aparılan biblioqrafik xidmətin əsas xarakterik cəhəti regionun mədəni-iqtisadi profilini nəzərə almaqdır.

Xüsusi kitabxanalarda aparılan biblioqrafik xidmət zamanı isə həmin ərazidə mövcud olan idarə, müəssisə və təşkilatların profili əsas götürülür. Ona görə də hər bir kitabxanada aparılan biblioqrafik xidmətin xarakteri və məzmunu müxtəlif olur (2, s.134-188).

Ümumiyyətlə, kitabxanada biblioqrafik xidmətin iki istiqaməti fərqləndirilir:

1. Biblioqrafik informasiya xidməti
2. Soraq-biblioqrafiya xidməti.

1984-cü il Dövlət Standartında biblioqrafik informasiya xidməti-sorğusuz və ya daimi sorğular əsasında oxucuların biblioqrafik-informasiya ilə sistemli şəkildə təmin olunması kimi müəyyənləşdirilir.

Yeni ədəbiyyat haqqında oxuculara vaxtaşırı biblioqrafik-informasiyanın çatdırılmasını nəzərdə tutan biblioqrafik-informasiya xidmətindən fərqli olaraq soraq-biblioqrafiya xidməti birdəfəlik sorğu anlayışı ilə əlaqədardır.

Nəzəri ədəbiyyatda biblioqrafik-informasiya xidmətinin şərti olaraq kitabxananın aktiv, soraq-biblioqrafiya xidmətinin passiv xidməti adlandırırlar. Bu xidmət növləri müxtəlif tip kitabxanalarda eyni səviyyədə aparılmır, kitabxananın biblioqrafik fəaliyyət səviyyəsinə uyğunlaşdırılır.

Universal elmi və kütləvi kitabxanalarda soraq-biblioqrafiya xidməti daha çox üstünlük təşkil edir. Bu onunla izah edilir ki, kitabxanalarının xidmət etdikləri ərazidə ən müxtəlif ixtisas qrupları üzrə oxucular mövcuddur.

Məsələn, ümumtəhsil məktəbləri, müxtəlif profilli idarə və müəssisələr, ali və orta təhsil sistemi müəssisələri və s.

Kitabxanada biblioqrafik-informasiya xidmətinin iki növündən istifadə olunur:

1. Fərqli (fərdi və qrup formasında)
2. Fərqləndirilməyən (kütləvi).

Fərqli xidmətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət orqanlarında, elmi, tədris, sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrində tələbatçılara kitabxanaya yeni daxil olan sənədlər haqqında sistemli informasiya verilsin, bu informasiya onların peşə fəaliyyətləri ilə əlaqədar olmalıdır.

Kitabxanalarda aparılan fərqli biblioqrafik-informasiya xidmətinin ən mühüm vəzifəsi yeni çıxmış ədəbiyyatla mütəxəssisləri operativ təmin etməkdir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, informasiya mənbələrinin çoxalması ilə əlaqədar olaraq mütəxəssislər yeni ədəbiyyatı izləməkdə çətinlik çəkir və hər hansı informasiyanın axtarılmasına iş vaxtının 30-40%-ni sərf etməyə məcbur olurlar. Fərdi və qrup abonentlərinin sayını və tərkibini kitabxana yerli şərait və imkanları nəzərə almaqla müəyyənləşdirir. Fərdi abonentlər ancaq müəyyən mövzu istiqamətinə malik olan rəhbər işçilər ola bilər. Kitabxananın elmi-informasiya idarəsi kimi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi məhz biblioqrafik-informasiya xidmətinin keyfiyyətindən asılıdır.

Universal kitabxanada həmin ərazidə mövcud olan idarə və müəssisə mütəxəssisləri qrup abonentləri ola bilərlər. Bir çox regional MKS-lər ümumtəhsil məktəbləri və liseylərin şagirdlərini qrup abonentləri kimi qəbul edirlər. Xüsusi kitabxanalarda isə elmi, istehsalat kollektivlərinə göstərilən xidmətlə əlaqədar olaraq fərqli xidmət daha geniş şəkildə aparılır. Burada xidmət edilən idarə, müəssisə və təşkilat rəhbərlərinə tələbatın bütün aspektləri üzrə fərqli xidmət göstərilir. Biblioqrafik xidmətin fərdi abonentləri həmçinin aparıcı mütəxəssislər, istehsalat şöbələrinin rəhbərləri, laboratoriya müdirləri və başqa məsul şəxslər də ola bilərlər.

Xüsusi kitabxanada fərdi xidmətlə bütün mütəxəssisləri əhatə etmək qeyri-mümkündür. Ona görə də mütəxəssislərin bir hissəsinə qrup xidməti göstərilir. Bununla belə, fərdi şəkildə, müntəzəm olaraq biblioqrafik xidmət göstərilən mütəxəssis kitabxana ilə özünün işlədiyi müəssisə oxucuları arasında bir vasitəçi olmalıdır. Bunun üçün ən aktiv oxucular seçilir və bu, idarə və ya müəssisə rəhbərinin göstərişi ilə olmalıdır.

İstər fərdi, istərsə də qrup şəklində aparılan fərqli biblioqrafik-informasiya xidmətinin əsasını abonentlərin tələbatı təşkil edir. Bu xidmətin səmərəliliyi istifadəçi sorğusunun nə dərəcədə dəqiq formalaşdırılmasından asılıdır. Bunun üçün isə biblioqraflar sorğuları qəbul edərkən daim diqqətli olmalıdırlar. Cari biblioqrafik-informasiya xidmətində fərdi və qrup abonentlərin tələbatlarının öyrənilməsi hazırlıq mərhələsinin əsasıdır. Bu mərhələdə həmçinin sorğu vərəqi və uçot işini qaydaya salmaq lazımdır. İşin daha səmərəli aparılması üçün uçot sənədini iki nüsxədə hazırlamaq

məsləhətdir. Onlardan biri fərdi və qrup abonentlərin şəxsi kartotekasında yerləşdirilir, digəri isə sifariş edilən mövzuların qeydiyyatı üçün saxlanılır. Uçot sənədində aşağıdakı məlumatlar verilir: abonentin adı, soyadı, iş yeri, vəzifəsi, informasiyanın göndəriləcək ünvanı və mövzunun adı. Uçot sənədini əks tərəfində isə informasiyanın göndərilməsi vaxtı, sənədlərin sayı qeyd edilir.

Qrup abonentlərin uçot sənədində isə idarə və təşkilatın tam, dəqiq adı, idarə rəhbərinin soyadı, iş telefonu, fəaliyyət sahəsi, yeni mövzuların siyahısı verilir. Abonentlər tərəfindən verilən mövzular əlifba-predmet kartotekasında qeyd edilir. Hər bir uçot sənədində mövzunun adı, abonentin soyadı və ya idarənin adı öz əksini tapmalıdır. Bu cari xidmət prosesində abonentlərə göndəriləcək sorğuların sayını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Cari bibliografik-informasiya işi bibliografik tərəfindən mövcud mövzular üzrə kitabxanaya yeni daxil olan sənədlərin nəzərdən keçirilməsi ilə başlayır. MKS-də cari bibliografik informasiya xidməti ilə oxu zalının işçiləri və filial-kitabxanalar məşğul olur ki, bunlara da mərkəzi kitabxananın bibliografları rəhbərlik edir. Bibliografik-informasiya xidmətinin xüsusi kitabxanada həyata keçirilməsi bir tərəfdən kitabxananın quruluşundan asılıdırsa, digər tərəfdən isə elm və ya elmi-texniki kitabxananın nəzdində informasiya orqanlarının mövcudluğu ilə əlaqədardır.

Ərazi informasiya orqanlarının mövcud olduğu yerlərdə xüsusi kitabxananın bibliografları müəyyən elm sahələri üzrə elmi-tədqiqat və təcrübi-layihələşdirmə işlərini idarə və müəssisələrinin mühəndis-kuratorları ilə birgə aparırlar.

Qrup və fərdi abonentlərə cari bibliografik-informasiya xidmətinin çatışmayan cəhəti kitabxanalarda informasiya bazasının çox məhdud olmasıdır. Çünki abonentlərin tələbatlarını tam və dəqiq ödəmək üçün kitabxana həm də yeni çıxan kitabları, dövrü nəşrləri, müxtəlif referativ jurnalları almalıdır. Bu isə kitabxananın maddi-texniki bazasından asılıdır. İndiki şəraitdə bu problemi aradan qaldırmağın yeganə yolu kitabxanaların bir-biri ilə əlaqəli şəkildə işləməsidir. Oxucuları yeni ədəbiyyatla tanış etmək üsulları kitabxananın şəraitindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bibliografik-informasiyanın kartoçka formasında göndərilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki bu abonentlərin özlərinin maraqlandıqları mövzular üzrə şəxsi kartotekalarının yaradılmasına imkan verir.

Universal və xüsusi kitabxanalarda oxucuları yeni ədəbiyyatla tanış etməyin ən operativ yolu kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat siyahılarının göndərilməsidir. Bu siyahılar həmçinin kitabxananın ərazisində yerləşən idarə və müəssisələrə, məktəblərə göndərilə bilər.

Müxtəlif idarə və müəssisələrə göndərilən mövzu üzrə yeni ədəbiyyat siyahıları müntəzəm və operativ olmalıdır. Hal-hazırda isə informasiyanın operativliyi kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatın dövriliyindən asılıdır. Nəzərə alsaq ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə kitabxanalar ayda yox, ildə bir

neçə dəfə ədəbiyyat ala bilirsə, deməli kitabxananın cari biblioqrafik-informasiya xidmətinin operativliyi çox aşağı səviyyədədir.

Hal-hazırda universal kitabxanalarda fərqli xidmətə çox fikir verilir. İlk dəfə o, elmi-texniki kitabxana şəbəkələrində tətbiq olunmağa başlamışdır.

Fərqli xidmətin formasının daha da inkişafı və təkmiləşdirilməsi ölkədə informasiya xidməti şəbəkələrinin yaradılması və biblioqrafik proseslərə avtomatlaşdırma vəsaitlərinin tətbiqi ilə əlaqədardır. Kitabxanaların informasiya xidmətinin mühüm vəzifələrindən biri minimum vaxt sərf etməklə istifadəçilərin yeni meydana gələn sənədləri izləmələrinə şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Fərqli xidmətin abonentləri həm ayrı-ayrı mütəxəssislər, həm də bir qrup şəxslər ola bilər. Buna müvafiq olaraq fərdi və qrup halında xidmət növləri əmələ gəlir. Fərqli xidmət çox səmərəlidir, lakin olduqca ağır işdir və bütün tələbatlara şamil etməyə imkan vermir. Fərqli xidmətin təşkilində müəyyən edici cəhət xidmət olunan mütəxəssislər dairəsini təyin etməkdən ibarətdir. Kitabxananın informasiya xidməti birinci növbədə müəssisə və idarə rəhbərlərinə, alimlərə və əsas istehsalat sahəsinin mütəxəssislərinə aid edilməlidir. Kitabxana fərdi və qrup abonentlərinin sayını və onların tərkibini öz imkanlarını nəzərə almaqla müəyyən edir. Məsələn, universal elmi kitabxanalarda istifadəçilərin çoxluğuna və onların informasiya təminatının mövzu genişliyinə görə fərqli xidmət imkanı olduqca məhdudlaşır. Ona görə bu kitabxanalarda, yeni daxil olan ədəbiyyatın mövzu siyahısını göndərmək yolu ilə qrup (kollektiv) xidmət daha geniş yayılmışdır.

Xüsusi kitabxanalarda fərqli xidmətin abonentləri, idarə və müəssisələrin inzibati işçiləri, bölmə rəhbərləri, qabaqcıl elmi və mühəndis-texniki işçilər, əlaqədar şöbələrin ayrı-ayrı kollektivləri olur. Fərqli xidmətin səmərəliliyi abonentlər tərəfindən irəli sürülən sorğularda onların əsl tələbatlarının dəqiq əks olunmasından çox asılıdır. Ona görə kitabxana işçiləri mütəxəssislərin tələbatlarını mövzu üzrə deyil, vəzifə, fəaliyyət sahəsi, təhsil hazırlığını nəzərə almaqla meydana çıxarmağı bacarmalıdırlar.

Sorğu vərəqəsində mövzunun olduqca dəqiq, mütəxəssisləri maraqlandıran cəhətlər göstərilməklə müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Fərqli biblioqrafik informasiya xidməti zamanı iki xüsusi kartotekanın yaradılması vacibdir. Onlardan biri istifadəçi haqqında informasiyanı (iş yeri, vəzifəsi və s.) və sifariş verilən mövzunu göstərən əlifba kartotekasıdır. Kartoteka tələbatçıların uçotunu və ədəbiyyat haqqında onlara göndərilən bildirişlərin uçotunu aparmağa xidmət edir. Sorğuların əlifba-predmet kartotekası olan ikinci kartoteka mövzuların adları və həmin mövzularla maraqlanan abonentlərin siyahıları qeyd olunan kartoçkalardan ibarətdir. Onun yardımı ilə hər bir mövzu üzrə ədəbiyyat seçilir və informasiya göndərilməsi lazım olan abonentlər müəyyənləşdirilir.

Ədəbiyyatın seçilməsi, bir qayda olaraq yeni daxil olan materialların nəzərdən keçirilməsi yolu ilə yerinə yetirilir. Biblioqraf təkcə kitabları deyil,

sənədlərin başqa növlərini də meydana çıxarır. Biblioqrafik informasiyanın dolğunluğunu təmin etmək üçün, cari biblioqrafik göstəricilərin də nəzərdən keçirilməsi arzu olunur. Seçilən biblioqrafik informasiyanın yalnız dolğunluğu deyil, relevantlığını da təmin etmək vacibdir. Bunun üçün biblioqraf əlaqədən problemlərə yaxşı bələd olmalı, ədəbiyyatda rast gəldiyi terminləri başa düşməli, onları istifadəçilərin sorğusunda ifadə edilmiş terminlərdə düzgün müqayisə etməyi bacarmalıdır.

Biblioqrafik informasiya resursları ilə mükəmməl kitabxana-biblioqrafiya xidməti göstərmək üçün, sorğuların ödənilməsinə yönəlmiş dolğun sənəd fondunu komplektləşdirmək, kitabxana fondunu bütünlüklə açan kataloq-kartoteka sistemini (ənənəvi və elektron) yaratmaq, daim yeniləmək və kitabxananın saytı vasitəsi ilə axtarışı təmin etmək, soraq-biblioqrafik nəşrlər fondunu komplektləşdirmək və daim yeniləmək, müxtəlif mövzulu biblioqrafik vəsaitlər (göstəricilər, bülletenlər, biblioqrafik siyahılar) tərtib etməklə, tammətənlə elektron biblioqrafik sənəd-informasiya resurslarını yaratmaq, mütəmadi olaraq yeniləmək, onlayn biblioqrafik sorğuları ödəmək və ədəbiyyatı virtual sifariş etmək lazımdır. Kitabxanada yaradılmış həm tammətənlə, həm də biblioqrafik informasiya mənbələrinə girişi təmin etmək, soraq-biblioqrafik, biblioqrafik informasiya və sənədlərin elektron çatdırılması xidmətini həyata keçirmək, kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin kompleks şəkildə avtomatlaşdırılmasına imkan verən kompüter şəbəkəsini qurmaq və təkmilləşdirmək də nəzərə alınmalıdır.

Bütün tip kitabxanalarda olduğu kimi MKS-lərdə də soraq biblioqrafiya aparatı (SBA) biblioqrafik fəaliyyətin əsas bazası hesab edilir. Müasir texnologiyanın, xüsusilə kompüter texnologiyasının biblioqrafik proseslərə tətbiqi MKS-in soraq biblioqrafiya aparatının məzmununu daha da zənginləşdirir. Fondun həcmindən, kitabxanaların tipindən və profilindən asılı olmayaraq onun soraq və biblioqrafiya aparatının tərkibinə həm ənənəvi, həm də elektron vasitələr daxildir: əlifba kataloqu, sistemli kataloq, elektron kataloq, kartotekalar sistemi (ümumi, sistemli, diyarşünaslıq, elektron və s.) soraq-biblioqrafik nəşrlər fondu (məlumat kitabları, ensiklopediyalar, metodik və biblioqrafik nəşrlər fondu), ödənilmiş arayışlar fondu və s.

Hər bir kitabxanada biblioqrafik iş əvvəlcədən tərtib olunmuş plan əsasında aparılmalıdır. Planlaşdırılan işin elmi cəhətdən əsaslandırılması kitabxananın real şəraitini və imkanlarını nəzərə almağı, biblioqrafik nəzəriyyə və təcrübənin nailiyyətlərindən istifadə etməyi, mütərəqqi texnologiyaların və qabaqcıl iş təcrübələrinin tətbiqini nəzərdə tutur.

Kitabxananın biblioqrafik fəaliyyətinin inkişafı istiqamətlərini, SBA-nın təkmilləşdirilməsinə dair əsas tədbirlər, tərtib olunması planlaşdırılan biblioqrafik vəsaitlərin xarakteri və mövzusu, innovativ biblioqrafik informasiya xidməti və s. əks etdirir.

MKS-də biblioqrafik fəaliyyət aşağıda göstərilən kimi planlaşdırılır:

1. Soraq-biblioqrafiya xidməti;

2. Biblioqrafik informasiya xidməti (2, s.136).

Soraq-biblioqrafiya xidməti məlumat tələbatçılarının birdəfəlik sorğusu əsasında olan biblioqrafik xidmətdir. Soraq-biblioqrafiya xidməti sorğu-cavab rejimində yerinə yetirilməklə arayışlar hazırlamaq şəklində həyata keçirilir.

Arayış - biblioqrafik və ya faktoqrafik məlumatı əks etdirən biblioqrafik axtarış zamanı əldə edilən, oxucu sorğusuna müvafiq cavabdır. Yerinə yetirilmə formasına görə arayışlar şifahi və yazılı olur. Şifahi arayışlar bir qayda olaraq operativ şəkildə və oxucunun iştirakı ilə yerinə yetirilir. Yazılı arayışlar isə mürəkkəb olduğundan müəyyən müddət ərzində hazırlanır. Yazılı biblioqrafik arayışların hazırlanması aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

1. Sorğunun qəbulu: Sorğu qəbul edilərkən, onun mövzusu, məqsəd və vəzifəsi, əhatə dairəsi dəqiqləşdirilməli, bu məqsədlə tərtib edilmiş xüsusi qeyd dəftərində yazılmalıdır;

2. Sorğu ilə əlaqədar əsas mənbələrin aşkar edilməsi və seçilməsi: Bu mərhələdə kitabxana işçisi sorğunun ödənilməsi üçün hansı mənbələrə müraciət ediləcəyini müəyyənləşdirir. Bu mənbələr salnamələr, məlumat kitabları, biblioqrafik vəsaitlər, məlumat nəşrləri, dərslilər, kataloq sistemi və s. ola bilər;

3. Ədəbiyyatın aşkara çıxarılması və seçilməsi: Bu zaman kitabxanaçı axtarış apardığı mənbələrdən aktual, sorğuya bilavasitə uyğun ədəbiyyatı seçməlidir;

4. Sorğunun tərtibi: Sorğu tərtib edilərkən biblioqrafik təsvirlərin dəqiqliyini, ədəbiyyatın müvafiq qayda əsasında düzülüşünü təmin etmək lazımdır.

Arayış tərtib edilərkən istifadə edilən mənbələrin göstərilməsi unudulmamalıdır. Biblioqrafik arayış mütləq iki nüsxədə hazırlanmalı və bir nüsxəsi soraq-biblioqrafiya aparatının ödənilmiş sorğular fondunda saxlanılmalıdır.

Oxucu sorğularına uyğun olaraq arayışların iki növü var:

1. Biblioqrafik arayışlar;
2. Faktoqrafik arayışlar.

Tələb olunan və verilən informasiyanın xarakterindən asılı olaraq biblioqrafik arayışlar da üç növə ayrılır:

1. Mövzu arayışı;
2. Dəqiqləşdirmə arayışı;
3. Ünvan arayışı.

Yerinə yetirilən arayışların böyük hissəsi mövzu arayışlarından ibarət olur. Bu arayışlar müxtəlif problemlərə həsr olunur. Mövzu sorğularının məqsədi olduqca müxtəlifdir: elmi iş, istehsalata kömək, mühazirə və ya çıxışa hazırlıq, şəxsi təhsil, tədris işi və s. Kitabxanada yerinə yetirilən arayışların digər qismini biblioqrafik ünvan arayışı təşkil edir. Bu arayışlar oxucuya məlum olan sənədlərin və ya onun bir hissəsinin kitabxana fondunda yerləşdiyi yeri müəyyən etməyə xidmət edir. Belə arayış biblioqrafik ünvan

axtarışı nəticəsində verilir. Biblioqrafik ünvan arayışı biblioqrafik mənbələr əsasında oxucunun tələb etdiyi sənədin mövcudluğunu və ya müəyyən fondda (kitabxanada, arxivdə, kitab mağazasında) dəqiq saxlanma ünvanını (şifrəsini) müəyyənləşdirmək məqsədilə yerinə yetirilən arayışdır. Biblioqrafik ünvan sorğusu üzrə axtarışın son nəticəsi sənədin kitabxana fondunda saxlandığı yeri göstərən şifrədən və yaxud sifarişin KAA vasitəsilə başqa yerə göndərilməsini göstərən cavabdan (arayışdan) ibarətdir. Kitabxanada oxucuların belə sorğularını əlifba və sistemli kataloqlar, diyarşünaslıq kartotekası, habelə soraq-biblioqrafik nəşrlər fondu vasitəsilə ödəyirlər. Oxucu çox vaxt kitabxanaya müəyyən bir biblioqrafik məlumatı dəqiqləşdirmək məqsədilə müraciət edir. Belə sorğuların məqsədi müxtəlifdir. Biblioqrafik məlumatı dəqiqləşdirmək məqsədilə verilən arayış oxucunun verdiyi sorğuda olmayan və təhrif edilən məlumatı dəqiqləşdirmək məqsədi daşıyır.

Faktoqrafik arayış - sorğuya cavab olaraq faktiki məlumatların verilməsidir. Bura dəqiq ay, il, gün, rəqəmlər, terminlər, istinadlar və s. daxildir. Arayışlar faktiki sənədlər əsasında müəyyən edilir və onların tərtibində bir qayda olaraq ensiklopediyalardan, lüğətlərdən və kartotekadan istifadə edilir. Çox vaxt kitabxanalarda oxucuları fəallaşdırmaq, onları biblioqrafik axtarışa cəlb etmək məqsədilə biblioqrafik məsləhətlər verilir. Oxucuya kitabxananın elektron kataloqundan, respublika və xarici ölkə kitabxanalarından, onların informasiya resurslarından necə istifadə edilməsi, biblioqrafik təsvirlərin siyahıların, sənədlərin sistemləşdirilməsi və onlara annotasiyaların verilməsi qaydaları haqqında məsləhətlər verilir.

Ödənilmiş arayışlar fondu - eyni mövzular üzrə sorğular tez-tez təkrar olunduğuna görə kitabxanada ödənilmiş arayışlar fondunun yaradılması məqsəduyğundur. Bu zaman həm vaxta qənaət edilmiş olur, həm də sorğu operativ cavablandırılır.

Fondan səmərəli istifadə etmək məqsədilə ona kartoteka şəklində köməkçi əlifba-predmet göstəricisi tərtib olunur. Hər bir kartočkada arayışın tam adı, predmet rubrikası və sıra nömrəsi göstərilir. Kartotekada tez-tez təkrarlanan şifahi arayışların mövzularının və onların ödənilməsi mənbələrinin də göstərilməsi məqsəduyğundur. Yaxşı təşkil olunmuş bu fond yalnız təkrar arayışların yerinə yetirilməsinə deyil, həm də kitabxanada keçirilən müxtəlif diyarşünaslıq tədbirləri üçün ədəbiyyatın seçilməsinə də köməklik göstərir. Fondada saxlanan arayışlar kitabxananın soraq biblioqrafiya işini təhlil etməyə və tez-tez təkrarlanan mövzular üzrə müxtəlif biblioqrafik göstəricilərin tərtibinə imkan verir. Ödənilmiş arayışlar fondunu kitabxananın saytında da yerləşdirmək olar.

MKS-də oxuculara göstərilən biblioqrafik xidmət növlərindən biri də biblioqrafik informasiya xidmətidir. Biblioqrafik informasiya xidmətinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında tələbatçıya onun sorğusunu gözləmədən və ya daimi sorğulara uyğun olaraq operativ cari biblioqrafik informasiya verilsin. Biblioqrafik informasiya

xidməti ayrı-ayrı şəxslərin, qrupların və ya bütövlükdə cəmiyyətin informasiya tələbatının ödənilməsi üzrə informasiya proseslərinin məcmusundan (sənədlərin toplanması, analitik-sintetik işlənməsi, informasiyanın axtarışı və yayılması) ibarət olan fəaliyyətdir. BİX-in elementləri aşağıdakılardır: informasiyanın istehsalçısı və yayıcısı, alıcısı və informasiya-kommunikasiyası üsulları və vasitələri.

Qeyd etmək lazımdır ki, MKS-də fərqləndirilməyən, yəni kütləvi biblioqrafik informasiya xidmətinin müxtəlif metodlarından geniş şəkildə istifadə olunur. Kütləvi biblioqrafik informasiya xidmətinin ən geniş yayılmış forması kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülletenidir. MKS-də metodiki biblioqrafiya şöbələri sistemin vahid fonduna daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülleteni hazırlamışdır. Məlumat bülletenləri yeni daxil olmuş ədəbiyyatın miqdarından asılı olaraq əvvəlki illərdə hər rübdə hazırlanırdı. Son illər sistemə daxil olan ədəbiyyatın azlığını nəzərə alaraq ildə bir dəfə kitab fonduna daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülleteni adı ilə tərtib olunur. Bülletəndə materiallar onluq təsnifat üzrə verilir, daxildə isə əlifba qaydasına riayət olunur. Məlumat bülleteni bütün kitabxana-filiallara göndərilir.

BİX-in növləri informasiya sorğularının ödənilməsinin differensasiya səviyyəsinə görə fərqlənir: Rəhbər İşçilərə Differensial Xidmət (RİDX), müəyyən qrupa və ya konkret istehlakçıya istiqamətlənən fərdi, kollektiv və kütləvi informasiya xidməti. Bu xidmətin əsasında oxucular kitabxanaya yeni daxil olan kitablar haqqında vaxtlı-vaxtında xəbər tutur.

Kütləvi BİX-in mühüm formaları:

1. Yeni alınan ədəbiyyatın məlumat bülleteni (aylıq və rüblük);
2. Yeni ədəbiyyat sərgiləri (mövzu sərgisi, dövrü mətbuatda dərc olunmuş məqalələrin nümayişi);
3. Xülasələr (yeni nəşrlərin xülasəsi, mövzu xülasələri, diyarşünaslıq fondu və onun ayrı-ayrı hissələri üzrə xülasə-ekskursiya, ən əhəmiyyətli müxtəlif diyarşünaslıq nəşrlərinin xülasəsi), həmçinin kitabxananın təşkil etdiyi “informasiya günündən”, “mütəxəssis günlər”indən, “biblioqrafiya günü”ndən və başqa oxşar tədbirlərdən ibarətdir.

Məlumat bülletenləri aylıq və rüblük tərtib olunur. Bu bülletənlərdə adətən kitabların biblioqrafik təsvirinin qarşısında kitabın fondada yerini göstərən şifrələr də yazılır, bu da oxucu sorğuları üzrə konkret kitabın biblioqrafik axtarışını xeyli asanlaşdırır.

Yeni ədəbiyyatın müvafiq siyahıları hazırlanıb abonementdə və ya oxu zalında, həmçinin yerli qəzetlərdə çap edilməklə və ya kitabxananın saytında əks etdirilməklə oxuculara təqdim edilir.

Xülasələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Yeni nəşrlərin xülasəsi; mütəxəssis günlərində, əlamətdar və tarixi günlərlə əlaqədar keçirilən mövzu xülasələri;

2. Kitabxananın diyarşünaslıq fondu və ya onun ayrı-ayrı hissələri üzrə xülasə-ekskursiya;

3. Ən əhəmiyyətli müxtəlif diyarşünaslıq nəşrlərinin xülasəsi və s.

Kitablar haqqında xülasə mövzu və janr üzrə yaxın olan bir neçə əsərin xarakteristikasıdır. Xülasədə kitablardan biri haqqında müfəssəl, digərləri haqqında qısa məlumat verilir. Tövsiyə siyahısında əsər haqqında məqalələr, resenziyalar göstərilir. Həmçinin haqqında məlumat verilən nəşrlərin oxucular tərəfindən necə əldə edilməsi, yerləşdiyi kitabxanalar, elektron versiyasının mövcud olduğu saytlar barədə də məlumat verilir.

Bibliografiya günü - oxucuların bibliografik informasiya mədəniyyətinin artırılmasının kompleks formasıdır. Günün keçirilməsində məqsəd oxucuların marağını ədəbiyyat axtarışında bibliografik mənbələrə, tövsiyə vəsaitlərinə, soraq-bibliografiya aparatına yönəltməkdir. Bibliografiya günü universal və tematik ola bilər. Sərgilərə baxış, kitabxanaya ekskursiya, xülasələr, kitabxana dərsləri keçirilir, məlumat nəşrləri, kataloqlar haqqında məsləhətlər verilir (5).

Hər bir MKS-də BİX elə təşkil edilməlidir ki, tələbatçı ona lazım olan informasiyanı tam və dolğun əldə edə bilsin. Müasir dövrdə mövcud informasiyalar ənənəvi çap məhsulu ilə yanaşı, eyni zamanda elektron formada təqdim olunmaqdadır. Kitabxanalar internet şəbəkəsinə qoşulmaqla oxucular üçün ümumaçıq informasiya məkanını formalaşdırır, xidmət prosesində elektron sənədlər və elektron kataloqlar, elektron poçt və s. istifadə edirlər.

Kitabxanada ənənəvi kitabxana-bibliografiya xidmətləri ilə yanaşı, internetdən istifadə, müxtəlif təqdimatlar və konfransların keçirilməsi, skaner, sürətçıxarma və s. əlavə xidmətlərdən istifadə olunur, tammətli elektron nəşrlər hazırlanır. İndi bütün kitabxanaların çox maraqlı dizaynlı, informasiya ilə zəngin saytları yaradılmışdır.

MKS-lərin bibliografik xidmətində kitabxanaların saytı xüsusi yer tutur. Onlar öz saytlarında istifadəçilərin maraq dairəsinə uyğun olan materialları yerləşdirirlər. MKS-in saytında “Yeni ədəbiyyat”, ən çox oxunanlar, elektron nəşrlər, müxtəlif sahələr üzrə (tarix, diyarşünaslıq, mədəniyyət və turizm, hərbi-vətənpərvərlik və s.) məlumat bazaları, kitabxanada keçirilən tədbirlər, regionda baş verən yeniliklər, mətbuatın xülasəsi (mətn və audio) yerləşdirilir. Saytda müəyyən sahənin mütəxəssisləri üçün “Mütəxəssislər üçün”, “Mütəxəssislərə kömək”, “Mədəniyyət və incəsənət”, “Kiçik və orta biznes”, “Kitabxanaçılar üçün yeni sənədlər” və s. bölmələr yaradıb ixtisasa uyğun mövzu siyahıları hazırlayırlar (siyahılar vaxtaşırı dəyişdirilir) və orada mütəxəssislərə yeni ədəbiyyat haqqında yeniliklər öz əksini tapır (5).

Ənənəvi çap məhsulunu elektron formada hazırlamaq, qorumaq və düzgün istiqamətləndirmək üçün hazırda insan fəaliyyətinin bütün sahələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş şəkildə istifadə olunur. Respublikanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən hadisələrə, əlamətdar günlərə, elm, təhsil, mədəniyyət, incəsənət, iqtisadiyyat, texnika, tibb və s. sahələrə aid kitabxanaya daxil olan qəzet və jurnallar araşdırılıb

məqalələrin analitik yazılışını və tam mətnini elektron kataloqda yerləşdirməklə analitik məlumat bazaları yaradılır. Bununla da həm çap formasında (cari biblioqrafik nəşrlər), həm də kitabxananın saytı vasitəsilə rəhbər işçilərə, elmi tədqiqatçılara, alim və ziyalılara, müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislərə, eləcə də geniş ictimaiyyətə operativ məlumat çatdırılır (6).

MKS-də oxuculara göstərilən biblioqrafik xidmət növlərindən biri də biblioqrafik informasiya xidmətidir. Biblioqrafik informasiya xidmətinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında oxuculara müntəzəm və operativ məlumat verilsin. Qeyd etmək lazımdır ki, MKS-də fərqləndirilməyən - yəni kütləvi biblioqrafik informasiya xidmətinin müxtəlif metodlarından geniş şəkildə istifadə olunur. Kütləvi biblioqrafik informasiya xidmətinin ən geniş yayılmış forması kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülletenidir. MKS-də metodiki biblioqrafiya şöbələri sistemin vahid fonduna daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülleteni hazırlamışdır. Məlumat bülletenləri yeni daxil olmuş ədəbiyyatın miqdarından asılı olaraq əvvəlki illərdə hər rübdə hazırlanırdı. Son illər sistemə daxil olan ədəbiyyatın azlığını nəzərə alaraq ildə bir dəfə kitab fonduna daxil olan yeni ədəbiyyatın məlumat bülleteni adı ilə tərtib olunur. Bülletendə materiallar onluq təsnifat üzrə verilir, daxildə isə əlifba qaydasına riayət olunur. Məlumat bülleteni bütün kitabxana-filiallara göndərilir.

MKS-də tərtib edilən bülletenlərin qarşısında duran tələblər bunlardır: məlumatın tamlığı, dəqiq seçmə meyarı, materialların düzülüşündə sistemlilik, dəqiq və vahid biblioqrafik təsvir, məlumat annotasiyasının verilməsi, bülletenin hər bir buraxılışı üçün "giriş" məqaləsinin olması, yaraşlıq xarici tərtibat və nəhayət kifayət qədər tiraj.

"Dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi" haqqında "Əsasnamə"yə görə, bülletenlərin nəşri bütün MKS-lər üçün vacib hesab edilir.

Mütəxəssis oxuculara biblioqrafik informasiya xidmətinin bir çox üsullarından istifadə olunur. Mütəxəssis oxucuları ən çox sırf elmi ədəbiyyat maraqlandırır. Bu ədəbiyyatlar isə kitabxanaya az nüsxədə daxil olur və lazım olan filialların hamısına göndərilə bilmir. Ona görə bu cür ədəbiyyatı mütəxəssislərin nəzər-diqqətinə çatdırmaq üçün mərkəzi kitabxanada sərgilər təşkil edilir. Bu sərgilər filiallarda da nümayiş etdirilir. Bu haqda əvvəlcədən filialın işçisi elan vasitəsilə oxuculara məlumat verir. Mərkəzi kitabxanada mütəxəssis oxuculara biblioqrafik informasiya xidmətini yaxşılaşdırmaq üçün biblioqraf kitabxananın komplektləşdirmənin mövzu planı ilə tanış olur ki, il boyu şöbəyə daxil olan bütün biblioqrafik sorğulara dair kitabxanada olmayan ədəbiyyatın alınması üçün xüsusi səy göstərir (5).

Bildiyimiz kimi, biblioqrafik icmaller kitabxanalarda kitabın kütləvi təbliğinin ən geniş yayılmış formalarından biridir. Həm mərkəzi kitabxanalarda, həm də kitabxana-filiallarda biblioqrafik icmaller keçirilir.

Keçirilən biblioqrafik icmallar görkəmli yazıçıların yaradıcılığına, elm və texnikanın, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə, son illər isə Qarabağ probleminə, Şəhidlərə və Azərbaycan Demokratik Respublikasına həsr edilir.

Mərkəzi kitabxanalar həm filiallarda, həm də xidmət göstərdikləri idarə və müəssisələrdə “Məlumat günü” keçirirlər. “Məlumat günü” biblioqrafik materiallar da nəzərə alınmaqla, Mərkəzi Kitabxanaya daxil olan bütün ədəbiyyatın müntəzəm nümayiş etdirilməsi günüdür. “Məlumat günü”nün keçirilmə dövrüliyi Mərkəzi Kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyatın miqdarından asılıdır. “Məlumat günü” müntəzəm olaraq əvvəlcədən təyin olunmuş gündə keçirilir. Yeni daxil olan ədəbiyyat bir qayda olaraq oxu zalında nümayiş etdirilir və bütün günü davam edir. Mərkəzi kitabxanaya daxil olan bütün materiallar məzmunlarına müvafiq seçilir və ilkin sənədlərlə bir yerdə nümayiş etdirilir (5).

Nəticə

MKS-nin iş təcrübəsinin tədqiqi nəticəsində məlum olmuşdur ki, oxuculara biblioqrafik xidmət göstərilməsində kitabxananın soraq biblioqrafiya aparatından, məlumat bülletenlərindən, kitab sərgisi, mütəxəssis günü, sərgi-baxışlar və müxtəlif mədəni kütləvi tədbirlərdən geniş şəkildə istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, MKS-lərin biblioqrafik fəaliyyəti təkcə həmin sistemin çərçivəsində müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilməz. Başqa elmi informasiya orqanları ilə sistemin qarşılıqlı əlaqəsinin yaradılması mərkəzləşdirilmiş sistemdə biblioqrafik xidmətin düzgün təşkilinin ən mühüm şərtlərindən biridir.

Kompüter texnologiyasının kitabxana-biblioqrafiya proseslərinə tətbiqi, internet əlaqələrinin genişlənməsi, elektron informasiya daşıyıcılarının ildən-ildə artması MKS-lərdə də bu işlə məşğul olan şöbələrə açılması zərurətini yaratmışdır. Yeni açılmış bu şöələrdə Kitabxana-Biblioqrafiya Proseslərinin Avtomatlaşdırılması işi həyata keçirilməklə, kitabxananın imkanlarından daha çox oxucunun istifadə etməsinə imkan yaranmışdır (4, s.136-151).

Ümumiyyətlə, MKS-də mükəmməl biblioqrafik-informasiya xidməti təşkil etmək üçün aşağıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun olardı:

1. Sorğuların ödənilməsinə yönəlmiş dolğun sənəd fondunu komplektləşdirmək, kitabxana fondunu bütünlüklə açan kataloq-kartoteka sistemini (ənənəvi və elektron) yaratmaq və daim yeniləməklə, kitabxananın saytı vasitəsi ilə axtarışı təmin etmək;

2. Soraq-biblioqrafik nəşrlər fondunu komplektləşdirmək və daim yeniləməklə müxtəlif mövzulu biblioqrafik vəsaitlər (göstəricilər, bülletenlər, biblioqrafik siyahılar) tərtib etmək;

3. Kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin kompleks şəkildə avtomatlaşdırılmasına imkan verən kompüter şəbəkəsini qurmaq və

təkmilləşdirmək. Elektron biblioqrafik sənəd-informasiya resurslarını yaratmaq, mütəmadi olaraq yeniləmək;

4. Soraq-biblioqrafiya və biblioqrafik-informasiya və sənədlərin elektron çatdırılması xidmətini həyata keçirmək.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə “Dövlət Proqramı”// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal. 2008, № 2, s.6-29.
2. Библиографическая работа в библиотеке: организация и методика/ Под. ред. профессора О.П.Коршунова.-Москва, Изд.Книжная Палата, 1990.-251 с.
3. Xələfov, A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik III hissə. Kitabxana işi haqqında təlim. Bakı,2003.-313 s.
4. Bayramova, İ.Z. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində biblioqrafik fəaliyyətin təşkili məsələləri// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- № 1(38).-S.136-151.
5. <http://www.azlibnet.az/pdf/mksesasn.pdf>.
6. <http://anl.az/down/eneneinnovasiyalar.pdf>.

ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN ƏDƏBİ ELMİ İRSİNİN MÜHACİRƏT DÖVRÜ – BIBLIOQRAFİK TƏHLİL

Vəzifə Hüseynağa qızı Xudiyeva

*M.Füzuli adına AMEA Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı
vazufe@mail.ru*

Literaturnoe i nauchnoe nasledie Ali bek Guseynzade - bibliograficheskiy analiza tsikla migratsii

Резюме: Али бек Гусейнзаде - Памятники панорама научного учреждения, необходимо проанализировать библиографический. В общем, многогранный спектр творческих полных деталей о богатом наследии того, чтобы поговорить с Али бек Гусейнзаде, систематические исследования, чтобы предоставлять информацию и библиографические информационные ресурсы имеет решающее значение.

Literary and scientific heritage of the migration cycle analysis bibliographic Ali bey Huseynzade

Abstract: Ali bey Huseynzade - Historical exile panorama of the scientific establishment, there is a need to analyze the bibliographic. In general, multi-faceted range of creative complete details about the rich heritage of having to talk with Ali bey Huseynzade, systematic research to provide information and bibliographic information resources is of crucial importance.

Açar sözlər: Əli bəy Hüseynzadə, ədəbi-elmi irsinin mühacirət dövrü, biblioqrafik təhlil.

Ключевые слова: Али бек Гусейнзаде, научный литературного наследия периода миграции, библиографический обзор.

Keywords: Ali bey Huseynzade, scientific literary heritage of the migration period, bibliographic review.

Giriş

Azərbaycan tarixində özünəməxsus və unudulmaz yer tutan, əvəzsiz, misilsiz, danılmaz və əbədiyaşar xidmətləri ilə adı və xatirəsi daim əbədiləşdirilən şəxslərdən biri də məhz Əli bəy Hüseynzadə olub. Azərbaycan-türk ictimai fikrinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əli bəy XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində türk-islam dünyasının yetirdiyi nadir şəxsiyyət, dahi mütəfəkkir, bənzərsiz fikir adamı, böyük maarifçi və ictimai xadim kimi tanınıb. Dilçi, publisist-jurnalist, rəssam, həkim, şair, alim, tərcüməçi, pedaqoq-müəllim, musiqiçi, filosof, ədəbiyyat tənqidçisi və ideoloq-ensiklopedist sima olan Ə.Hüseynzadə çoxcəhətli fəaliyyəti ilə həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyəti tarixində önəmli yer tutub və fəaliyyət göstərdiyi sahələrin hər birində özünəməxsus iz qoyub. Həyatının 33 ilini vətəni Azərbaycanda, 43 ilini Türkiyədə keçirən Əli bəy həmçinin Azərbaycanda milli özünüdərk prosesinin, türkcülük ovqatının yüksəlməsində

böyük rolu olan, “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” ideyasının, “Füyuzat” ədəbi məktəbinin banisi olub.

Məsələnin qoyuluşu

Türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasının məfkurə kimi təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayan Əli bəy Hüseynzadənin çoxşaxəli yaradıcılığını - məqalələrini, məktublarını, bədii əsərlərini, məruzələrini, rəsm əsərlərini daha sistemli tədqiq etmək, öyrənmək, bir yerə toplamaq və geniş istifadəçi kütləsi üçün əlçatan etmək istəyi bibliografik resurs yaranması zərurətini ortaya çıxarır.

Məsələnin həlli

Parlaq istedadını yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərdə biruzə verən Əli bəy Hüseynzadənin ilk mətbu yazısı olan “Ömər Xəyyam” (1893-cü ildə Bodeştedin “Ömər Xəyyam” məqaləsini almancadan tərcümə edib) Abdullah Cövdətin “Ramazan bağçası” dərgisində A.H-zadə imzasıyla, ilk mənzum əsərləri Səlyani imzasıyla “Məlumat” və “ İrtika” qəzetlərində dərc olunmuşdu.

İstanbul Universitetinin “Əskəri-Tibbiyyə” fakültəsinin tələbəsi olan (1891-ci il) gənc Əli bəy tələbələr arasında öz istedadı ilə fərqlənmiş və Qərb fəlsəfəsini, ədəbiyyatını və mədəniyyətini tanıtdırmaqda aparıcı bir qüvvəyə çevrilmişdir. 1893-cü ildə “Əski Tibbiyyə” şeirini yazmışdır. Həmçinin ədib Henrix Heyneden “Gecələyin vapur kamarasında” şeirini, Hötenin “Faust”undan bir parçanı yenə də alman dilindən türkcəyə tərcümə edib “Məlumat” məcmuəsində dərc etdirmişdi. Farscadan bizə bəlli olmayan bir parçaya, yunancadan Esxilin “Zəncirlənmiş Prometey”indən qismən tərcümələrinə də Əli bəy tələbəlik illərində imza atmışdır. Miltonun “İtirilmiş cənnət”, Esxilin “Zəncirlənmiş Prometey”, Homerin “İliada”, Şillerin “Kəfalət, yaxud vəfakar dostlar”, Firdovsinin “Şahnamə” əsərlərinin bəzi parçalarını ingilis, alman, yunan, fars dillərindən tərcümə edən Hüseynzadə, eyni zamanda, ərəb, rus, çin dillərindən də tərcümələrin müəllifidir. Qahirədə çıxan “Türk” qəzetində isə XVIII əsr rus şairi Derjavinin bir şeirini tərcümə edib türk dilində çap etdirmişdir.

İstanbul darülfünunu dermatoloq ixtisası üzrə bitirən Ə.Hüseynzadə (1895-1897-ci illər) Heydərpaşa əsgəri xəstəxanasında dəri mütəxəssisi, Türkiyə-Yunanistan müharibəsi zamanı – Tesaliya savaşında (1897-1900) həkim olaraq çalışmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, tibb sahəsində də əhəmiyyətli çalışmaları olan Əli bəy “Ensiklopedik tibb lüğəti”, “Siflis”, “Vəba və mikrobu” (1902-ci ildə M.Rəfi ilə birlikdə nəşr olunub) adlı əsərlərini də qələmə almışdır. 1916-cı ildə doktor Əli bəy Hüseynzadənin “Tekanüsi-nüfus məsələsi. Əmrəzi zöhrəviyyə” adlı iri həcmli elmi məqaləsi “Tanin” qəzetinin 15 iyul - 15 avqust saylarında dərc olunub.

1892-ci ildə yazılmış “Turan” mənzuməsi, 1917-ci ildə Budapeştdə nəşr olunan “Turan” dərgisində Gyula Meszarooosun tərcüməsi ilə macar oxucularına təqdim olunmuşdu. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu

tərcümələrin əksəriyyəti sonralar Əli bəy Hüseynzadə Bakıda “Füyüzat” jurnalının redaktoru olduğu zaman yenidən həmin məcmuənin müxtəlif nömrələrində eynilə çap olunmuşdur.

Əli bəy Hüseynzadə “Turan” mənzuməsini 1904-cü ildə yazdığı “Məktubi məxsus”a əlavə edərək Misirdə çıxan “Türk” qəzetinə göndərsə də, şeir o zaman qəzətdə dərc olunmamışdı. Həmin parçanı Yusif Akcura 1928-ci ilə nəşr etdirdiyi “Türkcülüyn tarixi” əsərinə daxil etmişdir.

Əli bəy poetik yaradıcılığının zirvəsində dayanan “Hali-Vətən” şeirini iki versiyada yazıb: “Hali –Vətən” və “Yurd qayğusu”.

“Hali-Vətən” ilk dəfə 1904-cü ildə Misirdə çıxan “Türk” qəzetinin 24 noyabr tarixli 56-cı sayında, 1906-cı ildə Bakıda “Dəbistan” jurnalının 16-cı sayında, 1909-cu ildə “Füyüzat” qiraət kitabında, 1912-ci ildə əvvəl “Türk yurdu” dərgisində, sonra “Tərcümani-həqiqət” qəzetində, yenə də həmin il İstanbulda “Tanin” qəzetinin 1491-ci sayında dərc olunub.

Ə.Hüseynzadənin Türkiyədəki fəaliyyətinin doğurduğu ən görkəmli fikir ocaqlarından biri “Türk yurdu” məcmuəsidir. Jurnalın əsas məqsəd və məramı haqqında məcmuənin bütün nömrələrinin ilk səhifəsində başlıqda qeyd edilmişdir: “Türklüyə xidmət etmək, türklərə fayda vermək”. Məcmuədə türkcülük ideyaları ilə aşılınmış yazılara geniş yer verilirdi. 20 il fəaliyyət göstərən bu məcmuə türkcülüyn inkişafında yeni mərhələ idi.

Jurnal vaxtilə yasaq edilmiş mövzuları üzə çıxarıb, türkün mənşəyini, mədəniyyətini, əzəmətini tanıdan türk tarixinin yazılması fikrini müdafiə edir. Milli qayğılar ilə sosial mühit arasındakı münasibətləri türkcülük çərçivəsində həll edir. Türkcülüyn müxtəlif cərəyanlara - islamçılığa, avropalaşmağa münasibəti araşdırılır.

“Türk yurdu” məcmuəsi Türkiyədə rusiyalı mühacirlərin (Ə.Ağaoğlu, Y.Akçuraoğlu, Ə.Hüseynzadə) rəhbərliyi altında nəşr olunmuşdur. Jurnalın əsas rolu Türkiyədəki oxucularına bütün türk aləmini tanıtmasında idi.

1915-ci ilin 25 iyulunda Əli bəy Hüseynzadə Rusiyada Sakin Müsəlman və Tatarların Hüququnu Müdafiə Komitəsinin (“Turan Heyəti”) Nizamnaməsini yazır. Bu nizamnamə və memorandum Vyanada “Rusiyada sakin Müsəlman Türk və Tatarların hüququnu müdafiə komitəsinin Nizamnaməsi” və “Rusiyada sakin müsəlman Türk əhalinin hüququnu Müdafiə Komitəsinin Memorandumu” adı ilə dərc olunub.

Birinci dünya müharibəsinin sonunda Rusiyanın dağılması gözləndiyindən, Türkiyədə Rusiya müsəlmanlarının gələcək taleyini müəyyənləşdirmək məqsədilə onların hüquqlarını müdafiə cəmiyyəti yaradılmışdır. 1915-1916-cı illərin əvvəllərində “İttihad” təşkilatının tapşırığı ilə Ə.Hüseynzadə buxaralı Müqimiddin, Y.Akçuraoğlu və başqa ittihadçı yoldaşları ilə “Turan” adlanan kiçik nümayəndə heyətinin tərkibində Qərbi Avropanın bir neçə ölkəsinə gedir.

Həmin təşkilatın göstərişi ilə onun tərtib etdiyi “Rusiya müsəlmanlarının tələbləri” adlı kitabça Budapeştdə alman dilində nəşr olunmuşdur. Bu

kitabçada Rusiyanın tabeliyində olan altı müsəlman dövlətinin müstəqilliyi tələb olunurdu. Həmin heyət 1916-cı ilin yanvar ayında Berlində toplanan “Türk qövmələri konqresi”nə göndərilmiş və bu qurultayında məruzə etmişdir. Burada alman sosialistlərindən F.Ebertin, P.Şeydemanın vasitəçiliyindən istifadə edərək, Ə.Hüseynzadə Rusiya türklərinin hüquqlarının qorunmasını tələb edən raport irəli sürmüşdür.

Əli bəy Hüseynzadənin 1915-1917-ci illərdə Avropa ölkələrindən ailəsinə yazdığı məktublar, poçt kartları var və hansı ki bunlar indiyə qədər heç yerdə çap olunmayıb.

Əli bəyin çoxcəhətli, böyük bilgisi, ideyaları və çıxışları ilə göstərdiyi təsir ədəbi-elmi irsindən daha çox olub. Onun çıxışları da türkçülüynün formalaşmasında və yayılmasında mühüm rol oynayıb.

14 avqust 1917-ci ildə Stokholmda keçirilən Millətlərarası Sosialist konfransında Əli bəyin “Osmanlı dövlətində milliyyətlər məsələsi dünya millətlərinin müstəqillik əldə etmələrinə bağlıdır” fikrini əsas tutaraq çıxış etməsi ciddi rezonans doğurdu.

1918-ci ildə Ə.Hüseynzadə Ə.Ağaoğlu ilə birlikdə Azərbaycanda milli bir dövlət qurmaq məsələsini ziyalılarla, qabaqcıl fikirli adamlar ilə müzakirə etmək üçün vətənə yollanır. Bu məqsədlə onlar əvvəlcə Qafqaz cümhuriyyətləri ittifaqının xarici işlər naziri Xalik bəylə Batumda görüşürlər. Sonra oradan Azərbaycanın ilk paytaxtı Gəncəyə Nuri Paşanın yanına gedir. (3)

Bu tarixi səfərdən geri döndüyü zaman “Hilali-Əhmər” qəzeti üçün “Azərbaycanda düşündüklərim” adlı məqalə yazır. (2)

Hüseynzadənin Bakıya sonuncu gəlişi 1926-cı ilə təsadüf edir. Həmin günlərdə keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayın fəxri rəyasət heyətinə seçilmiş Əli bəyin çıxışı, təəssüf ki, Türkoloji Qurultayın stenoqramına daxil edilməyib. Lakin Hüseynzadənin bu qurultayla əlaqədar yazdığı birdəftəlik qeydləri türkiyəli alim Hilmi Ziya Ülken “Türk sosializminin və türkçülüynün atası Əli Turan” əsərinə daxil edib.

1926-cı ildə İstanbul Universitetinin professoru seçilir. 1928-ci ildə Hüseynzadə dahi şotland filosofu Adam Smitin 1776-cı ildə yazdığı və Parisdə 1881-ci ildə nəşr olunmuş “Sərvəti-miləl” - “Təbiətin tədqiqi və millətlərin zənginliyinin səbəbləri” əsərini fransızcadan tərcümə etdi. Bu kitab Ə.Hüseynzadənin həm böyük bir siyasi iqtisad alimi və həm də mükəmməl bir fransızca mütəxəssisi olduğu qənaətini doğurdu.

Ə.Hüseynzadə tibb fakültəsində müəllimliklə yanaşı, elmi fəaliyyətini də davam etdirmiş və dosentlikdən professor dərəcəsinə qədər yüksəlmişdir. Onun 1900-cü ildə Mehmed Rəfi ilə birlikdə Nenterdən tərcümə etdiyi “Vəba və mikrobu” kitabı İstanbulda çap olunmuşdur.

1928-ci ildə Əli bəy Hüseynzadə Kamal Cənab Berksoy ilə birlikdə elmi mündəricəsi etibarilə bu gün də çox əhəmiyyətli olan “Ensiklopedik tibb lüğəti”ni yazmışdı. Ensiklopediyada təkcə “A” hərfi ilə başlayan qismi 600-ə

yaxın tibbi termini ehtiva edirdi. Lakin professor dr. Kəmal Cənab Berksoy ilə hazırladıkları bu “Ensiklopedik tibb lüğəti” kitabı işıq üzü görməmişdir.

Nəticə

Ə.Hüseynzadənin türk dünyası tarixinə verdiyi xidmətləri sadalamaqla bitməz. Danılmaz bir faktdır ki, türk millətinin oyanmasına və mədəniyyətinin irəliləyib yayılmasına bütün ömrünü vermiş Əli bəy özündən sonra zəngin elmi, bədii, publisistik irs qoyub gedib. Əli bəy Hüseynzadənin şəxsiyyəti və yaradıcılıq yolu Azərbaycandan kənar da yüksək qiymətləndirilmişdir. Türkiyədə onun irsini araşdırırlar sırasında Yusif Akcura, Ziya Göyöl, Məhəmməd Fuad Köprülüzadə, Hilmi Ziya Ülgen, Nihat Sami Banarlı, İsmayıl Hikmət Ertaylan, Abdullah Cövdət, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əbdülvahab Yurdsevər, Mirzəbala Məhəmmədzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Hüseyn Baykara, Mehmet Əli Tevfiq, Əli Yavuz Akpınar, Ali Heydar Bayat və başqalarının adını çəkmək olar. (1)

Ali Heydar Bayatın Əli bəy Hüseynzadə haqqında yazdığı kitablar ədibin irsi haqqında qiymətli biblioqrafik mənbədir. A.H.Bayatın 1992-ci ildə İstanbulda “Türk dünyası Araşdırmalar vəqfi “nin nəşr etdirdiyi “Azərbaycanın igid övladı Əli bəy Hüseynzadə və Türkiyədə yayımladığı əsərləri” adlı kitab 173 səhifədən ibarətdir.

Ali Heydar Bayatın 1998-ci ildə Ankarada nəşr etdirdiyi “Əli bəy Hüseynzadə” adlı 410 səhifəlik kitabı isə Ə.Hüseynzadənin mühacirətdəki fəaliyyətini əks etdirən ilk biblioqrafik mənbədir.

Əsərdə Ə.Hüseynzadənin fəaliyyətinin Türkiyə illəri (əsərləri, məqalələləri, türkçülük fəaliyyəti, şeirləri, müxtəlif konfranslardakı çıxışları, tərcümələri, rəsmləri, məktubları və heç yayımlanmamış əsərlərinin bir qismi) öz əksini tapıb.

Əli bəy Hüseynzadənin mühacirətdəki fəaliyyətinin elmi-tarixi panoramını yaratmağa, biblioqrafik təhlilini aparmağa ehtiyac vardır. Ümumiyyətlə, çoxşaxəli yaradıcılıq diapazonuna malik olan Əli bəy Hüseynzadənin zəngin irsi haqqında tam təfərrüatı ilə danışmaq, məlumat vermək üçün sistemli araşdırmaların aparılması və biblioqrafik informasiya resurslarının yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Vəliyev, Ş. ”Füyuzat” ədəbi məktəbi. (təkrar nəşr). Bakı: “Elm və Təhsil”, 2009.- 456 səh.S-26
2. Turan, A. Əli Bəy Hüseynzadə. Bakı: “Letterpress”, 2014.-544 s.
3. Rasim, M. Türkçülüynün babası (Əli bəy Hüseynzadənin fikir dünyası). Bakı: Elm, 2000

ÖLKƏŞÜNASLIQ ÜZRƏ SƏNƏD-İFORMASIYA RESURSLARININ FORMALAŞMASI

Çələbi Arzu Mehman qızı

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı
a.celebi@mail.ru*

Формирование документарно-информационных ресурсов по изучению страны

Резюме: В статье изучаются документально -информационных ресурсов по страноведению и краеведению в Азербайджане.

Охарактеризуйте каждый тип отдельных документальных источников

Formation of document-information resources on country study

Abstract: The paper provides information about the types of documents on country study and local lore in accordance with the purpose. Each type is characterized separately and demonstrated differences

Açar sözlər: diyarşünaslıq bibliografiyası, informasiya resursları, nəşr tipləri, elmi nəşrlər, məlumat nəşrləri, bibliografik vəsaitlər, sənəd axını, elektron nəşrlər

Ключевые слова: крайведческая библиография, информационное обеспечение, библиографические указателя, информационный-библиографическая база, национальная библиотека

Keywords: local history bibliography, information support, bibliographies, National library, information bibliographic database

Azərbaycan Respublikası müstəqillik yoluna qədəm qoyduqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq sənədlərinin nəşri durmadan artır, çoxalır. Nəşr olunan sənədlər arasında elmi nəşrlərə, tədris ədəbiyyatına, məlumat ədəbiyyatına, elmi-kütləvi ədəbiyyata rast gəlinir. Sənəd kütləsi və axınının sürətlə artımı ölkəşünaslıq üzrə sənəd bazasının təsnifləşdirilməsini tələb edir. Ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq üzrə sənəd bazasının təsnifləşdirilməsi məqsədilə müxtəlif əlamətlər - məzmun, nəşr, forma, müəllif, dil, janr, oxucu istiqaməti və s. nəzərə alınır.

Müasir dövrdə ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq üzrə meydana gələn sənəd kütləsi küllü miqdarda müxtəlif informasiyaların məcmusunu özündə əks etdirir. Nəşrlərin çap nəşri, elektron nəşrlər və s. kimi növləri də vardır. Nəşrlər dövriliyinə, məqsəd və təyinatına, oradakı informasiyanın xarakterinə görə fərqləndirilir.

Diyarşünaslıq nəşrləri öz məzmunlarına görə universal, kompleks, sahəvi, mövzu, bioqrafik və s. olurlar. Formal əlamətlərə görə sənədlərin aşağıdakı qruplar fərqləndirilir: qeyri-dövri (kitablar, broşuralar, vərəqələr), dövri və ardıdavam edən nəşrlər (jurnallar, qəzetlər, bülletenlər, seriyalı nəşrlər), kino və fotosənədlər və s.

Diyarşünaslıq üzrə sənədlərin təsnifləşdirilməsində əsas meyarlardan biri məqsəd və oxucu istiqamətidir. Bu əlamətə görə sənədlər aşağıdakı kimi fərqləndirilir: dövlət və qanunvericilik orqanlarının rəsmi sənədləri; elmi nəşrlər, elmi-kütləvi; tədris nəşrləri, soraq-məlumat istiqamətli nəşrlər; istehsalat-praktiki nəşrlər; diyar haqqında ədəbi bədii ədəbiyyat.[5, s.35]

Ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq üzrə rəsmi nəşrlərə sahə ilə əlaqəli, ali dövlət qanunvericilik və icra orqanlarının qəbul etdiyi normativ və direktiv səciyyəli materiallar aid edilə bilər. Bu nəşrlərin daha konkret istiqamətlərinə konstitusiya, qanunlar, sərəncamlar və s. aid edilə bilər. Rəsmi sənədlərə nəinki ölkələrin milli qurumlarının, eləcə də beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi rəsmi nəşrlər aid edilə bilər. Belə sənədlərə Azərbaycan prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Milli Məclisin qanunları, o cümlədən respublikamızda əmək, mənzil, pensiya təminatı, ətraf mühitin mühafizəsi və s. mövzularda olan qanun məcəllələri və digər nəşrlər daxildir. Məsələn, respublikanın bütün regionlarının iqtisadi və sosial inkişafını daha da yüksəltmək və hər bir iqtisadi rayonun potensialından istifadəni sürətləndirmək üçün Respublika Prezidenti İlham Əliyev 11 fevral 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” fərmanı, 2009-cu il 14 aprel tarixində “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı, Bakı və ətraf qəsəbələrin inkişafı ilə bağlı qəbul olunmuş dövlət proqramlarını da buna misal göstərmək olar.

Hər bir diyara aid xalq təsərrüfatı və mədəni quruculuq məsələləri yerli icra hakimiyyəti və təsərrüfat orqanlarının sənədlərində öz dərin əksini tapdığından belə sənədlərin də biblioqrafıyalaşdırma obyektini kimi böyük əhəmiyyəti vardır.

Diyarşünaslıq nəşrlərində elmi-tədqiqat xarakterli ədəbiyyat mühüm yer tutur. Bu nəşrlərdə diyarla əlaqədar problemlər təhlil edilir və ümumiləşdirilir, həmçinin sosial-siyasi həyatın müxtəlif tərəfləri-təsərrüfatı, elmi, mədəni həyatı, tarixi keçmişi, görkəmli xadimlərinin həyat və fəaliyyəti tədqiq edilir. Belə sənədlərdə diyar bütünlükdə, həm də onunla bağlı müəyyən problemlər əks etdirilir. Diyarla əlaqədar elmi nəşrlər özündə nəzəri və eksperimental tədqiqatların nəticələrini əks etdirən nəşr növüdür. Elmi-tədqiqat əsərlərinin başlıca məqsədi istər ölkə, istərsə də ayrıca diyarın qarşısında duran mühüm tarixi vəzifələrin həyata keçirilməsinə yaxından köməklik göstərməkdir. Bu tip sənədlərdə diyarın təbii-iqtisadi, xalq təsərrüfatı və tarixi xüsusiyyətlərinin elmi təhlili verilir. Onlar diyarın yerli faydalı qazıntı mənbələri və digər təbii sərvətləri, məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi, mədəni quruculuq və digər məsələlərlə əlaqədar materialları əks etdirir.[4, s.14]

Diyarşünaslıq elmi-tədqiqat sənədlərinin böyük bir qismi ayrı-ayrı şəhərlərin, bölgələrin, yaşayış məntəqələrinin tarixinə həsr olunur. 2010-2015-ci ildə nəşr olunmuş “Birillik Azərbaycan kitabıyyatı”nı araşdırsaq,

diyarşünaslıq və ölkəşünaslıqla bağlı 65 sənədin nəşr olunduğunu görürük. Onlardan əksəriyyəti regionların tarixi ilə bağlı elmi-tədqiqat xarakterli mənbələrdir. Məsələn, Dərbəndnamələr [Mətn] /nəşrə hazır.: A.Ramazanov (ön söz), A.Hacıqədirlı; red. T.Həsənzadə; AMEA, Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tu.- Bakı: Nurlan, 2010.- 89 s.; Hüseynoğlu, S. Tarix olduğu kimi: İmişli-80 [Mətn] /Sərvaz Hüseynoğlu, Ç.Bahaduroğlu; red. H.Tağıyev.- Bakı: Şəms, 2010.- 284 s.; İsmayılqızı, V. Beyləqan [Mətn]: ensiklopedik toplu /Vəsimə İsmayılqızı; elmi red.: B.Budaqov, V.Əliyev, S.Aşurov; məsl. İ.Əliyev; foto: S.Kulişov [və b.].- Bakı: İsmayıl NPM, 2010.- 678 s.; İlisu [Mətn]: ensiklopedik məlumat kitabı /tərt. S.N.Murtuzayev; red. hey.: S.Murtuzayev [və b.]; red. H.M.Fərzullayev.- Bakı: Vətən, 2012.- 416 s., cədv., portr., şəcərə: ill.; 25 sm.- 12 man., 1000 nüs.- ISBN 5-8996-801-72 (cilddə)

Elmi-tədqiqat xarakterli diyarşünaslıq ədəbiyyatı əsasən monoqrafiyalar, ümumi xarakterli nəşrlər (çoxcildli), elmi məqalələr məcmuəsi, dissertasiyaların avtoreferatları, həmçinin dövrü nəşrlərdə məqalələr formasında çap olunur. Belə nəşrlər məlumat aparatı, o cümlədən köməkçi adlar və coğrafi adlar göstəriciləri, istifadə olunmuş mənbələrin siyahısı ilə təchiz edilirlər. Məsələn, Alıyev, H. Sumqayıt şəhərinin tarixi [Mətn]: monoqrafiya /Həmid Alıyev; elmi red. A.B.Baxşəliyev; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Un-ti.- Bakı: Elm və təhsil, 2011.- 542 s. Bibl.: s.488-532.;Hacıyev, İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəvi inkişafı: 1991- 2011-ci illər [Mətn] /İsmayıl Hacıyev; elmi red. E.Cəfərli.- Naxçıvan: Əcəmi, 2011.- 271 s.Bibl.: s. 187-192.

Tədris ədəbiyyatı diyarşünaslıq nəşrləri içərisində mühüm yer tutur. Diyarşünaslıq üzrə elmi və ya tətbiqi xarakterli məlumatların tədris müəssisələrində öyrənilməsi və ya tədris edilməsi mədsədilə hazırlanan informasiya tədris nəşrlərində öz əksini tapır. Müasir dövrdə ölkənin və diyarın öyrənilməsi məqsədilə yazılmış dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin, tədris-metodiki vəsaitlərin sayı günü-gündən artır. Məsələn, Əfəndiyeva, D.T. Diyarşünaslıq: ali məktəbin magistr və bakalavr pilləsi üçün: ali məktəblərin coğrafiya və pedaqoji fakültələrinin bakalavr və magistr pilləsinin tələbələri üçün: metodik vəsait /Dünyabəyim Əfəndiyeva, D.S.Ələsgərova; elmi red. D.M.Ələsgərova.- Bakı: 2014.- 65 s.Bibl.: s. 65.

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin yaşadıkları diyarı yaxşı öyrənmələri üçün müxtəlif tarixi yerlərə ekskursiyaların təşkil edilməsi, sinifdən xaric işlərdə ölkə və diyarla tanışlığa böyük diqqət yetirilməsi, gənclərdə vətənə məhəbbət hisslərini gücləndirir. Şagirdlərdə diyarın relyefi, təbii ehtiyatları, ölkənin inkişafında onun yeri haqqında təsəvvür yaradılmasının böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Ölkə və diyara aid dərslik və dərs vəsaitləri, xəritə və atlaslar xüsusilə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsində əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası fiziki

xəritə [Xəritə] /Ə.V.Məmmədov [və b.]; AMEA, Coğrafiya İn-tu; Azərb. Resp. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi.- Bakı: Bakı kartoqrafiya fabriki, 2012.- 1 xəritə; 100x120 sm. Belə mənbələr diyarın iqtisadi-coğrafi səciyyəsinə aşağıdakı parametrlər üzrə əks etdirir: iqtisadi-coğrafi vəziyyət, təbii ehtiyatlar və onların təsərrüfat əhəmiyyəti, əmək ehtiyatları, təsərrüfatın ümumi səciyyəsi və quruluşu, qabaqcıl təsərrüfat sahələrinin təhlili və s. Bu vəsaitlər əsasən yuxarı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulsa da, onlardan müəllimlər, diyarşünaslıqla məşğul olanlar, yerli ali məktəb tələbələri, ilk növbədə pedaqoji universitet tələbələri də istifadə edə bilirlər. Buna görə də müvafiq bibliografik vəsaitlərin tərtibində bunu nəzərə almaq lazımdır. Ümumiyyətlə, müasir dövrdə tədrisin diyarşünaslıq aspekti daha da genişlənir.

Diyarşünaslıq sənədləri arasında istehsalat ədəbiyyatı xüsusi qrup təşkil edir. Belə nəşrlərdə diyarda aparılan praktiki işlər, eləcə də fəaliyyətinin təşkilati məsələləri haqqında informasiya istifadəçilərə çatdırılır. Bunlar diyarın bütünlükdə təsərrüfatı, onun ayrı-ayrı sahələri haqqında, əldə edilən nailiyyətlər, inkişaf perspektivləri, sənaye iqtisadiyyatı, istehsalın təşkili, onun mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması haqqında çap əsərlərindən ibarətdir. İstehsalat ədəbiyyatı hər şeydən əvvəl diyarın iqtisadi vəziyyəti haqqında ətraflı məlumatı özündə əks etdirir. Bu ədəbiyyatın bir qismi ixtiraçıların, yenilikçilərin iş təcrübəsinə həsr olunur. Belə nəşrlərin əsas məqsədi əməyin yeni forma və üsullarını təbliğ edib yaymaqla yanaşı, tərbiyəvi funksiyasını da yerinə yetirməkdir. Məsələn, “Üzümçünün məlumat kitabı”, “Rəngsazın məlumat kitabı”, “Ustanın məlumat kitabı” və s. belə nəşrlərdəndir.

Belə materiallar seriyalarla kitab, kitabça formasında, müxtəlif sosial-siyasi, ədəbi-bədii jurnalların, almanaxların, mərkəzi və yerli qəzetlərin səhifələrində məqalə şəklində çap olunurlar. Onların müəllifləri adətən yazıçılar, jurnalistlər, yenilikçi və ixtiraçılar, istehsalat qabaqcıllarıdır. Bu tipli materialların əksəriyyəti oçerk xarakteri daşıyır.

Diyarşünaslıq xarakterli elmi-kütləvi ədəbiyyatın vətənpərvərlik tərbiyə-sində mühüm əhəmiyyəti vardır.Elmin, texnikanın nailiyyətləri barədə məlumat verən nəşrlər elmi-kütləvi nəşrlər adlanır. Belə nəşrlərdə ölkəşünaslığın və diyarşünaslığın ayrı-ayrı problemləri barəsində informasiyalar, tədqiqatlar asan və anlaşılın şəkildə istifadəçilərə çatdırılır. Belə sənədlər tələbatçılara doğma diyara məhəbbət aşılayır. Məsələn, Xələfli, F. Masallı-cənnət misalı [Mətn] /Fərahim Xələfli, N.Ədiloğlu; red. S.İsmayıloğlu.- Bakı: Qanun, 2013.- 359 s.; Qarayev, Ş. Gülüstan çiçəyi kəndimiz [Mətn]: Şiştəpə və şiştəpəlilər haqqında /Şahbaz Qarayev; ön söz M.Həsənov.- Bakı Letterpress, 2013.- 319 s.; Mahmudoğlu, Ə. Kəndimiz və sakinləri [Mətn]: salnamə /Əli Mahmudoğlu; red. Ə.Ənvər oğlu; məsl. Hacı Fərhad Qurban oğlu.- Bakı: [s. n.], 2013.- 224 s.; Mərdəkanlı, Ə.H. Mərdəkan [Mətn] /Əbülfəz Mərdəkanlı.- Bakı: Mütərcim, 2013.- 286 s.; Mərdəkanlılar-Tarixin 100 ili [İzomaterial] /ideya müəl. və təşk. Ə.Əliyev; red. və tərt.

S.Rzayev.- Bakı, 2013.- 32 s.; Nağıyev, Z.Ə. Ağdam və onun yetirmələri [Mətn] /Zahid Nağıyev; red. Z.Nağıyeva.- Bakı: Avropa, 2013.- Kitab 3.- 399 s.

Elmi-kütləvi diyarşünaslıq nəşrlərinin özləri də müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir. Məzmununa görə belə sənədlər universal, mövzu, sahəvi xarakterli olmaqla yanaşı, diyarın görkəmli xadimləri, məhşur adamları haqqında olan ədəbiyyatı da əhatə edirlər. Məsələn, Turan, F.M. Yurdumuz: ensiklopedik məlumat vasitəsi /Fariz Turan; red. hey.: T.Ə.Bünyadov [və b.]; elmi red. N.Q.Cəfərov.- V nəşri.- Bakı, 2014.- 414 s.; Масаллы: Регионы Азербайджана: путеводитель /текст Э.Эюбов; ред. Л.Рахманова; фото. Ш.Муршудлу; дизайн и верстка А.Багирова; М-во Культуры и Туризма Азерб. Респ.- Баку: Golden book, 2014.- 91 с.; Hüseynov, G.Ş. Muğanlı: təbiəti, toponimikası, tarixi etnoqrafiyası /Gülməmməd Hüseynov.- Bakı: Mütərcim, 2014.- 176 s.; Qurbanov, M.S. Mirzə Qurbanlı kəndinin tarixi və qurbansoylar sülaləsi /Məzahir Qurbanov; red.: H.Musabəyli, S.Mirhəsən qızı.- Bakı: Nərgiz, 2014.- 244 s.

Oxucu istiqamətinə görə belə nəşrlər uşaqlar, yeniyetmələr, aşağı kurs tələbələri, diyarşünaslar, jurnalistlər, müəllimlər, kitabxana işçiləri və b. üçün nəzərdə tutulur.

Elmi-kütləvi xarakterli diyarşünaslıq sənədlərini kitab, kitabça, məcmuə, buklet, məqalə formasında nəşr edirlər. Belə sənədlərin təsnifləşdirilməsinin əsas əlamətlərindən biri onun məqsəd istiqamətidir. Bu cəhətdən onları üç qrupa bölmək olar.

Birinci qrup sənədlərin başlıca məqsədi diyar haqqında ümumi təsəvvür yaratmaqdır. Bu tip sənədlər diyarşünaslıq ədəbiyyatı ilə yeni maraqlanmağa başlayan oxucular üçün nəzərdə tutulur. Bu qrup sənədlər əyləncəli obrazlı dillə, gözəl poliqrifik tərtibatla buraxılır. Belə sənədlərdə faktik və statistik materiallara geniş yer verilmir. Belə ədəbiyyat oxucuları mütaliyəyə cəlb edir, maraq oyadır və onlara sistemli oxu mədəniyyəti aşılayır. Məsələn, Gusar: Regions of Azerbaijan.- Baku: Golden Book, 2014.- 67 p.; Mingechevir: Regions of Azerbaijan.- Baku: Golden Book, 2014.- 62 p.; Shahdagh -a pearl in the mountains.- Baku: Golden Book, 2014.- 39 p. və s.

Elmi-kütləvi ədəbiyyatın ikinci qrupu diyar haqqında mükəmməl məlumata malik olan və bu haqda biliklərini genişləndirməyə səy göstərən tələbatçılar üçün nəzərdə tutulur. Belə tələbatçılara təsərrüfat və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssisləri, diyarşünaslıq ədəbiyyatına öz peşələrindən kənar məqsədlə müraciət edənləri aid etmək olar. Ciddi elmi məzmun kəsb edən, elmin yeni nailiyyətlərinə əsaslanan belə sənədlər bütünlükdə diyar və onun xüsusiyyətləri haqqında aydın təsəvvür yaradır. Məsələn, Bağırzadə, C.V. Gəncə şəhəri müstəqillik dövründə /Cavid Bağırzadə; elmi red. E.Ə.Aslanova; Gəncə Dövlət Un-ti.- Bakı: Elm və Təhsil, 2014.- 66 s.; Bayramov, V.B. Sisyan-qovğalarda qovrulmuş torpaq /Vaqif

Bayramov; elmi red. N.Mustafa; red. E.Etibarlı.- Sumqayıt: Bilik, 2014.- 272 s.;

Üçüncü qrup elmi-kütləvi diyarşünaslıq sənədlərinə təbliğat xarakterli materiallar aid edilir. Belə sənədlərin məqsədi diyardakı mütərəqqi, qabaqcıl işləri vaxtında və fəal təbliğ etmək, tanınmış, qəhrəmanlıq taleyi olan şəxslər haqqında məlumat verməkdir. Belə sənədlər ən mühüm tarixi hadisələr, yubileylər münasibətilə çap olunurlar. Məsələn, Nağıyev, Z.Ə. Ağdam və onun yetirmələri [Mətn] /Zahid Nağıyev; red. Z.Nağıyeva.- Bakı: Avropa, 2013.- Kitab 3.- 399 s.; Vəliyev, D.Ə. Borçalı inciləri: Qasımlı [Mətn]: ağaları, alimləri, aşıqları, şair və el şairləri /Dünyamalı Vəliyev (ön söz); ön sözün müəl. Səyavuş Uyğun.- Bakı: Tərəqqi MMC, 2013.- 284 s.; Zeynallı, A.H. Kürdəmir və kürdəmirlilər [Mətn]: soykökümüz - mənşəyimiz /Ağa Zeynallı; red. Ə.Muxtarova.- Bakı: Elm və təhsil, 2013.- 171 s.

Ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq üzrə soruq nəşrləri sahə üzrə bilikləri qısa formada əlifba ardıcılığı ilə, lakonik şəkildə əks etdirir. Belə nəşrlər elmi və ya tədbiqi xarakterli məlumatları, həmin məlumatları tez tapmağa imkan verən qaydada özündə əks etdirir. Bu nəşlərdə materiallar ucdantutma mütlaliə üçün deyil, informasiyanı seçmə qaydada tapmaq üçün nəzərdə tutulur. Ensiklopediyalar, ensiklopedik lüğətlər, məlumat kitabları, sözlüklərin bu tip nəşrlər işərisində xüsusi çəkisi vardır. Diyarşünaslıq üzrə məlumat nəşrlərinə coğrafi lüğətlər və diyar haqqında məlumatı əks etdirən digər məlumat kitabları da daxildir.

Ensiklopediyalar öz məzmunlarına görə universal və sahəvi xarakterli olurlar. Onların hər biri diyarşünaslıq materiallarını toplu şəkildə əks etdirirlər. Məsələn, Tapdıqoğlu, N. Cəbrayıl ensiklopediyası [Mətn]: görkəmli şəxsiyyətlər, toponimlər, işğal xronologiyası, şəhidlər /Nazim Tapdıqoğlu; elmi məsl. Ş.Göyçaylı; elmi red. F.İmanov.- Bakı: Təknur, 2013.- 623 s.; Təhməzov, M.O. Kəlbəcər [Mətn]: ensiklopedik məlumatlar: elmi publisist kitab /Məzahir Təhməzov; elmi red. A.Məmmədov; elmi məsl.: V.G.Ramazanov, Z.A.Vəliyev, B.C.Ələsgərov.- Əlavə və dəyişikliklərlə kitabın üçüncü buraxılışı.- Bakı: Elm, 2013.- 503 s. və s.

“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” diyarşünaslıq xarakterli ən əhəmiyyətli universal məzmunlu nəşrdir. Bu ensiklopediya 1976-1987-ci illərdə 10 cildə çap olunmuşdur. Bu ensiklopediyada Azərbaycanın, onun ayrı-ayrı bölgələrinin coğrafiyası, iqtisadiyyatı, tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti, görkəmli şəxsiyyətləri haqqında ayrıca məqalələrlə yanaşı, universal məzmunlu məqalələr də, yeri gəldikcə, respublikamızla əlaqədar faktlar, statistik göstəricilər öz əksini tapır. Müasir baxımdan nöqsanlı hesab edilən, 55 mindən çox məqalə termin haqqında məlumat verən bu ensiklopediyada xeyli miqdarda xəritə, şəkil, portret də verilmişdir. Bununla belə, burada çoxlu sayda öz əhəmiyyətini itirmiş məqalələr də vardır. Buna görə də “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”nın yeni nəşrinin hazırlanması haqqında verilmiş prezident fərmanının böyük əhəmiyyəti vardır.

“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası”ndan sonra Azərbaycanda ilk dəfə sırf diyarşünaslıq xarakterli fundamental bir ensiklopediya “Naxçıvan ensiklopediyası” (2003) çap olunmuşdur. Bu nəşr ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cənablarının “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında” 1999-cu il 12 fevral tarixli sərəncamına əsasən, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti nəzdində yaradılmış “Naxçıvan ensiklopediyası” qurumu tərəfindən hazırlanmış və İstanbulda çap edilmişdir. Bu ensiklopediya Naxçıvan diyarının tarixindən, təbiətindən, görkəmli şəxsiyyətlərindən bəhs edən universal məzmunlu elmi nəşrlərdir. Burada müstəqil Azərbaycan Dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyev haqqında iri həcmli və zəngin illüstrasiyalı məqalə diqqəti cəlb edir. Muxtar respublikaya həsr olunmuş kompleks məqalədən əlavə, diyarın bütün inzibati rayonları, fiziki-coğrafi obyektləri, şəhər və kəndləri, geolojiquruluşu, yeraltı və yerüstü təbii sərvətləri haqqında məqalələr verilmişdir. Ensiklopediyada Naxçıvan ərazisindəki arxeoloji abidələrdən, qədim və orta əsr dövlətlərindən bəhs olunur. Eyni zamanda Muxtar Respublikada elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənətin inkişafı, habelə iqtisadi-coğrafi rayonları, mühüm sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri haqqındakı məqalələr diyarın bugünkü iqtisadi-mədəni durumu, inkişaf potensialı və perspektivləri barədə tam təsəvvür yaradır.

Azərbaycan Respublikasının “Nəşriyyat işi haqqında” Qanunu (2000) müstəqil Azərbaycanın yeni universal milli ensiklopediyasının nəşri üçün zəmin yaratdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamında deyildiyi kimi, “Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş mühüm ictimai-siyasi, tarixi, elmi və mədəni hadisələri obyektiv şəkildə əks etdirən yeni ensiklopediyanın hazırlanıb latın qrafikasında nəşr edilməsi zərurəti meydana çıxdı”. Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının yüksək səviyyədə hazırlanıb nəşr olunmasını təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 5 may tarixli sərəncamı ilə AMEA-nın “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi yaradıldı. 2007-ci ildə ildə AME-nin “Azərbaycan” xüsusi cildi, 2009-cu ildə isə AME-nin 1-ci cildi çap edildi. Hazırda 1-5-ci cildləri nəşr olunmuşdur.”Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Azərbaycan və onun regionları haqqında mükəmməl informasiya verən mənbə kimi sahənin biblioqrafik informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən hazırlanan statistik məcmuələrin də böyük diyarşünaslıq əhəmiyyəti vardır. Bunlar müəyyən il, dövr ərzində ölkədə, onun ayrı-ayrı regionlarında təsərrüfatın, sənaye və kənd təsərrüfatının, elm və mədəniyyətin inkişafı haqqında statistik məlumatları əks etdirirlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi-2014: illik hesabat /Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.-2014.- 46 s.,; Azərbaycan rəqəmlərdə 2014: statistik məcmuə /ümumi rəhb. A.Vəliyev; hazır. məsul M.Əmirova;

3. Azərbaycanın regionları 2014: statistik məcmuə /ümumi rəhb. H.Bağirov; hazır. məsul M.Əmirova; Azərb. Resp. Dövlət Statistika Komitəsi.- Bakı, 2014.- 778 s.
4. İsmayılov, N.İ., Hacıyeva, Q.İ.Kitabxanada ölkəşünaslıq (diyarşünaslıq) üzrə bibliografik fəaliyyət(nəzəri-tarixi-metodiki məsələləri).-Bakı:Mütərcim, 2004.-110 s.
5. Мамонтов, А.В., Щерба, Н.Н. Краеведческая библиография.- Москва:Книжная палата,1989.-215 с.

AZƏRBAYCANDA ETNOQRAFIYA ELMİNİN İLKİN SƏNƏD-İNFORMASIYA MƏNBƏLƏRİ

Yasəmən Feyzulla qızı Sadıqova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,
M.F.Axundov adına Milli kitabxana, böyük bibliograf*

Первичные источники информации по этнографии Азербайджана

Резюме: В статье исследованы первичные источники информации по этнографии Азербайджана в период с античных времен до 20-х годов XX века, а также определены позиции этих источников в поток этнографических документов.

The initial information sources of Azerbaijan ethnography science

Abstract: In the thesis had been studied the initial documents of Azerbaijan ethnography science for the periods from ancient times till the first half of the twentieth century and was investigated the characteristic features information sources.

Açar sözlər: Azərbaycan etnoqrafiyası, etnoqrafik mənbələr, maddi-mənəvi mədəniyyət, ilkin informasiya mənbələri.

Ключевые слова: Этнография Азербайджана, этнографические источники, материальная и духовная культура, первичные информационные источники.

Keywords: Ethnography of Azerbaijan, ethnographic sources, the initial information sources, the material and spiritual culture.

Giriş

Azərbaycan etnoqrafik cəhətdən dünyanın ən maraqlı və cəlbedici ölkələrindən biridir. Ölkəmizin əlverişli təbii-coğrafi şəraitə, mülayim iqlimə, zəngin təbii sərvətlərə malik olması hələ lap qədim zamanlardan insanların burada məskunlaşmasının əsas səbəbi olmuşdur. Burada yaşayan əhalinin əsrlər boyu zəngin mədəni-mənəvi mədəniyyəti, təsərrüfat məişəti, ailə-nigah münasibətləri, adət-ənənələri formalaşmışdır. Ümumiyyətlə, xalqların bir xalq kimi öyrənilməsi ilə etnoqrafiya elmi məşğul olur. Zəngin maddi-mənəvi dəyərlərə malik Azərbaycan xalqının etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsinə XIX əsr II yarısından başlanılmışdır. İstər çar Rusiyası dövründə, istər sovetlər dönəmində, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycanın etnoqrafiyasının öyrənilməsinə xüsusi yanaşılmış, bu sahə müxtəlif maraq və aspektlərdən tədqiq olunmuşdur. Lakin aparılan bütün tədqiqatlar Azərbaycanda etnoqrafiya elminin sənəd-informasiya kütləsinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Məsələnin qoyuluşu

Müstəqillik illərində Azərbaycanda maddi-mədəniyyətin qorunması, öyrənilməsi sahəsində bir sıra mühüm addımlar atıldı. Respublika prezidenti tərəfindən Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafını dəstəkləyən

sərəncamlar imzalandı [1, 2].Artıq tədqiqatlar Azərbaycan dövlətçiliyi maraqlarına əsaslanaraq aparılmağa başlandı. Bu baxımdan bu gün Azərbaycan etnoqrafiyasının hərtərəfli tədqiqi, o cümlədən bu elmin informasiya təminatının araşdırılması aktualıq kəsb edir. Azərbaycan etnoqrafiyasının sənəd-informasiya mənbələri ümumilikdə tədqiq olunmamış bir sahədir. Lakin ayrı-ayrı dövrləri tədqiq edən tarixçi-etnoqraf alimlərin tədqiqatlarında müəyyən dərəcədə işıqlandırılmışdır [5, 16].

Elmin sənəd-informasiya kütləsinin formalaşmasında əsas yeri ilkin-sənəd informasiya mənbələri tutur. Azərbaycanda etnoqrafiya elminin tarixi inkişaf yoluna nəzər saldıqda bu elmin XX əsrin əvvəlləri hesab olunur. Lakin Azərbaycan xalqının yaşayış tərzini, maddi-mənəvi mədəniyyəti haqqında məlumatları hələ 15 minillik tarixə malik olan qayaüstü təsvirlərdən əldə etmək olur. Azərbaycan Respublikası ərazisində qayaüstü təsvirlər Qobustan, Gəmiqaya (Naxçıvan), Kəlbəcər və Abşeron ərazisində qeydə alınıb. Mövzünü və süjeti zəngin olan qayaüstü təsvirlərdə: Qobustanın qaya təsvirlərində vəhşi öküzlərin tələyə salınması, şahinlə ov, Abşeronun qaya təsvirlərində ox və kamanla maralın ovlanması, itlərin ov heyvanına hücumu, Gəmiqaya təsvirlərində kəməndlə ov və s. səhnələr diqqəti cəlb edir. Əkinçilik təsərrüfatının müxtəlif proseslərinin əks olunduğu səhnələr əsasən Kəlbəcər qayaüstü təsvirlərində qeydə alınmışdır. Bu təsvirlərdə çiyində toxa tutmuş insanları, öküzə qoşulmuş ibtidai xışla yerini şumlanmasını, taxılın biçilməsi və döyülməsi prosesini müşahidə etmək mümkündür. Qayaüstü təsvirlərdə az sayda quş rəsmlərinə rast gəlinir. Bəzən sxematik, bəzən də real üslubda verilmiş quş təsvirləri də müəyyən mifiki məzmun ifadə edir. Türk xalqlarının inanclarına görə quş göy aləminin təmsilçisi kimi insanların ruhlarını bədən qüvvələrindən qoruyur. Astral işarələr isə göy cisimlərinə sitayişlə bağlıdır. Qayaüstü təsvirlər əجدadlarımızın yaşayış tərzini, adət və inancları haqqında məlumat verən ən ilk mənbələrdir.

Daha sonralar yazılı və şifahi mənbələr meydana gəlmişdir. Azərbaycan etnoqrafiyasına dair məlumatlar şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində, antik dövrün müəlliflərinin, daha sonra orta əsr ərəb, rus, türk, azərbaycan müəlliflərinin əsərlərində rast gəlinir. Tarixi dövrləri nəzərə almaqla Azərbaycan etnoqrafiyasının ilkin sənəd informasiya mənbələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- *Antik dövr müəlliflərinin Azərbaycan haqqında məlumatlar verən mənbələri;*
- *Xalq tərəfindən yaradılan dastanlar və orta əsr Azərbaycan, ərəb, rus, Avropa, türk, müəlliflərinin əsərləri;*
- *XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasının daha çox imperialist maraqları baxımından bölgənin araşdırmasının nəticələri ilə bağlı mənbələr;*

- *Sovet dövrünün ilk illərində: etnoqrafik tədqiqatların sistemli şəkildə aparılması və Azərbaycanda etnoqrafiya elminin yarandığı zaman meydana gələn mənbələr.*

Antik müəlliflərinin əsərlərində Azərbaycan ərazisində yaşayan tayfalar: lullu, kuti, hurri, turukki, uti, alban, kaspı, sak, skif və başqaları haqqında onların təsərrüfat həyatı, maddi və mənəvi mədəniyyəti haqqında məlumata rast gəlirik. Antik mənbələrdən biri yunan coğrafiyaçısı və tarixçisi Strabonun 17 kitabdan ibarət “Coğrafiya” əsəridir[20].Azərbaycanın qədim dövlətləri: Albaniya və Atropatenanın tarixi, coğrafi şəraiti və etnoqrafiyası haqqında məlumatlar əsərin XI kitabında toplanmışdır. Kitabda albanların maldarlığa meylliliyindən, əkinçilik, üzümçülük ənənələrindən, dini etiqadlarından və qurbanvermə adətlərindən bəhs olunur. Tarixin atası sayılan Herodot (e.ə.V əsr) antik dövrdə Azərbaycanda yaşamış xalqların yaşayış tərzini, məişəti haqqında ən dolğun məlumat verən müəlliflərdəndir [8]. Digər antik müəllif Klavdiy Elian heyvanlar haqqında olan əsərində Azərbaycan ərazisində mövcud olan heyvanlar, o cümlədən ev heyvanları və onların saxlanması haqqında məlumat verir. O, kaspilərin balıq yağından müxtəlif məqsədlər üçün necə istifadə etdiyindən yazır. Pomponi Mela da “Yerin təsviri” əsərində burada yaşayan etnik qrupların yaşayış tərzini təsvir etmişdir.

Azərbaycan tarixinin etnoqrafik cəhətdən az tədqiq olunan orta əsrlər dövrü mənbələrini əsas etibarilə iki hissəyə ayırmaq olar. İlk növbədə bura şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən olan xalq dastanları daxildir. Dastanlar hər bir xalqın taleyində, tarixində, ədəbiyyat və mədəniyyətində müstəsna rol oynayır. Azərbaycan xalqının dastan yaradıcılığı çox zəngindir və biz o dastanların hər birində öz tariximizin, mədəniyyətimizin bir hissəsini görürük. Etnoqrafik materiallarla zəngin olan bu mənbələrin xalqın tarixi və mədəniyyətinin etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsindəki rolunu tədqiqatçılar yüksək qiymətləndirir [6, 10].Azərbaycan dastanlarının yaranmasının qədim dövrlərə gedib çıxdığı vurğulansa da, folklorşünas alim M.H.Təhmasib öz kitabında orta əsrləri Azərbaycan dastançılığının məhsuldar dövrü hesab edir [9; s.21].Bu baxımdan etnoqrafik cəhətdən az tədqiq olunan orta əsrlər dövrünün öyrənilməsində dastanlar ilkin mənbələr hesab edilə bilər.

Dünya mədəniyyət xəzinəsində xüsusi yer tutan və Azərbaycan xalqına dair bir çox adət-ənənələri özündə qoruyan “Kitabi Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq dastanı müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat obyektinə olmuşdur. İki yüz ilə yaxın tədqiq və nəşr tarixi olan bu dastan ilk öncə Azərbaycan xalqının etnogenezisi, oğuz türkü olan azərbaycanlıların həm maldarlıq, həm də əkinçilik adətləri, dini baxışları, ailə məişətinin xarakterik xüsusiyyətləri, yaşayış məskənləri və maddi-mədəniyyətin digər ünsürlərini tədqiq etməkdə mühüm mənbə rolunu oynamış və aktuallığını itirməmişdir. Bu gün də “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi Azərbaycan etnoqrafiyasının öyrənilməsində bir mənbə olaraq tədqiq edilməkdədir [6].

Azərbaycan etnoqrafiyasının orta əsr dövrünün öyrənilməsində mühüm mənbə rolunu məhəbbət dastanları təşkil edir. "Qurbani", "Abbas və Gülgəz", "Aşıq Qərib", "Tahir və Zöhrə", "Şah İsmayıl", "Qul Mahmud" dastanları ən məşhur məhəbbət dastanlarımızdır. Xalqın təsərrüfat məişəti: əkinçilik, heyvandarlıq, ov üsulları və ov adətləri, maddi mədəniyyəti: yaşayış məskənləri və evlərin əsas tip və formaları, geyim və bəzək əşyaları, yemək və içkilərin hazırlanması, xalq nəqliyyat vasitələri, ailə məişəti sahəsində: ailə və nigah formaları, toy və dəfn adətləri, xalq musiqisi, xalq təbabəti, qonaqpərvərlik kimi etnoqrafik ünsürlər öz əksini tapmışdır. Azərbaycan məhəbbət dastanları da bir etnoqrafik mənbə kimi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır[10].

Azərbaycan etnoqrafiyasına dair məlumatlar verən orta əsr ərəb və fars mənbələr mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bəlazurinin "Fütuh əl Buldan", IX əsrin müəllifi İbn Vazeh Yəqubinin "Tarix əl Yəqubi", Təbərinin "Tarixə-Təbəri", İbn əl Əsirin "Əl-Kamil fit Tarix", Məsudinin "Əl-Tərbiyh və əl-Əşaf", Həməzə-İsfahaninin "Tarixə Məlük əl-Ərz və əl-Ənbiya", Estəxtinin "Məsalik və Məmalik", İbn Hövqəlin "Sürət-əl Ərz", Əbu-Reyhan Bəruninin "Asar əl-Baqiyyə", İbn Fəzlanın "Səfərnəmə", Ömər Xəyyamın "Novruznamə", Qəzvininin "Əcaib-əl Məxluqat" kimi əsərlərini göstərmək olar. Əsasən, tarixi hadisələr haqqında məlumat verən bu mənbələr etnoqrafiyanın tədqiqat obyektini olan əhalinin dini etiqadları məsələlərinin tədqiqində xüsusi rol oynayır[3].

Orta əsrlərdə Azərbaycanla bir sıra qərbi Avropa ölkələri ilə əlaqələri yaranmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisində yaranan dövlətlər xarici ticarəti genişləndirmək məqsədilə diplomatik, iqtisadi və ticari əlaqələr qurmuşdular. Bu əlaqələrin yaranması avropalı səyyahların, tacirlərin, diplomatların Azərbaycana ayaq açmalarına səbəb olmuşdur. Onların əsərlərində, yol qeydlərində Azərbaycanın orta əsr şəhərləri, memarlıq abidələri, əhalinin zəngin adət-ənənələri, qonaqpərvərliyi haqqında məlumatlara rast gəlirik. Orta əsrlər dövründə Avropa-Səfəvi, Ağqoyunlu dövlətlərinin əlaqələri görkəmli tarixçi alim Yaqub Mahmudlunun tədqiqat fəaliyyətinin əsas hissəsini təşkil edir. Müəllifin "Səyyahlar Azərbaycana gəlir" adlı kitabında Azərbaycanın tarixi keçmişindən məlumat verən Avropa səyyahlarının əsərləri ilə tanış oluruq. Əslən Venesiyadan olan ticarət məqsədilə Şərqi ölkələrini, o cümlədən Azərbaycana gəzən Marko Polo daxil olduğu hər bir şəhərin sənətkarlıq məhsulları və ticarəti ilə maraqlanıb, qeydlər aparmışdır. Marko Polonun səyahətnaməsində Azərbaycanda ipəkçiliyin inkişafı haqqında qiymətli məlumatlara rast gəlinir. O, Təbriz şəhərinin ticarət və sənətkarlığından, bahalı zərxcara və ipək parçalardan, zərgərlik məhsullarından, əhalinin əhəmiyyətli təsərrüfat sahələrindən olan balıqçılığın qədim tarixə malik olmasından bəhs edir. Bundan başqa, Kastiliya krallığından Teymur sarayından göndərilmiş iberiyanlı elçilərdən biri Ryun Qonsales de Klavdixo, əsasən, Təbriz şəhərinin

təsvirini vermişdir. Şəhərin ticarət həyatını təsvir edən səyyah burada sənətkarlığın müxtəlif sahələrinin inkişafına da toxunmuşdur.

Azərbaycanlı müəlliflərin tarixi əsərlərində etnoqrafik məlumatlar az verilməmişdir. Sözü gedən dövrdə yaşayıb-yaradan böyük mütəfəkkirlərimiz Nizami Gəncəvi, Xəqani Şirvani, Məshəti Gəncəvi, Mücirəddin Beyləqani, Nəsimi, Məhəmməd Füzuli və sairələrinin ədəbi-bədii əsərləri də Azərbaycan xalqının etnoqrafik baxımından təsvirini verməyə imkan verir. Xüsusilə ailə məsələləri, adət və ənənələr onların əsərlərində üstünlük təşkil edir.

Bütövlükdə XVIII əsrin ortalarından XIX əsrin əvvəllərinə kimi mövcud olmuş Qarabağ xanlığının tarixini əks etdirən “Qarabağnamələr” Azərbaycan xalqının etnik xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün mənbədir. “Qarabağnamə” müəlliflərindən biri olan Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlu öz əsərinin “Qarabağ vilayətinin torpağı və əyaləti haqqında” fəslində Qarabağın təbii-coğrafi şəraitini təsvir etmiş, suvarma sistemi, əkinçilik və kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi haqqında da məlumatlar vermişdir. Bu diyarın məhsuldar torpaqları, bolsulu çayları, təbii sərvətləri, əvəzsiz ab-havası Mirzə Camal Cavanşir Qarabağının də diqqətini cəlb etmişdir.

Abasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüستانی-İrəm” əsəri XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan tarixi haqqında yazılmış ən dəyərli əsərlərdən biridir. Qüdsi əsərinin girişində Şirvan və Dağıstanın coğrafiya və etnoqrafiyası haqqında ilk dəfə olaraq geniş elmi analiz verir. A.Bakıxanov elm, ədəbiyyat, mədəniyyət, tərcümə, hərbi və mülki işlərlə gərgin məşğul olmasına baxmayaraq, etnogenez və etnik tarix məsələsinə o peşəkar mütəxəssis - etnoqraf kimi yanaşmışdır.

Azərbaycan etnoqrafiyasına dair dəyərli informasiya böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Mirzə Fətəli Axundovun əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Onun komediyaları Azərbaycan məişətini öyrənmək üçün tutarlı mənbə hesab edilə bilər.

Azərbaycanda etnoqrafik məlumatların elmi şəkildə toplanmasına XIX əsrdən başlanılmışdır. Qafqazda yaşayan xalqları öyrənmək məqsədilə XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyası burada bir sıra inzibati təşkilat, idarə və cəmiyyətlər, müxtəlif elmi və mədəni müəssisələr təşkil etmişdir. O vaxtlar, əsasən, Qafqazın mərkəzi şəhəri olan Tiflisdə yaradılan həmin idarə və təşkilatlar müxtəlif kitab, məcmuə, jurnal və çap etdirməyə başlamışdır. 1845-ci ildə fəaliyyəti bu gün də davam edən İmperator I Nikolay tərəfindən “Rus Coğrafiya Cəmiyyəti”nin əsası qoyuldu. Cəmiyyətin əsas məqsədi Rusiya və dünyanın müxtəlif ərazilərində coğrafi məlumatları toplamaq və yaymaq, Rusiyanın ucqarlarında, o cümlədən Qafqazda tədqiqat məqsədli ekspedisiyalar təşkil etməkdən ibarət idi. 1845-ci ildə Rus Coğrafiya Cəmiyyətinin tərkibində K.M.Berin sədrliyi ilə məhz etnoqrafiya bölməsi yaradıldı [21; s.215]. İlk regional bölmələrindən olan Qafqaz bölməsi isə 1950-ci ildə Tiflisdə təsis edildi. Rus Coğrafiya cəmiyyətinin Qafqaz bölməsinin “Qeydlər”i (1852-1913) (*Записки Кавказского отдела*

Императорского русского географического общества) və “Xəbərlər”i (1872-1917) (*Известия Кавказский отдел Императорского русского географического общества*) dərc edilmişdir ki, burada Azərbaycan və digər millətlərdən olan müəlliflərin Qafqaz xalqları ilə yanaşı, azərbaycanlıların da təsərrüfat həyatı, maddi-mədəniyyəti, sənətkarlığı, ictimai quruluşu və ailə-məişətindən bəhs edən məqalələri dərc olunmuşdur. XX əsrə qədər Azərbaycanın etnoqrafik baxımından öyrənilməsi əsasən rus tədqiqatçılarının adı ilə bağlıdır. 1836-cı ildə Sankt-Petburq şəhərində “Обозрение Российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях” adlı çoxcildli məqalələr toplusu nəşr edilməyə başlandı. Nəşrin III və IV cildlərində Azərbaycana həsr olunmuş məqalələr toplanmışdır. Burada Vasiliy Lekqobitovun, Dmitri Zubarevin, Aleksandr Yanovskinin, V.Qriqoryevin və N.Florovskinin Azərbaycanın inzibati ərazi bölgüsü üzrə materialları nəşr edilib. Məqalələrdə müəlliflər Azərbaycan əhalisinin əsas etibarilə azərbaycanlılardan (tatar adlandırılır) ibarət olduğunu qeyd edirlər, o cümlədən burada yaşayan etnik qruplardan - talışlar, kürdlər, tatlardan və s. bəhs edirlər. Burada həmçinin Azərbaycan dili məsələlərinə də toxunulur. Azərbaycan dilini türk dillərinin cənub-qərb qolu olan “çığatay dil qrupuna” aid edirlər. Bundan başqa, ayrı-ayrı müəlliflərin - Platon Zubovun, Orest Yevetskinin, Yuliy Qaqemeysterin, İvan Serebryakovun, İvan Şopenin və s. əsərlərində Azərbaycan etnoqrafiyasının ayrı-ayrı məsələləri işıqlandırılmışdır [16].

Nəşri Qafqaz Tədris İdarəsi tərəfindən, 1881-ci ildən başlayıb 1929-cu ilə qədər davam edən, 46 cildə çıxan “Qafqaz əraziləri və xalqlarına dair materiallar toplusu”nda (СМОМПИК) dərc olunmuş materiallar daha çox tarixə, arxeologiyaya, coğrafiyaya, etnoqrafiyaya, əhalinin təsərrüfat və peşə məşğuliyyətinə, dini etiqadlarına, folklorla, təbiət təsvirlərinə, fauna və flora, təhsil və tərbiyə məsələlərinə həsr olunub. Ölkəşünaslıq xarakteri daşıyan məcmuədə Azərbaycandan ziyalılar tərəfindən də Azərbaycan etnoqrafiyasına dair materiallar dərc olunmuşdur. Məcmuədəki məqalələrin 190-ı etnoqrafiyaya həsr olunub ki, onların içində N.Kolaşev, N.Qriqoryev, İ.Davidbekov, H.Bağirov, Q.İzraelov, M.Vəzirov, R.Əfəndiyev, L.Pasxalov, Q.Çursin, S.Qabiyev, M.Əfəndiyev, F.Sultanov və s. müəlliflərin Azərbaycanda yaşayan xalqların həyat tərzini, yaşayış yerləri, toy adətləri, dini etiqadları haqqında məqalələr öz yerini almışdır. Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanla bağlı bir sıra məqalələr erməni müəllifləri tərəfindən qələmə alınıb, lakin bu materiallarda faktlar saxtalaşdırılıb, məqalələrin libasına erməni libası geyindirilib[4, s.10]. Topludan istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə tanınmış filoloq-alim Əmin Əfəndiyevin 1998-ci ildə izahlı biblioqrafik göstərici hazırlayıb çap etdirmişdir. Göstəricidə toplusunun bütün cildlərində çap olunmuş materialların adı və qısa məzmunu ilə tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Sonda verilən müəllif, sərəlvhə və mövzular üzrə köməkçi göstəricilər vəsait üzrə axtarışı asanlaşdırır. Göstəricini üstün edən

cəhətlərdən biri də toplusunun hər bir cildinin hansı kitabxana və arxivlərdə saxlanıldığını göstərən cədvəlin tərtib edilib əlavə edilməsidir.

Azərbaycan etnoqrafiyasının ilkin sənəd mənbələri sırasına knyaz Vorontsovun təşəbbüsü ilə yaradılan və Qafqazda ilk rusdilli qəzet olan “Qafqaz” qəzetidir. Qəzet 1846-1901 illər arasında dərc edilmişdir. Qəzetin səhifələrində dərc edilən müxtəlif məzmunlu məqalələr sırasında xeyli sayda etnoqrafik materiallara rast gəlmək olur. A.S.Xaxanovun “Etnoqrafiçeskiy obozrenie” jurnalında nəşr etdirdiyi “Qafqaz qəzetində çıxan etnoqrafiyaya dair məqalələrin göstəricisi”nə nəzər saldıqda qəzetdə Azərbaycan etnoqrafik mənzərəsini canlandıran xeyli sayda materiallara rast gəlinir. “Şamaxı indiki dövrdə”, “Kürdlər”, “Şamaxı sənayesi”, “Çar-Balakən camaatı”, xalq təbabətindən bəhs edən “Lənkəranın isti sualrı”, “Naxçıvanın duz dağları” adlı məqalələr yer alıb. Bundan başqa, İskəndər bəy Hacımskinin Qubalı Fətəli xan, Abasqulu Ağa Bakıxanovun Qafqaz əhalisi, Cəmil Cavanşir Qarabağının Qarabağ və s. haqqında yazdıqları məqalələrə rast gəlmək olur [22, 23].

XIX əsrin sonlarına Tiflisdə dərc olunan dərgilər sırasında “Qafqaz xəbərləri” elmi-bədii jurnalın da adını çəkmək olar. 1900-1905-ci illər ərzində cəmi 40 nömrəsi çıxan jurnalda ədəbi-bədii məzmunlu materiallarla yanaşı, etnoqrafik oçerklər də yer almışdır. P.Basixin “Qafqazda alman koloniyaları” məqaləsində 1819-cu ilin yazında Yelizavetpol dairəsində iki alman koloniyası, Yelenendorf və Annenfeld yaradılması və kolonistlərin həyat şəraiti haqqında, V.Masalski “Qafqaz və onun sənayesi” adlı məqaləsində isə Qafqazda sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafından bəhs edərəkən Bakı və Şamaxıda ipəkçilik, və Bakıda çıxarılan neftin hasili və emalı, Naxçıvan qəzasında yetişdirilən ərik sortları haqqında məlumat verir.

XX əsrdə Azərbaycanın etnoqrafik baxımdan öyrənilməsini Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişaf tarixini tədqiq edən tədqiqatçılar şərti olaraq üç mərhələyə bölürlər [5, s.7]. Birinci mərhələ 1901-1917-ci illəri əhatə edir. Bu dövrün mənbələrini ayrı-ayrı müəlliflərin nəşrlərində: dövrü nəşrlərdə və mətbuat səhifələrində rast gəlinən materiallar təşkil edir. Əsərləri Azərbaycan etnoqrafiyası ilə bağlı olan və fəaliyyəti əsasən çar hökumət orqanlarının müstəmləkəçilik məqsədlərinə və vergi siyasətinə xidmət edən müəlliflərdən Qafqazşünas S.Anisimovun, «Кавказ», Y.Novoselovun «Кавказ», Araksinin “Закавказье”, N.Andreyevin «Иллюстративный путеводитель по Кавказу», Y.Veydembaumun «Очерк этнографии Кавказского края», N.Dinnikin “Каспийское побережье Кавказа и Закавказская область”, N.Karakaşın “За Кавказским хребтом. Очерки природы и быта”, Y.Markovun “Очерки Кавказа: Картины кавказской жизни, природы и истории”, İ.Kanadeyevin “Очерки Закавказской жизни”, P.Nadejdin “Каспийский край. Природа и люди”, Q.Çursinin “Очерки по этнологии Кавказа”, Y.Çemodanov-Uslalın “Кавказ и Закавказье”, İ.Seqalın “Крестьянское землевладение в Закавказье” əsərlərini göstərmək olar. Bundan başqa, “Qafqazşünaslıq, tarix və etnologiya”

(1901), “Yelizavrtpol quberniyasının 1910-cu il üçün yaddaş kitabı” (1910), “Zaqafqaziya dair statistik məlumatlar məcmuəsi” kitablarında Azərbaycan ərazisi və onun əhalisi haqqında qiymətli materiallar vardır. Azərbaycan xalqının etnogenezi prosesində iştirak edən skiflərin Azərbaycana gəlməsindən bəhs edən M.Latişev və V.Smolinin “Известия древних писателей греческих и латинских о Скифи на Кавказе” (1906), Qafqaz hərbi dairəsi hərbi topoqrafiya şöbəsi tərəfindən tərtib edilmiş və çap olunmuş “Qafqaz diyarının etnoqrafik xəritəsi” (1909) adlı nəşrləri göstərmək olar.

Təbiət elmləri, antropologiya və etnoqrafiya sevənlərin cəmiyyətinin antropologiya şöbəsinin orqanı olan “Rus antropologiya jurnalı”nda çap edilən bir sıra məqalə Azərbaycanda yaşayan tatarların, yaşadığı bölgə və yaşayış məskənləri təsərrüfat məşğuliyyəti haqqında məlumat verilir. Burada yaşayan dağ yəhudilərinin dilinin tat dili olduğu qeyd edilir, dinlərinin isə qriqoryan məzhəbi olduğu göstərilir. A.İvanovskinin “Yezidlər” adlı məqaləsində bu xalqın dili kürd dilidir və heç kəsə məlum olmayan bir dinə sitayiş etdiklərindən bəhs edir.

1917-ci il inqilabdan sonra Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldı. Hələ ilk günlərdən başlayaraq ölkədə etnoqrafik tədqiqat və ölkəşünaslığın inkişafı ilə bağlı işlər görülməyə başlandı. 1919-1920-ci illərdə yaradılan BDU-nun şərq fakültəsi, Xalq Maarif Komissarlığının Muzey-ekskursiya şöbəsinin fəaliyyəti etnoqrafik tədqiqatların aparılması ilə məşğul olurdu. Bununla XX əsrdə Azərbaycan etnoqrafiyasının öyrənilməsinin ikinci mərhələsi başlanır. Azərbaycan etnoqrafiya elminin ilkin addımlar atdığı dövrün görkəmli nümayəndəsi Yusif Vəzir Çəmənzmənlidir. Qadağan olunduğu üçün yalnız elmi arxivlərdə saxlanılan Məhəmməd Həsən Vəliyevin (Baharlı) Bakıda rus dilində nəşr edilmiş “Azərbaycan” kitabında Azərbaycan tarixi, etnoqrafiyası, təbiəti və iqtisadiyyatı haqqında məlumat verir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1923-cü ildə elmi tədqiqat müəssisəsi olan Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin və onun tarix-etnoqrafiya bölməsinin təsis edilməsi ilə Azərbaycan etnoqrafiyasının öyrənilməsində böyük işlər aparılmağa başlandı. Bu dövr Azərbaycan etnoqrafiyası tarixində xüsusi bir dövr hesab olunur. 1923-cü ildən 1929-cu ilədək, ATTC bazası əsasında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin nəzdində Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu yaradılanadək aparılan tədqiqatların nəticəsi kimi bir sıra nəşrlər meydana gəldi. Azərbaycan xalqının etnik tərkibinin tarixi faktlarla tədqiq olunan R.İsmayılovun “Azərbaycan tarixi” (1923), talışların məşğuliyyəti, adət-ənənəsi, mədəniyyəti və tarixi abidələrinin tədqiqinə həsr edilmiş V.Ryuminin “Талышский край. Ленкоран” (1923), Lənkərana səfəri zamanı talışların etnoqrafiyasına dair xeyli material toplamış B.Millerin “Предварительный отчет о поездке в Талыш летом 1925” adlı kitabları Sovet hakimiyyətinin yarandığı illərdə Azərbaycan etnoqrafiyası üzrə meydana gələn ilkin sənədlərdəndir. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö cəmiyyətinin yarandığı ildən

onu “Xəbərləri” və “Əsərləri” də təsis edildi və bu dövrü və ardı davam edən nəşrlərin səhifələrində Azərbaycan etnoqrafiyasını tədqiq edən İ.Mesininovun, V.Qordilyevskinin, A.Qubaydulinin, ilk milli etnoqraf kadrlardan Ə.Ələkbərovun, D.Şərifovun, A.Qaraqaşlının xeyli sayda sərbəst elmi məqalələrinə, əsərlərinə rəsr gəlinir. 1932-ci ildə Azərbaycan DƏTİ əsasında SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi təşkil edildi, 1935-ci ilin oktyabrında şöbə SSRİ EA Azərbaycan filialına çevrildi. Artıq etnoqrafik tədqiqat sahələri genişlənir, etnoqrafik araşdırmalar yeni forma və məzmun kəsb edir və ixtisaslı alimlər yetişdirməyə başlamışdır. Beləliklə, keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyan Azərbaycan etnoqrafiya elmi ilə yanaşı, onun sənəd-informasiya kütləsi də yeni şəkildə formalaşmağa başladı.

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan etnoqrafiya elminin ilkin sənəd mənbələri hələ indiyədək heç bir tədqiqat işinin obyektı olmamışdır. Yalnız bu mənbələrin tədqiqinə Azərbaycan etnoqrafiyası və folkloru üzrə aparılan tədqiqatlarda rast gəlinir ki, bu da Azərbaycan etnoqrafiyası üzrə sənəd kütləsini tamlıqla əhatə etmir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya institutu tərəfindən 2008-2009-cu illərdə aparılması nəzərdə tutulan arxeoloji ekspedisiyaların maliyyələşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı; 5 fevral 2008-ci il//Azərbaycan.-2008.- 6 fevral.- S. 3.
2. //Azərbaycan.-2012.- 27 aprel.- S. 1.
3. Dadaşzadə, M. Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti: tarixi-etnoqrafik tədqiqat /Red. T.Bünyadov. - Bakı: Elm, 1985. - 212 s.
4. Əfəndiyev, Ə. Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: izahlı bibliografiya.- Bakı: Qartal, 1998.- 217 s.
5. Əliyeva, S. XX əsrin I yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı (Tarixi-etnoqrafik tədqiqat): tarix e. n. a. dər. al. üçün təq. ed. dis.: 07.00.07 / AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu.Bakı, 2001.- 169 s.
6. Əsədova, Ə.“Kitabi Dədə Qorqud” dastanı etnoqrafik mənbə kimi. tarix e. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-nın avtoferatı : 07.00.07 /AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu. Bakı, 2010.- 24 s.
7. Herodot. Tarix: 9 kitabda /Herodot; tərc. ed. P. Xəlilov; red.: A.Bağirov; rəs.: S.Şatıkov Bakı: Azər nəşr, 1998.- 329 s
8. Hüseynov, Y. Qarabağnamələr Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün mənbə kimi /elmi red. Y.M.Mahmudov; rəy. K.K.Şükürov, Z.H.Bayramov.- Bakı: Elm, 2007. - 216 s
9. Təhmasib, M. Azərbaycan xalq dastanları orta əsrlər /M.H.Təhmasib ; red. H.Araslı ; AzSSR EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu Bakı: Elm, 1972.- 397 s., S.21
10. Veysəlova, V. Azərbaycan məhəbbət dastanları etnoqrafik mənbə kimi: tarix e.n.a.dər al. üçün təq. ed. dis-nın avtoferatı: 07.00.07 /AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu. – Bakı, 2010.- 24 s.

11. Анисимов, С. Кавказ: научно-популярный очерк.- Москва, 1916.- 160 с.
12. Вейдембаум, Я. Очерк этнографии Кавказского края //Весь Кавказ (Иллюстрированный справочно-литературный сборник). Тифлиси, 1903, С. 93—109.
13. Динник, Н. Я. Каспийское побережье Кавказа и Закаспийская область //Известия Кавказского отдела Императорского Русского Географического Общества, 1909, т. 19, в.4
14. Канадпев, И.К. Очерки Закавказской жизни.- Том I. СПб., 1902. - 97 с.
15. Каракаш, Н. За Кавказским хребтом. Очерки природы и быта. СПб.: издание редакции журнала «Родник», 1904.- 128 с.
16. Керимов, Э. Очерки истории этнографии Азербайджана и русско-азербайджанских этнографических связей (XVIII-XIX).-Баку, 1985.-125с.
17. Марков, Е. Очерки Кавказа: Картины кавказской жизни, природы и истории. С одной акварелью, 310 картинами и рисунками. Издание второе. Спб.- М., издание Товарищества М.О.Вольф, 1904. - 591 с.
18. Надеждин, П.П. Кавказский край природа и люди.- Тула, 1901.- 520 с.
19. Сегаль, И.Л. Крестьянское землевладение в Закавказье. Тифлис, 1912, 153 с.
20. Страбон. География/Пер., ст. и комм. Г.А.Стратановского; Под общ. ред. С.Л.Утченко. - М.: Наука, 1964. - 944 с
21. Токарев, С.А. История русской этнографии. Москва: Наука, 1966.-454 с.
22. Хаханов, А. Указатель этнографических статей и заметок в кавказских изданиях от начала их существования. (1854-1861 гг.). //Этнографической обозрение.-Кн.16.-1893.-№ 1.-С. 210-214.
23. Хаханов, А. Указатель этнографических статей и заметок в Кавказских изданиях от начала их существования //Этнограф, обозрение.- 1892.- Кн. 13-14.- № 2-3.- С.84-95.
24. Чурсин, Г.Ф.Очерки по этнологии Кавказа. Тифлис: типография К.П. Козловского, 1913. -189 с.

MÜASİR AZƏRBAYCAN MÜHİTİNDƏ AKADEMİK VƏ ELMİ TƏDQIQATIN İNFORMASIYA TƏMİNATINDA ADA UNIVERSİTETİ KİTABXANASININ ROLU

Vəfa Məlikheydər qızı Məmmədova

*BDU, Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası, Doktorant
ADA Universiteti, Kitabxana və İnformasiya Xidmətləri Şöbəsi, Mütəxəssis
vmammadova@ada.edu.az; vafa.mag@gmail.com*

Роль Библиотеки Университета АДА в информационном обеспечении академических и научных исследований в среде современного Азербайджана

Резюме: В статье перечисляются современные виды библиотечно-информационных обслуживаний с использованием теоретических мышлений по этому вопросу, определяется роль и место участников (пользователей и информационных специалистов) в этой библиотечной деятельности. Далее приводятся данные, полученные в результате статистических и аналитических изучений обслуживания, предоставляемого внешним пользователям в Библиотеке Университета АДА.

The role of the ADA University Library in information provision of the academic and scientific researches conducted in modern Azerbaijan environment

Abstract: In this paper the modern types of the library-information services are listed with the usage of theoretical thoughts on this issue, and the role and the place of the participants (users and information specialists) of this library activity are defined. Later it is given a data retrieved as a result of statistical and analytical study of the services provided to the external users at the ADA University Library.

Açar sözlər: kitabxana-informasiya xidməti, xidmətin müasir növləri, informasiya mədəniyyəti, kitabxana istifadəçiləri, istifadəçi kateqoriyaları, informasiya mütəxəssisi.

Ключевые слова: библиотечно-информационное обслуживание, современные виды обслуживания, информационная грамотность, пользователи библиотеки, категории пользователей, информационный специалист.

Keywords: library-information service, modern types of the service, information literacy, library users, user categories, information specialist.

Giriş

İnformasiya əsri kimi xarakterizə olunan müasir dövrümüzdə kitabxanaların və bütövlükdə informasiya müəssisələrinin rolu getdikcə daha geniş vüsət alır və gündəlik həyatı yeni informasiyalar olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkün hala gəlmişdir.

Tarix boyu kitabxanalar əsasən 4 kateqoriya üzrə: dövlət, dini, kommersiya və özəl (və ya ailə) kitabxanalar kimi formalaşmışdır. (Grover, Greer, & Agada, 2010) Kitabxanalar qədim dövrlərdə kitab və əlyazmaların sadəcə saxlandığı və mühafizə olunduğu yer kimi yaradılmalarına baxmayaraq, zaman keçdikcə bu funksiyalar daha da genişlənmiş, şaxələnmiş,

onlara yeniləri əlavə olunmuşdur. “Kitabxana İşı Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda da deyildi ki, “**Kitabxana** — elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial instituttur.” (“Kitabxana işı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu,” 14 mart, 1999) Bu baxımdan, müasir dövr kitabxanalarının və digər informasiya müəssisələrinin ən əsas funksiyalarından biri kimi onların oxucular və informasiya tələbatçıları üçün həyata keçirdiyi kitabxana-informasiya xidmətinin təşkilı işını xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Kitabxana-informasiya xidməti kimi mürəkkəb və çoxaspektli fəaliyyət prosesinin bir sıra ünsürləri və iştirakçıları meydana çıxır ki, onların qarşılıqlı münasibətini və işbirliyini bir sistem kimi xarakterizə etmək olar. Belə ki, oxucu – kitabxanaçı, müasir terminlərlə ifadə etsək, informasiya tələbatçısı – informasiya mütəxəssisi münasibətləri və bu münasibətlərdən irəli gələn tələblərin təhlili kitabxana-informasiya xidmətini kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yüksək səviyyədə təşkil etməyə təkən verir.

Bununla yanaşı olaraq, zamanın tələbi ilə kitabxana-informasiya xidmətinin müxtəlif növləri yaranmışdır və yaranmaqda davam edir ki, bu xidmətlərin həyata keçirilməsi və təmin edilməsi informasiya mütəxəssislərindən xüsusi bilik və bacarıqlara yiyələnməyi və onların istifadəçilərin informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında öyrədici (maarifləndirici) kimi çıxış etmələrini zəruri hala çevirir.

İstifadəçi sorğularının müxtəlifliyindən və xarakterindən asılı olaraq informasiya xidmətinin təkmilləşdirilməsi və yeni xidmət növlərinin yaradılması işı də müasir Kitabxanaçılıq sahəsi qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri olmaqla yanaşı, gələcəkdə yarana biləcək yeni növ sorğular da sanki “öncədən görülməli”, texnoloji yeniliklərin və tətbiqi proqramların kitabxana işinə daha geniş inteqrasiyası təmin edilməlidir.

Məsələnin qoyuluşu

Kitabxana-informasiya xidmətlərinin və ümumilikdə kitabxanaların bir sıra funksiyaları vardır:

- *Bibliografik/arxiv funksiyası* – cəmiyyətin yazı ehtiyatlarının əlyətərliyinin təmin edilməsi üçün informasiyanın məzmununun müəyyənəşdirilməsi, seçilməsi, əldə edilməsi (komplektləşdirilməsi), təşkilı, yerləşdirilməsi, axtarışına imkan yaradılması və mühafizəsi kimi prosesləri özündə əks etdirir;
- *Təhsil funksiyası* – həm istifadəçilərin fasiləsiz təhsil və özünü inkişaf etdirmə məramını, həm də informasiya mütəxəssislərinin maarifləndirici rolunu ifadə edir. Bəzən “bibliografik göstəriş”, əksər hallarda isə “informasiya mədəniyyəti” adlandırılan belə kitabxana təlimlərində

- peşəkar kitabxanaçılar istifadəçilərə informasiyanın axtarışı, dəyərləndirilməsi və istifadəsi kimi vərdişləri aşılayırlar;
- *Mədəniyyət funksiyası* – maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrinin və onlar haqqında informasiya mənbələrinin toplanması, qorunması və istifadəsinin təşkili kimi mühüm mədəni prosesi özündə ehtiva edir. Bu funksiya, eyni zamanda, beynəlxalq aləmə və müxtəlif etnik qruplara məxsus mədəniyyətlərin (musiqi, kino, ədəbiyyat, adət-ənənələr və s.) təbliğini təmin edir;
 - *Tədqiqat funksiyası* – təhsil funksiyasından fərqli olaraq tədqiqat funksiyası daha çox yeni ictimai biliyin yaradılmasına xidmət edir. Burada istifadə olunan “tədqiqat” anlayışı sistematik, formal prosesi ifadə etməklə sorğu mövzusu ilə əlaqəli mövcud ədəbiyyatın təhlilini, tədqiqat suallarının və hipotezlərinin düzgün artikulyasiyasını, məlumatın toplanması yönündə sistemli plan və cəhdləri, əldə edilmiş informasiyanın təhlilini, alınan nəticələrin və çıxarılan ümumiləşdirmələrin məruzəsini nəzərdə tutur;
 - *İnformasiya funksiyası* – bugünün kitabxanalarında və informasiya mərkəzlərində bu funksiyanı adətən “soraq-biblioqrafiya xidməti” və ya “informasiya xidməti” adlandırırlar. Formal olaraq, bu xidmət ilk dəfə olaraq 1880-ci illərdə Melvil Düü tərəfindən Kolumbiya Universiteti Kitabxanasında Biblioqrafiya şöbəsinin yaradılması ilə təqdim olunmuşdur. Bu xidmət növü özündə informasiya bilik və bacarıqlarının tədrisi, hazır soraq-biblioqrafiya və müntəzəm soraq-biblioqrafiya xidmətlərini birləşdirir. Bir çox kitabxanalarda və informasiya müəssisələrində xidmətin bu növü tələbatçı sorğularının mürəkkəbliyindən asılı olaraq ödənişli əsaslarla həyata keçirilir.
 - *İstirahət (əyləncə) funksiyası* – insanların öz asudə vaxtlarında informasiya resurslarından istifadə etməsini hədəf tutur. Belə resurslara istirahət vaxtına rəng qatmaq üçün istifadə edilən nəsr əsərləri, poeziya, dövrü nəşrlər, elmi-kütləvi ədəbiyyat, audio yazılar, video materiallar, oyunlar və s. aid edilir. (Grover et al., 2010)

Sadalanan funksiyalar xidmət işinin təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və öz növbəsində kitabxana-informasiya xidmətinin müxtəlif növlərinin meydana gəlməsinə rəvac verir.

1. *İstifadəçilərə kitabxana-informasiya xidmətinin müasir növləri.*

Tanınmış kitabxanaşünas alimlər Greer və Hale (1982) xidmətin səviyyələrini müəyyənləşdirən model təqdim etmişlər ki, burada aşağıdakı şərtlər öz əksini tapır:

- ✓ *Xidmətin passiv (qeyri-fəal) səviyyəsi* – müxtəlif kitabxana resurslarının (kitablar, jurnallar, kompüter proqramları və s.) istifadəyə verilişi zamanı peşəkar işçi heyətin iştirakı nəzərdə tutulmur;
- ✓ *Xidmətin reaktiv səviyyəsi* – istifadəçilərdən sorğu daxil olduğu zaman mütəxəssis yardımını təklif olunur;

- ✓ *Xidmətin iddialı səviyyəsi* – istifadəçi kontingentinin sistematik təhlili nəticələrinə əsasən tələbatçıların ehtiyacları öncədən müəyyənləşdirilir. (Grover et al., 2010)

Xidmətin bu səviyyələri istənilən kitabxana və ya informasiya mərkəzində həyata keçirilən müxtəlif informasiya xidmətlərinə tətbiq edilə bilər. Bir sıra təcrübəli istifadəçilər xidmətin passiv səviyyəsinə üstünlük verdikləri halda, digər qrup daha az bacarıqlı istifadəçilər isə daha çox reaktiv xidmət səviyyəsinin tərəfdarlarıdır.

Dünyanın bir sıra öndə gedən akademik kitabxanalarının təqdim etdiyi ümumi xidmətlər toplusunu təhlil edərkən aşağıdakı ənənəvi və müasir xidmət növləri diqqəti cəlb edir:

- kitab və digər fiziki informasiya daşıyıcılarının verilişi, onların istifadə vaxtının artırılması;
- soraq-biblioqrafik tövsiyyə xidmətləri;
- dərslilər fondunun təşkili xidməti;
- kitabxanalararası abonoment (KAA) xidməti;
- elektron resurslardan istifadəyə dair məşğələlərin təşkili;
- onlayn məsləhət xidməti;
- qrup məşğələ otaqlarının istifadəyə verilməsi;
- kompüter və internet (o cümlədən wi-fi) xidməti;
- çap, surətçixarma və skanirə xidməti;
- rəqəmsallaşdırma xidməti;
- cildləmə xidməti;
- kənar istifadəçilər üçün üzvlük xidməti;
- məşhur yazıçılarla görüşlərin təşkili;
- kitab müzakirəsi klublarının təşkili;
- kitab təqdimatlarının keçirilməsi və s. (Məmmədova, 2016)

Bazar iqtisadiyyatının hökm sürdüyü müasir dövrdə bu tendensiya kitabxanalardan da yan keçməmişdir. Belə ki, xidmətin bir çox növlərinin ödənişli olması kitabxanaların və informasiya müəssisələrinin maliyyə baxımından müstəqilliyə can atma cəhdləri ilə izah oluna bilər ki, iqtisadi böhran vəziyyətində büdcə kəsirlərinin kitabxanalara həddən ziyadə təsir göstərməməsi üçün bu ən əlverişli addım hesab edilir.

Yerli Azərbaycan mühitində, təəssüflər olsun ki, ödənişli xidmətlərin strukturlaşdırılması və tətbiqi hələ ki, ürəkaçan vəziyyətdə deyil. Lakin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının bu sahədə ilkin cəhdlərini görmək mümkündür. Bunlara ödənişli üzvlük, çap materiallarının rəqəmsallaşdırılması və s. xidmətləri nümunə göstərmək olar. ("Kitabxana xidmətləri/ AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana," 2017)

2. Müasir kitabxana-informasiya istifadəçilərinin müxtəlif kateqoriyalar baxımından təhlili.

Kitabxana xidməti mütəxəssislərinin qarşısında duran əsas vəzifələrə aiddir: müxtəlif növ istifadəçi qruplarını və onların informasiya tələbatlarını düzgün müəyyənləşdirmək, akademik kitabxanalarda isə bütün bunlarla yanaşı olaraq, həm də daxili (tələbə, müəllim, işçi heyəti) və kənar (qonaq) istifadəçiləri diqqətdə saxlamaq. İstifadəçilərin tələblərinin vaxtında və dəqiq müəyyənləşdirilməsi və bu tələbatın effektiv surətdə ödənilməsi informasiya mütəxəssislərinin öz əməklərinə verdikləri qiymətin bariz nümunəsidir.

İstifadəçi icması sadəcə geniş və amorf kütlə mənasını ifadə etmir. Hər bir icma öz növbəsində müxtəlif ehtiyaclara malik altqruplara bölünür. Bu baxımdan, peşəkar assosiasiyalar bunun fərfinə vararaq müvafiq qaydalar toplusu tərtib etmişlər. Belə nümunələrə aiddir: Bakalavr Tələbələr üçün Universitet Kitabxanası Xidmətləri Qaydaları (Amerika Kitabxana Assosiasiyası, 2005); Uşaqlara və Azyaşlılara Kitabxana Xidmətləri Qaydaları (İFLA, 2006); Yetkin Yaşlı İnsanlara Kitabxana və İnformasiya Xidmətləri Qaydaları (Kanada Kitabxana Assosiasiyası, 2002); Fiziki Qüsurlu İstifadəçilərə Kitabxana və İnformasiya Xidmətləri Qaydaları (Kanada Kitabxana Assosiasiyası, 1997) və s. (Gannon-Leary & McCarthy, 2010)

Ümumiləşdirmələr aparmaqla akademik kitabxana istifadəçilərini aşağıdakı kateqoriyalar üzrə ayırmaq mümkündür:

- ❖ bakalavr və magistr tələbələr (o cümlədən məktəbi müvəqqəti tərk edənlər, yetkin tələbələr, tələbə mübadiləsi proqramlarının iştirakçıları, distant təhsil tələbələri və s.);
- ❖ işçi personal (ali təhsil müəssisəsinin işçi heyəti, tələbə xidmətləri, administrativ personal və s.);
- ❖ əcnəbi tələbələr (bakalavr, magistr, doktorant və dissertantlar);
- ❖ fiziki qüsurlu tələbələr;
- ❖ birgə əməkdaşlıq istifadəçiləri (fransız kurslarının tələbələri, dialoq üzrə repetitor-həmkarlar, kitabxanaşünas həmkarlar və b.);
- ❖ akademiklər və tədqiqatçılar (rəhbərlik, mühazirəçilər, qonaq akademiklər, doktorantlar, elmlər doktorluğu üzrə tədqiqatçılar və b.);
- ❖ kənar istifadəçilər (məktəb və kollec seminarlarının iştirakçıları, məktəb və kollec ziyarətçiləri, başqa universitetlərdən gələn qonaqlar, cəmiyyət nümayəndələri, kitabxana həmkarları, potensial tələbələr və b.) və s. (Gannon-Leary & McCarthy, 2010)

Sadalanın istifadəçi kateqoriyaları özündə müxtəlif qrup kitabxana və informasiya tələbatçıları birləşdirir ki, onların hər birinin özünəməxsus ehtiyacları və tələbləri vardır. Həmin ehtiyaclar aşağıdakı kimi xarakterizə edilə bilər:

- ✓ Sizin müəssisəniz bu ehtiyacları qarşılamaq iqtidarındadır;
- ✓ Sizin müəssisəniz bu xidmət növünü təklif etməlidir, amma hal-hazırda etmir;
- ✓ Bu xidməti bütövlükdə və ya qismən təklif etməyə qadirsiniz, lakin maliyyələşmə və resurs təminatı gərəkdir;

- ✓ Sizin müəssisəniz bu tələbi qeyri-real hesab edir və yaxın gələcəkdə onun həyata keçirilməsi mümkünsüzdür.

Ehtiyacların bir çoxu konkret tələbatçı qrupu üçün xarakterik olduğu halda, digər tələblər əksər istifadəçilərə şamil edilə bilər. Sorğuların müxtəlifliyini müəyyənləşdirmək üçün kitabxanaçılar və istifadəçilər arasında müəyyən sorğuların aparılması zəruridir.

Məsələnin izahı

Kitabxana-informasiya xidmətlərini təşkili zamanı ilk növbədə kitabxananın profili, xidmət göstərdiyi istifadəçi kontingenti, yerli mühit, tədqiqat sahələri üzrə cari vəziyyət, yeni tendensiyalar, istifadəçilərlə ünsiyyətin sosial-psixoloji aspektləri, təklif olunan xidmətlərin yararlılığı və gözləntiləri nə dərəcədə doğrultması məsələləri ön plana çıxır. Yaxşı təşkil olunmuş kitabxana işi bütövlükdə xidmətin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir və bu zaman kitabxanaçı əməyini də diqqətdən qaçırmamaq lazımdır.

1. *İnformasiya tələbatçılarında xidmət zamanı müasir kitabxana mütəxəssislərindən tələb olunan keyfiyyətlər.*

Dəyişikliklərin sürətlə baş verdiyi cari mühitdə yeni texnoloji imkanların yaradılması ilə informasiya tələbatçılarının informasiya müəssisələrindən və informasiya mütəxəssislərindən gözləntiləri də durmadan artır. Belə olan halda isə kitabxanalar öz vəzifələrini (missiyalarını) müntəzəm surətdə nəzərdən keçirməli və yeni xidmət növləri təqdim etməlidirlər. Bu baxımdan, xidmət fəaliyyətinin əvəzolunmaz iştirakçısı olan kitabxanaçılar və ya informasiya mütəxəssisləri qarşısında bir sıra tələblər durur.

Müasir dövrümüzün kitabxanaçısı özündə bir sıra mühüm xüsusiyyətləri birləşdirir:

- Kitabxana və İnformasiya elmi ixtisas dərəcəsinə malik peşəkar kitabxanaçı;
- İnformasiya bilik və bacarıqlarını öyrədən akademik mütəxəssis (tədris etmə hüququ verən ixtisas dərəcəsinə malik), o cümlədən tədqiqat apararı, təqdimatları və nəşrləri ilə biliyin ötürülməsinə yardım edən peşəkar;
- Geniş müxtəliflikdə olan İKT proqram və alətlərini başa düşən, istifadə edən və tətbiq etmək bacarığı olan praktikant;
- Mürəkkəb büdcə və böyük sayda işçi heyəti idarə etmə məsuliyyətini daşıyan bacarıqlı rəhbər; və nəhayət,
- Xidmət şöbələri və akademik ictimaiyyət arasında əlaqələr quran, danışıqlar və sövdələşmələr apararı siyasətçi. (*Envisioning future academic library services: initiatives, ideas and challenges*, 2010)

Bugünün kitabxanaçısı daima öz üzərində işləyən, peşəkar bilik və bacarıqlarını artırmaq yönündə səylə çalışan informasiya mütəxəssisi olub zamanın tələbləri ilə ayaqlaşmağı bacarmalıdır. Beynəlxalq kitabxanaşünaslıq nəzəriyyə və təcrübəsinə həsr olunmuş ədəbiyyatlarda kitabxanaçıların müasir peşə bacarıqları toplusu özündə bunları əks etdirir: rəqəmsallaşdırma, elektron

indeksləşdirmə, rəqəmsal arxivləşdirmə, metaverilənlərin yaradılması və idarə olunması, sistem quruculuğu və idarəetmə, sənəd menecmenti, korporativ məzmunun idarə edilməsi, biliyin menecmenti, bilik xidmətləri, biblioqrafik yazıların idarə edilməsi, rəqəmsal aktivlərin idarə edilməsi, axtarış vasitələrinin/göstəricilərin hazırlanması, veb-saytların dizayn edilməsi, sosial şəbəkələr vasitəsilə ünsiyyət qurma bacarığı, 21-ci əsr kataloqlaşdırması, strateji bilik, nəticəyə köklənmiş həll üsulları, tədqiqat və təhlil, rəqabətədavamlı intellekt, qeyri-standart düşüncə tərz, hadisələrə ümumi baxış, marketinq və satış, insanların idarə edilməsi, könüllülərin işə cəlb edilməsi və menecmenti, strateji planlaşdırma və müəssisə siyasətinin formalaşdırılması, maliyyə və büdcə menecmenti, kommunikasiya, icmaiyət qarşısında çıxışlar və təqdimatlar, layihə menecmenti, effektiv yazı bacarığı, fəndreyzing və qrantlar üçün layihə təkliflərinin hazırlanması, görüş və tədbirlərin planlaşdırılması, müqavilə sövdələşmələri, qərar qəbulətmə, təlim və tədris, komanda ruhu, uğurlu yeniliyin tətbiqi, ünsiyyət və dinləmə bacarığı, rəhmlilik, müsahibə aparmaq səriştəsi, pozitiv münasibət, təşəbbüskarlıq, Google və ya Wikipedia ilə axtarışın əvəzinə insanları kitabxanalara cəlb etmə qabiliyyəti, rəhbərliklə istifadəçilər arasında etibarlı möhkəmləndirmə, kitabxanaçının müəssisəyə verdiyi qatqını hesablama, nümayiş etdirməsi və layihələndirməsi və s. (Hunt & Grossman, 2013)

Bunlardan əlavə kitabxanaçılar üçün yeni növ bilik və bacarıqlar da vardır ki, bunlara təlimlər, vebinarlar, seminarlar, bloqların yazılması, şəbəkə ünsiyyəti, himayədarlıq, könüllülük fəaliyyəti, təcrübə proqramlarında iştirak və s. aid edilir. (Hunt & Grossman, 2013)

İnformasiya mütəxəssisləri istifadəçilərlə münasibətlərinə də həmişə həssaslıqla yanaşmalıdırlar. Belə ki, xidmət işçisinin bilməli olduğu məqamlara və malik olduğu əsas keyfiyyətlərə daxildir:

- *Görüntü* – müəssisəni təmsil etdiyinə görə, xidmət personalının uyğun görüntüyə malik olması vacib şərtidir;
- *Əhval-ruhiyyə* – müştərilərlə ünsiyyət zamanı əhval-ruhiyyə arxa plana keçməli, istifadəçiyə heç bir halda pis reaksiya göstərilməməli və ya onun davranış qaydalarını pozmasına yol verilməməlidir. Diqqəti şəxsi problemlərə deyil, işin düzgün icra edilməsinə yönləndirməklə stresi yaxın buraxmamaq lazımdır;
- *Həmişə hazır olmaq* – istifadəçilərlə ünsiyyətə daima hazır olmaq gərəkdir;
- *Bilik* – işə və xidmətə dair yetərli bilik və bacarıqlara malik olub istifadəçilərin razı qalmasına və özlərini qayğıdan kənar hiss etmələrinə nail olmaq vacibdir. (Gannon-Leary & McCarthy, 2010)

Sadələn bu keyfiyyətlər nəinki kitabxana mühitinə, eyni zamanda müxtəlif profillərə malik xidmət sektorlarına da aid edilir. Müasir kapitalizm dövründə xidmət sektoru ən çox gəlir gətirən sahələrdən birinə çevrilmişdir və

bu işdə satıcı-müştəri münasibətlərinin sosial-psixoloji aspektləri heç də az rol oynamır.

2. ADA Universiteti Kitabxanasının qonaq istifadəçilərə xidmət işinin kəmiyyət və keyfiyyətə təhlili.

ADA Universiteti Kitabxanasının qonaq istifadəçilərlə bağlı müəssisə siyasətinə əsasən, səfərdə olan professorlar, tədqiqatçı alimlər, ADA Universitetinin dostları, ADA Universitetinin biznes-təhsil layihələrinin tələbələri və digər şəxslər ziyarətçi anket formasını doldurub təqdim etməklə müəyyən müddət çərçivəsində kitabxana resurslarından istifadə üçün üzvlük əldə edə bilirlər. Qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilər kitabxananın çap və elektron informasiya ehtiyatlarından kitabxana daxilində yararlanmaq imkanı əldə edirlər, belə ki, çap kitablarının evə verilməsi qaydalarda nəzərdə tutulmamışdır. Digər kateqoriyalı istifadəçilər isə Kitabxana və İnformasiya Xidmətlərinin İcraçı Direktoru ilə konsultasiya əsasında üzvlük ala bilirlər. Bu zaman üstünlük spesifik mövzularda tədqiqat işi aparən magistratura və dissertantura/doktorantura tələbələrinə verilir. ("Guest Users Policy and Procedures / ADA University Library")

Adətən üzvlüklər 3 (üç) aylıq müddətə müəyyən olunur və istifadəçilərə hər akademik il (15 Sentyabr– 15 İyul) üçün 1 qeydiyyat və 2 yeniləmə (hər biri maksimum 3 aylıq müddətə) imkanı verilir.

Anket forması özündə müxtəlif sualları əhatə edir ki, bu suallara istifadəçilər tərəfindən verilən cavabların təhlili zamanı müasir Azərbaycan cəmiyyətində tədqiqat və informasiya tələbatından irəli gələn bir çox məsələləri aydınlaşdırmaq mümkün olmuşdur: yerli və xarici təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin say nisbəti, müraciətçilərin akademik və elmi dərəcələrinin nisbəti, sorğuların mövzu xarakteristikası, istifadə üçün müraciət olunan digər yerli və beynəlxalq kitabxanalar, daha çox istifadə olunan onlayn məlumat bazalarının siyahısı, daha çox ehtiyac duyulan kitabxana-informasiya resurslarının və xidmətlərinin növləri və s.

İyul 2015 – İyun 2016-cı tədris ilinin hesabatına əsasən, qeyd olunan dövr ərzində ADA Universiteti Kitabxanasına üzvlüklə bağlı 281 müraciət olmuşdur ki, bunlardan 75-i üzvlüyün yenilənməsi ilə bağlı sorğular olmuşdur. Müraciətçilərin 142 nəfəri qadın, 139 nəfəri isə kişi olmuşdur.

Xidmət göstərilən istifadəçilərin 25 nəfəri müxtəlif xarici ölkə vətəndaşları, digərləri isə yerli və xarici təhsil müəssisələrində təhsil alan və ya məzun olan Azərbaycan vətəndaşları olmuşdur. Heç də bütün istifadəçilər tələbə statusu daşımamışdılar, onlardan bəziləri müxtəlif təşkilatlarda və şirkətlərdə çalışan və öz peşəkar qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə kitabxana resurslarına ehtiyac duyduqlarını söyləmişlər. Eyni zamanda həm təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olan, həm də çalışan istifadəçilər də diqqəti cəlb edir. (Bax: Diaqram 1)

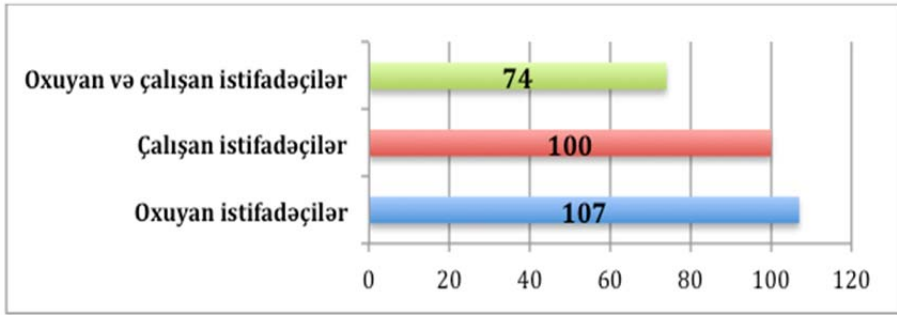

Diagram 1

Təhsil alan 107 istifadəçidən 9-u ötən illərin məzunları olmuşlar.

Anket formalarının təhlili zamanı ADA Universiteti qonaq istifadəçilərinin təhsil aldıkları **yerli və xarici təhsil ocaqlarının** ilk onluğu müəyyənləşdirilmişdir ki, növbəti diaqramlarda bu rəqəmlərlə tanış olmaq mümkündür. (Bax: Diagram 2, 3)

Digər yerli və xarici ali təhsil müəssisələrinin siyahısına Milli Aviasiya Akademiyası, Azərbaycan Dövlət Dənizçilik Akademiyası, Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan Tibb Universiteti, Təhsil Problemləri İnstitutu, Yaxın Şərq Texniki Universiteti (METU), Hacettepe Universiteti, Boğaziçi Universiteti, Şərqi Aralıq Universiteti (Şimali Kipr), London Universiteti, Qlazqo Universiteti, Amsterdam Universiteti, Corc Vaşinqton Universiteti, Harvard Universiteti, Vyana Universiteti, Roma La Sapienza Universiteti, Praqa Çarlz Universiteti, Bokkoni Universiteti, Bremen Universiteti, Florida Universiteti, Prinston Universiteti, Votterloo Universiteti, Corcaun Universiteti, Tartu Universiteti, Mərkəzi Avropa Universiteti, İllinoys Universiteti və s. daxildir.

Qonaq istifadəçilərin akademik statusları bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. Belə ki, bu statuslar müxtəlif elmi dərəcələri əhatə edir. Hesabat ilində kənar istifadəçilərin akademik statusları belə olmuşdur: doktorantlar/dissertantlar – 49 nəfər; tədqiqatçılar – 18 nəfər; magistrantlar – 150 nəfər; bakalavrlar – 44 nəfər; ötən illərin məzunları – 6 nəfər; digər – 14 nəfər. “Digər” kateqoriyasına əsasən akademik məzuniyyətdə olan ADA Universiteti tələbələri daxildir.

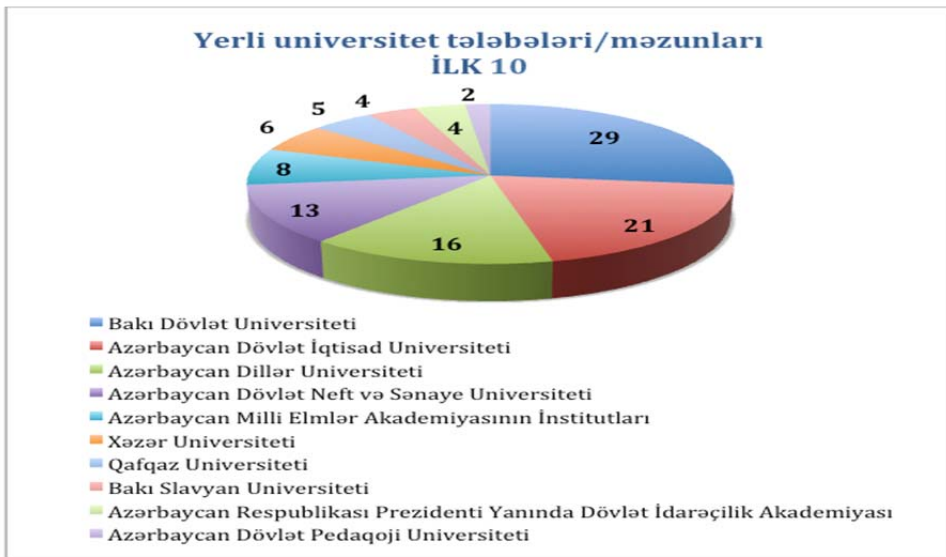

Diagram 2

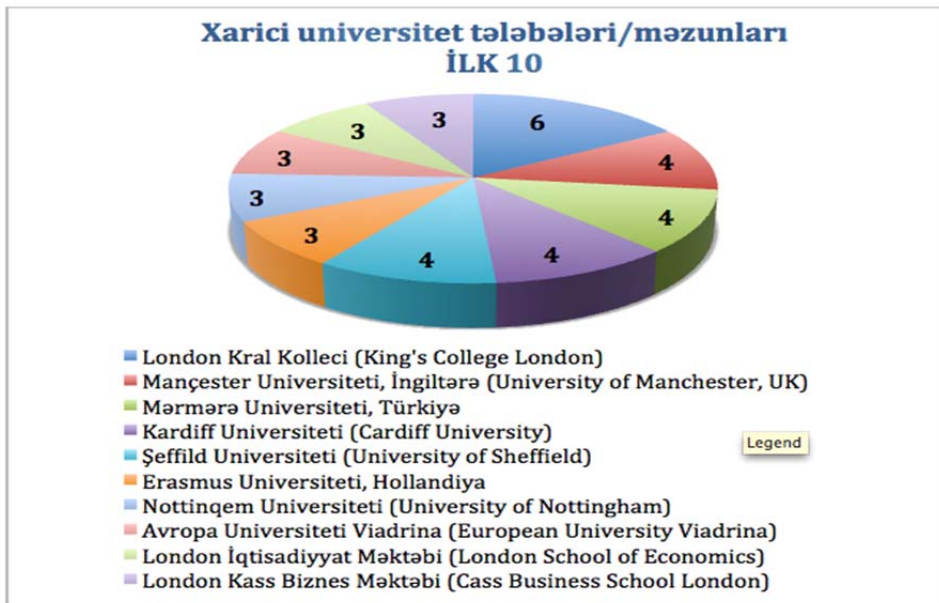

Diagram 3

Qonaq istifadəçilərin **çalışdıqları** və ya **tədqiqat apardıkları iş yerləri** və **elmi müəssisələrin** ilk 10-luğuna nəzər saldıqda müxtəlif adlara rast gələ bilərik. (Bax: Diagram 4)

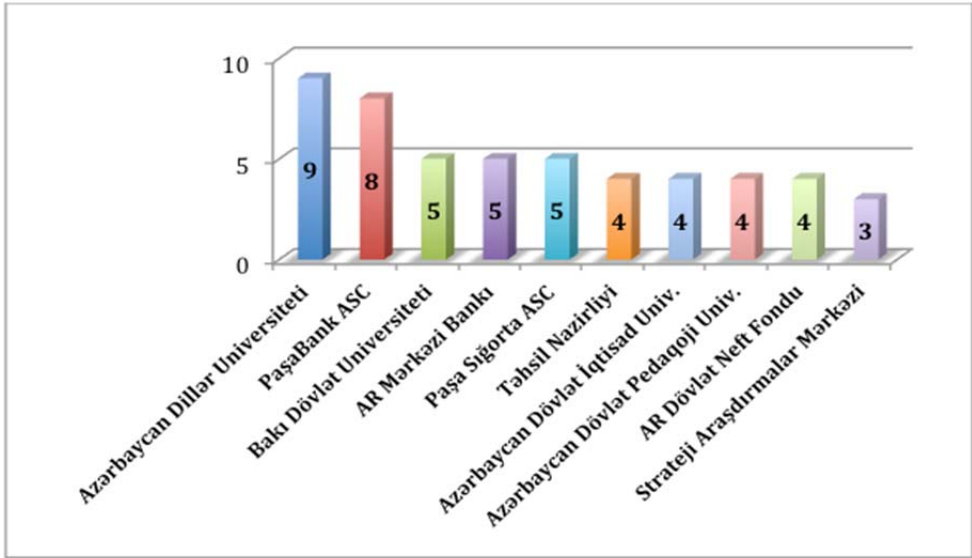

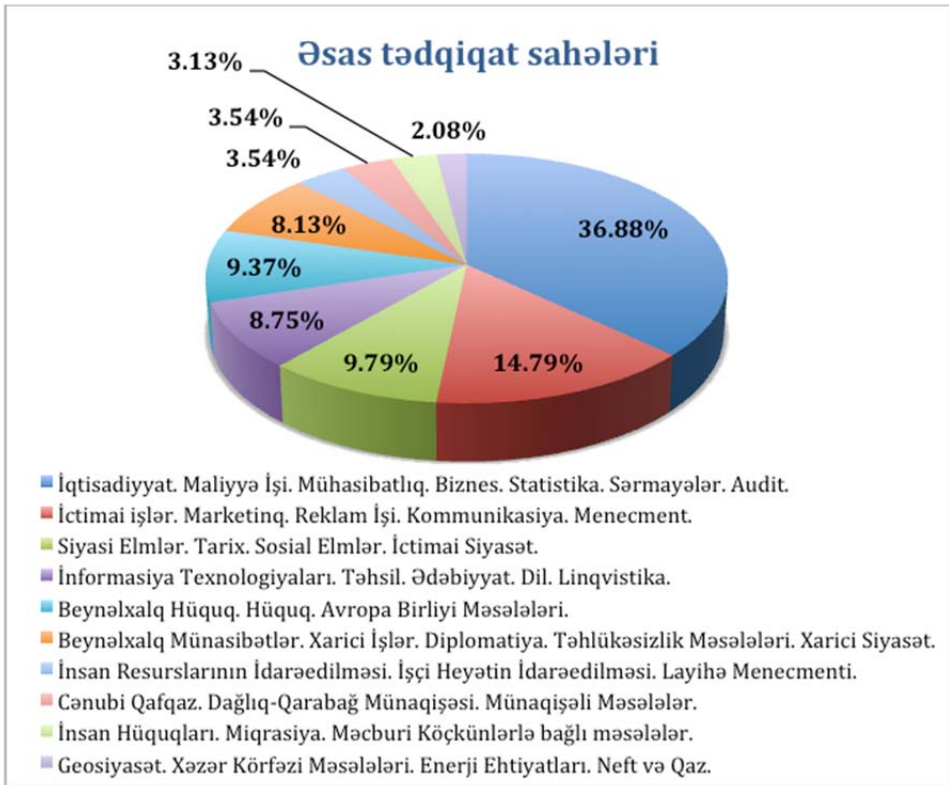
Diagram 4

Onluğa düşməyən digər müəssisələrə daxildir: İqtisadiyyat Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Elmi Tədqiqat və İqtisadi İslahatlar İnstitutu, AMEA İnsan Haqqları İnstitutu, Bakı Slavyan Universiteti, Xəzər Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (AIDA), Alman Beynəlxalq Əməkdaşlığı, Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi, Azərsun Holding, Gilan Holding, Deloitte & Touche, PriceWaterhouseCoopers Audit Azərbaycan, AR Dövlət Neft Şirkəti, British Petroleum (BP), Britaniya Səfirliyi, Fransa Səfirliyi, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, Bakcell Şirkəti, AccessBank, TuranBank və s.

“ADA Kitabxanası haqqında məlumatı haradan əldə etmişiniz?” sualına respondentlərin təxminən 36.57%-i bu barədə dostlarından, 25%-i məlumatı kitabxananın veb-saytından, 3.36%-i sosial şəbəkələrdən, xüsusilə də Facebook-dan əldə etdiklərini, 25.37%-i isə “digər” variantını seçməklə **məlumatın mənbəyini** qeyd etmişlər ki, bunların da böyük əksəriyyəti ADA Universitetində təşkil edilən təlimlər zamanı, o cümlədən ADA Universitetinin fərdi və korporativ çalışanlar üçün keçirdiyi biznes-təhsil layihələrində iştirakçı olarkən məlumatlandırıldıqlarını söyləmişlər. Təxminən 9.70% respondent iki və daha artıq variant seçmişdir.

Anket-sorğu forması kitabxanalardan istifadə ilə bağlı müxtəlif aspektli sualları əhatə edir. Məsələn, hansı kitabxana ehtiyatları və xidmətləri tələb olunur, kitabxana, e-kitabxana və e-verilənlər bazalarından istifadə vərdişləri varmı, tədqiqat sahəsi və tədqiqat mövzusunun adı necədir, cari tədqiqat üçün nə qədər zaman tələb olunur və s.

Anket formalarının təhlili zamanı aparılan tədqiqatlar əsas sahələr üzrə qruplaşdırılaraq faiz dərəcəsinə əsasən çoxdan aza doğru belə sıralanmışdır. (Bax: Diaqram 5)

Diaqram 5

Qeyd olunan ümumiləşdirilmiş sahələr üzrə aparılan tədqiqatlar, hər bir istifadəçi tərəfindən anketlə müəyyən olunmuş **tədqiqat kateqoriyalarına** və tədqiqatın hansı məqsədlə aparıldığına əsasən fərqləndirilmişdir: magistratura və ya doktorantura pilləsi üçün yazılan dissertasiya işləri, karyera yüksəlişi vəd edən peşəkar inkişafa yönəlmiş tədqiqat işləri, dərəcə proqramlarına hazırlıq, IELTS, TOEFL, GRE, GMAT və digər imtahanlara hazırlıq, ACCA, CFA, FRM, CIMA kimi sertifikatlaşdırma və ixtisasartırma imtahanlarına hazırlıq və s.

Respondentlərin təxminən 43%-i (110 nəfərdən 47 nəfəri) kitabxana resurslarına olan ehtiyaclarının peşəkar inkişaf yönümlü layihələrlə bağlı olduğunu ifadə etmişlər. Dissertasiya işləri üçün tədqiqatlar aparən doktorant və dissertantlar 19% (21 nəfər) nəticə ilə ikinci fəxri yeri tutmuş, növbəti yerlər isə cüzi fərqlərlə digər kateqoriyalar arasında paylaşılmışdır. (Bax: Diaqram 6)

İnformasiya resurslarının axtarışı və e-kitabxana və e-kataloqdan istifadə bacarıq və vərdişlərinin mövcud olub-olmaması ilə bağlı suala respondentlərin 75%-i müsbət cavab vermiş və eyni zamanda bu vaxta qədər istifadə etdikləri e-kataloq və e-verilənlər bazalarının adlarını qeyd etmişlər. Digər 25%-ə daxil olan istifadəçilər isə e-resursların axtarışı və istifadəsi ilə bağlı heç bir təcrübələrinin olmadığını bildirmişlər.

Qonaq istifadəçilərə məlum olan ən populyar elektron verilənlər bazaları arasında ilk sıranı JStor, sonrakı yerləri isə EbscoHost, Google Scholar, LexisNexis, Elsevier, HeinOnline, ProQuest, Science Direct, Scopus və digərləri (Springer, SAGE, Emerald, Taylor & Francis, Web of Science, ACM, IEEE, Ebrary, EBL və s.) tutur.

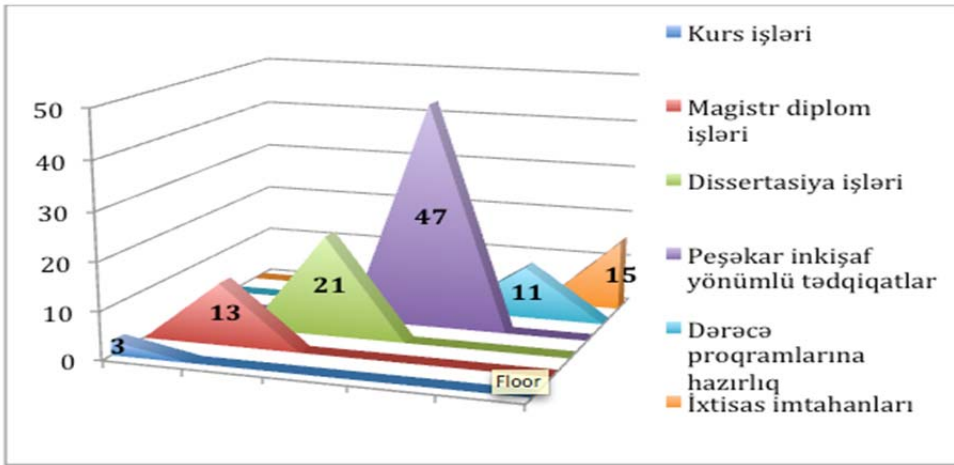

Diagram 6

Kitabxana istifadəçilərinin ehtiyac duyduqları müxtəlif növ **kitabxana-informasiya ehtiyatları və xidmətlərinə** daxildir:

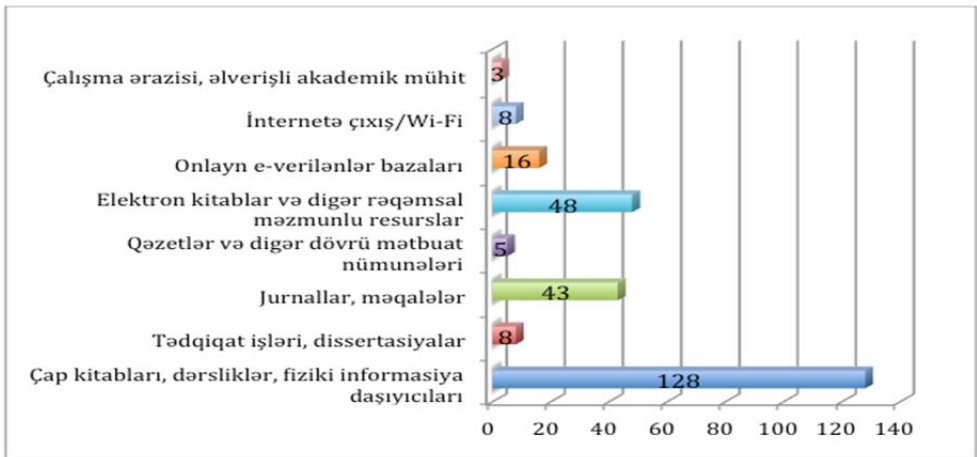
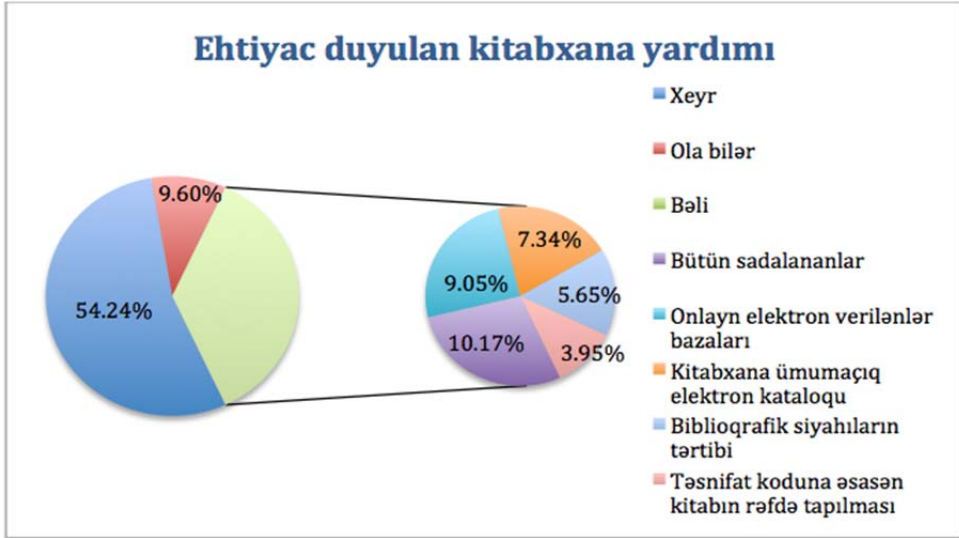

Diagram 7

ADA Universiteti Kitabxanası tərəfindən təklif olunan kitabxanadan istifadəyə yardım xidmətlərindən yararlanmaqdan bəzi istifadəçilər imtina etmiş və bunu bu sahədə öncədən yiyələndikləri vərdişlərin olması ilə əlaqələndirmişlər. Lakin digər qisim istifadəçilər təklif olunan xidmət növlərindən bir və ya bir neçəsini (bəzən hamısını) seçmiş və yaxud həmin xidmətlərə ehtiyac duya biləcəklərini ehtimal etdiklərini bildirmişlər. (Bax: Diaqram 8)

Diaqram 8

Yenilənən (müddəti uzadılan) kitabxana üzvlükləri zamanı kitabxanadan istifadə bacarıq və vərdişlərinin ilkin dövr üzvlüklərlə müqayisədə təkmilləşdirildiyi nəzərə çarır.

ADA Universiteti Kitabxanası, bununla eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin əməkdaşları üçün də kitabxana-informasiya xidmətlərini həyata keçirir. Qeydiyyat prosedurları və qaydaları digər qonaq istifadəçilər üçün olan qaydalarla eynilik təşkil edir, lakin əsas fərq ondan ibarətdir ki, bu kateqoriyadan olan istifadəçilər kitabxananın onlayn elektron resurslarından kampusdan kənar da yararlanmaq kimi üstünlüklərə malikdirlər. Onlar elektron materiallardan istifadə üçün xüsusi istifadəçi hesabı ilə təmin olunurlar, ancaq çap kitablarını qeydiyyatdan keçirib özləri ilə müvəqqəti götürmək kimi imtiyazları yoxdur. Bu kateqoriyalı istifadəçilər Nazirliyin əməkdaşı olduqları müddətdə ADA Universiteti Kitabxanasından fasiləsiz yararlana bilərlər. Hesabat ilinin (İyul 2015 – İyun 2016) sonuna olan göstəriciyə əsasən, kitabxana üzvlüyü olan XİN əməkdaşlarının ümumi sayı 42 nəfərdir ki, bunlardan 5 nəfəri hesabat ilində qeydiyyatdan keçmişdir.

Nəticə

Yerli Azərbaycan mühitində akademik tədqiqatın informasiya təminatına nəzər yetirərkən məlum olur ki, bu işi dünya standartları səviyyəsində yerinə yetirməyə qadir olan bir neçə kitabxana vardır ki, bunlardan biri və öndə gedəni ADA Universitetinin Kitabxanasıdır. Əldə olunan nailiyyətlərlə kifayətlənməyərək daima yeni xidmət üsulları və növləri axtarışında olan kitabxana işçi heyəti bir sıra məsələləri gündəlikdə saxlayır. Bunlara aiddir:

- Müxtəlif metodlar vasitəsilə istifadəçi ehtiyaclarının davamlı araşdırılması;
- Dəyər təkliflərinin istifadəçilərin və kitabxananın məqsədlərinə uyğunlaşdırılması;
- Kitabxananın imkanlarının diqqətli və real dəyərləndirilməsi;
- Həmkar təşkilatların dəstəyini qazanma;
- Verilən sözlərin ardıcılıqla yerinə yetirilməsi;
- Dəyişiklik və iddialılıq istəyi.

Bu sxem yeni və potensial cəhətdən radikal fərqli gələcək qurmaq istəyən akademik kitabxanalar üçün əla başlanğıc nöqtəsidir. (*Envisioning future academic library services: initiatives, ideas and challenges*, 2010)

Ölkəmizin inkişaf etməkdə olan elm, mədəniyyət, təhsil və digər sahələrinin birbaşa olaraq kitabxanaların və digər informasiya müəssisələrinin işinə öz müsbət təsiri danılmazdır və bu sahədə dünya təcrübəsindən bəhrələnərək respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi konfransların təşkil edilməsilə dəvət edilən yerli və əcnəbi kitabxanaşünas alimlərin biliklərindən yararlanmaq, Kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsi və təcrübəsinə dair elmi tədqiqat işləri və məqalələrin yerli və beynəlxalq elmi jurnallarda dərci qarşıda duran ümdə vəzifələrdəndir.

Bunlarla yanaşı, getdikcə kamilləşən texnoloji imkanlarında kitabxana işinə inteqrasiyası və istifadəçilərin informasiya ehtiyaclarının “ağıllı” kompüterlər (və ya süni intellekt) vasitəsilə diaqnostik təhlili gələcəkdə informasiya xidmətlərinin inkişafına əsaslı töhfə olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. *Envisioning future academic library services: initiatives, ideas and challenges*. (2010). (S. McKnight Ed.). London: Facet Publishing.
2. Gannon-Leary, P., & McCarthy, M. D. (2010). *Customer Care: A training manual for library staff*. UK: Chandos Publishing.
3. Grover, R. J., Greer, R. C., & Agada, J. (2010). *Assessing Information Needs: Managing transformative library services*. Santa Barbara, California: Libraries Unlimited.
4. Guest Users Policy and Procedures / ADA University Library. Retrieved from http://my.ada.edu.az/en-US/Pages/Visitors_Policy.aspx?PageID=84
5. Hunt, D., & Grossman, D. (2013). *The Librarian's Skillbook: 51 Essential Career Skills for Information Professionals*. USA: First Printing.

6. "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, (14 mart, 1999).
7. Kitabxana xidmətləri/ AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana. (2017). Retrieved from <http://www.mek.az/az/kitabxana-xidm-tl-ri/2016-06-03-08-31-54>
8. Məmmədova, V. (2016). Müasir akademik kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili metodikası: ADA Universiteti Kitabxanasının iş təcrübəsi əsasında. *Kitabxanaşünaslıq və Bibliografiya*, 2 (39), 46-54.

MÜASİR KİTABXANA-İNFORMASIYA MƏRKƏZLƏRİNDƏ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMLƏRİNİN TƏTBİQİ

Elçin Arif oğlu Əhmədov

*BDU, Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası, Magistrant
ADA Universiteti, Kitabxana və İnformasiya Xidmətləri Şöbəsi, Kitabxanaçı
eahmadov@ada.edu.az*

Внедрение систем безопасности в современных библиотеко-информационных центрах

Резюме: В статье дана общая информация о системах безопасности внедренных в библиотеко-информационных центрах начиная с середины прошлого века до нашей времени. Далее подробно описывается система радиочастотной идентификации (RFID), один из усовершенствованных систем в этой области, и приводятся пользы использования этой системы. В конце рассказывается о распространении и применении системы RFID в Азербайджане.

The implementation of the security systems in the modern library-information centers

Abstract: The paper covers the general information about the security systems implemented in the library-information centers starting from the middle of the last century until modern times. Further, the radio-frequency system (RFID), one of the most developed systems in the field is comprehensively described with the indication of the benefits of its usage. At the end, it is told about the spread and implementation of the RFID system in Azerbaijan.

Açar sözlər: Təhlükəsizlik sistemləri, müasir kitabxanaçılıq, RFİD, Radio tezliklə tanınma, informasiyanın mühafizəsi, RFID texnologiya, RFID çip, təq (tag).

Ключевые слова: Системы безопасности, современная библиотековедение, RFID, распознавания радиочастот, защита данных, технология RFID, RFID-чип, метка (тэг).

Keywords: Security systems, modern librarianship, RFID, radio-frequency identification, data protection, RFID technology, RFID chip, tag.

Giriş

Dünya miqyasında texnologiyanın sürətli inkişafı XX əsrin sonlarına təsadüf edir. Bu səbədən də bu dövr Kompüter əsri, İnformasiya əsri kimi tarixə düşmüşdür. Texnologiyanın belə sürətli inkişafı bir çox müəssisə kimi kitabxanalardan, informasiya mərkəzlərindən də yan keçməmişdir. İnformasiyanın toplanması, emalı, saxlanması, mütləəsi və istifadəçiyə çatdırılması insanların həyat fəaliyyətində, elm və texnikanın inkişafında mühüm rol oynayır. Bu informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması bəşəriyyətin gələcək inkişafı üçün güclü bir təkan olmuşdur. Texnologiyanın inkişafı kitabxana sahəsində biblioqrafik təsvirlərin yaradılması,

kataloqlaşdırma, satınalma, dövriyyə xidməti, inventarlaşma, təhlükəsizlik və s. proseslərin avtomatlaşdırılmasına şərait yaratmışdır.

1. Kitabxana təhlükəsizlik sistemlərinin strukturu

Kitabxanalarda yeni nəsil təhlükəsizlik sistemlərinin tətbiqi texnologiyanın inkişafına paralel olaraq aparılmışdır. Müasir dövrdə kitabxanaların təhlükəsizliyi dedikdə, həm orada yerləşən informasiya resurslarının, həm də binada olan maddi-texniki bazanın qorunması nəzərdə tutulur.

Kitabxanaların sənəd resurslarının mühafizəsi ən vacib məsələlərdən biridir. Hal-hazırda kitabxana mühafizə sistemlərinin üç əsas növü var:

- Elektromaqnit (EM) təhlükəsizlik sistemi;
- Radio tezlikli (RF) təhlükəsizlik sistemi;
- Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemi.

Elektromaqnit (EM) təhlükəsizlik sistemi dünyada ən geniş yayılmış təhlükəsizlik sistemidir. Sistemin işləmə prinsipi belədir: Sənəd resursuna maqnitli strip (lent) bağlanır. Material istifadə üçün götürüldükdə maqnitli strip sistem vasitəsi ilə deaktiv edilir. Qaytarıldıqda isə yenidən aktivləşdirilir. Strip deaktiv olunmamış halda material müəyyən olunmuş ərazidən çıxarılmamağa cəhd olunarsa, aktiv olan çip əvvəlcədən bu sistemə uyğunlaşdırılmış təhlükəsizlik çıxışlarına (ing. Security Gates) signal ötürür və icazəsiz çıxarılmanın qarşısı alınır.

Radio tezlikli (RF) təhlükəsizlik sistemi ABŞ-da ən geniş yayılmış sistemlərdən biridir. Bu sistem kiçik ölçülü sxem və antenanın birləşməsindən ibarət etiket formasındadır. Bu sxem təhlükəsizlik keçidlərinə uyğunlaşdırılır.

2. Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemi və onun üstünlükləri

Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemi yeni nəsil təhlükəsizlik sistemidir və digər sistemlərin daha təkmilləşdirilmiş formasıdır. Bu sahədə aparılan araşdırmaların tarixi II Dünya Müharibəsindən başlayır. Belə ki, ilk olaraq bu texnologiyadan ABŞ və İngiltərə düşmən təyyarələrinin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunmuşdur. Daha sonra isə araşdırma və tədqiqatlar nəticəsində radio tezlikli texnologiya inkişaf edərək digər sahələrə də yayılmışdır (Palmer, 2009; Pandian, 2010).

RFİD çip mikroçipdən (ing. Tag) və verilənlərin ötürülməsi üçün antenadan ibarətdir. Çipin enerjiden asılı olmayan yaddaşında (EEPROM) onun unikal nömrəsi və istifadə sahəsindən asılı olaraq başqa informasiya saxlanılır. BMAT-ın tələbinə görə yaddaşın həcmi 32 Kb-dan az olmamalıdır (Əliquliyev, İmamverdiyev və Musayev, 2009).

RFİD sistemin tərkibinə aşağıdakı elementlər daxildir:

- Çip (ing. Tag) və ya transponder - verilənləri saxlamağa və ötürməyə qabil qurğu. Təqin yaddaşında unikal identifikasiya kodu olur. Bəzi növ təqlərdə yenidən yazılan yaddaş olur.

- Oxucu (ing. Reader) - antenaların köməyi ilə təqdən informasiyanı alan və həmçinin onlara verilənləri yazan cihaz.
- Antena - elektromaqnit sahəsinin tuşlanması və bu sahəyə düşən təqlərdən informasiyanın alınması üçün istifadə edilir.
- Oxucunu idarəetmə sistemi (ing. Middleware) - proqram təminatıdır, təqlərin oxunması və ya yazılması sorğularını formalaşdırır, oxucuları qruplarda birləşdirərək onları idarə edir, təqlərdən alınan informasiyanı toplayır və analiz edir, həmçinin bu informasiyanı uçot sistemlərinə ötürür.

RFİD texnologiyasını müxtəlif sahələrdə tətbiq etmək olar. Bu texnologiyaya əsaslanan sistemlərin istənilən mühitdə effektiv işləməsi üçün olduqca müxtəlif cür realizə edilmiş bir sıra təqlər işlənmişdir. Onları aşağıdakı elementlər üzrə siniflərə bölmək olar.

Enerji təchizatına görə:

- Aktiv - verilənlərin ötürülməsi üçün özünün daxili qidalanma elementinin enerjisindən istifadə edir.
- Passiv - oxucunun antenadan şüalandırdığı enerjiden istifadə edir.
- Yarıpassiv - belə təqlərdə qidalanma elementi olur, lakin o, oxucu ilə rabitə üçün deyil, yalnız mikrosxemlərin işini təmin etmək üçün istifadə edilir, bu batareyaların xidmət müddətini xeyli uzadır.

Oxuma-yazma əməliyyatlarına görə:

- Yalnız oxunan (R/O ing. Read Only) - verilənlər yalnız bir dəfə təq hazırlanarkən yazılır. Belə təqlər yalnız identifikasiya üçün yararlıdır. Onlara heç bir yeni informasiya yazmaq olmaz və praktiki olaraq onları saxtalaşdırmaq mümkün deyil.
- Bir dəfə yazılıb dəfələrlə oxunan (WORM ing. Write Once Read Many) - bu təqlərdə unikal identifikatordan savayı bir dəfə yazılan yaddaş bloku olur, onu sonradan dəfələrlə oxumaq olar.
- Dəfələrlə yazılan və oxunan (R/W ing. Read and Write) - bu təqlərdə identifikator və informasiyanı oxuma və yazma üçün yaddaş bloku olur. Onlara informasiyanı dəfələrlə yenidən yazmaq olar.

Təqlərin realizə olunmasına görə:

- yapışqanlı qat olmadan
- yapışqan qatlı çap səthi olmadan
- yapışqan qatlı və çap üçün səthlə
- standart plastik kartlar
- üzük şəklində təqlər
- brelokların müxtəlif növləri
- xüsusi istismar şərtləri üçün xüsusi korpuslarda

Radio tezliklə tanınma (RFİD) 40 ildən artıqdır bir çox sahələrdə istifadə olunur. Lakin kitabxanalarda bu sistem 10 ilə yaxındır tətbiq olunur. Müasir kitabxanalarda radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin rolu

əvəzənməzdir. Bu sistemin köməyi ilə kitabxana resurslarının mühafizəsi və inventarlaşması yüksək səviyyədə təmin edilir, fondun tamlığı qorunur və gələcək nəsillərə ötürülməsinə vasitəçi olur. Əsasən, kitabxana radio tezliklə tanınma (RFİD) çiplərinin istehsalçıları TAGSYS və SMARTRAC şirkətləridir. Lakin kitabxana müəssisələri bu radio tezliklə tanınma (RFİD) çiplərini birbaşa istehsalçıdan yox, vendorlardan əldə edirlər. Vendorlara misal olaraq 3M, Bibliotheca RFİD Library AG, GlobeRanger Corporation, Northern Apex-RFİD və s. göstərmək olar.

Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin köməyi ilə kitabxanada, əsasən, bu prosesləri həyata keçirmək mümkündür:

- Kitabxana resurslarının kitabxanadan icazəsiz çıxarılması və dəyişdirilməsinin qarşısının alınması
- Fiziki resursların istifadəçilərə verilməsi və qaytarılması prosesinin sürətlənməsi
- İntinventarlaşma prosesinin sürətlənməsi
- Fiziki resursların çeşidlənməsində, ümumi fondun yoxlanılmasında insan əməyinin azaldılması, prosesin sürətlənməsi
- Fiziki resursların istifadəçilərə verilməsi və qaytarılmasının Özünə Xidmət (ing. Self Check) maşınlarının köməyi ilə həyata keçirilməsi

Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin çipləri (ing. Tag) resurs tipinə görə iki cür olur:

- a. Kitab, jurnal üçün təyin olunmuş çiplər
- b. Audiovizual resurslar üçün təyin olunmuş çiplər

Bu çiplər yalnız dizaynına görə bir-birlərindən fərqlənilirlər. Çiplərin dizayn fərqi təyinatına uyğun resursların xarici dizaynına və işləmə prinsipinin nöqsansız olmasına uyğunlaşdırılmışdır. Hər iki növ çiplər 1024 bayt yaddaşa malikdir və 13.56 MHz tezliklə işləyir.

Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin çipləri texniki göstəricilərinə görə üç yerə bölünür:

1. Zəif dalğalı çiplər - 125 kHz tezliklə işləyir, işləmə məsafəsi 30sm-1m-dir.
2. Yüksək dalğalı çiplər - 13.56 MHz tezliklə işləyir, işləmə məsafəsi 10sm-1m-dir.
3. Ultra yüksək dalğalı çiplər - 400 MHz-1 GHz tezliklə işləyir. İşləmə məsafəsi 25m-100m-dir.

3. Azərbaycanca kitabxana təhlükəsizlik sistemlərinin tətbiqi

Azərbaycanda son illər bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxana sahəsində də nəzərə çarpacaq dərəcədə inkişaf gedir. Kitabxana sistemlərinin müasir avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemlərinə inteqrasiyası əvvəlki dövrlərə nisbətən sürətlənir. Kitabxanaların yeni texnologiyalarla təmin olunması ən

öndə duran məsələlərdən biridir. Bu proses kifayət qədər böyük maddi vəsait tələb edir.

Hal-hazırda əksər kitabxanalarda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemlərindən (AKİS) istifadə edilir. Lakin ən yeni təhlükəsizlik sistemləri haqqında bu fikri demək doğru olmazdı. Azərbaycanda çox az sayda kitabxanada radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemləri istifadə edilir. Əlbəttə, maliyyə məsələsi və kadr çatışmamazlığı bu problemin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanda hal-hazırda Azərbaycan Milli Kitabxanası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun Elektron Kitabxana Mərkəzində və ADA Universitetinin kitabxanasında ən son texnologiyaya əsaslanan radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemlərindən istifadə olunur.

ADA Universitetinin kitabxanası respublikada ən son kitabxana-informasiya texnologiyaları ilə təmin edilmiş kitabxanadır. Bu kitabxanada radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sistemi kompleks olaraq quraşdırılmışdır. Bu sistemin kompleks forması dedikdə, radio dalğanın oxunma lövhəsi (ing. Pad Staff Workstation), Özünəxidmət aparatı (ing. SelfCheck System), Aşkaredici sistem (ing. Detection System), Əl skayneri və ya Rəqəmsal kitabxana köməkçisi (ing. Handheld RFID Reader or Digital Library Assistant (DLA)) və avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemi (AKİS) ilə qarşılıqlı inteqrasiyası nəzərdə tutulur.

Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin kompleks quraşdırılması kitabxana işində statistik, analitik və texnoloji proseslərin həyata keçirilməsinə zəmin yaradır. Sistemin bir hissəsi olan Təhlükəsizlik keçidləri (ing. Security Gates) kitabxanaya giriş-çıxışı qeydiyyatla almaqla statistik rəqəmlər verir. Oxunma lövhəsi (ing. Pad Staff Workstation) və Özünəxidmət aparatı (ing. SelfCheck System) götürülmüş resursun təhlükəsizlik çipini aktiv və deaktiv etməklə bərabər, həmçinin resursun hərəkətini izləmək imkanı və eyni zamanda müxtəlif resursların istifadəsi haqqında statistik rəqəmlər verir. Bu hissələr həm də texnoloji tərəfdən resursun götürülməsi, qaytarılması, yenilənməsi və hərəkətini izləməyi asanlaşdırır. Əl skayneri və ya Rəqəmsal kitabxana köməkçisi (ing. Handheld RFID Reader or Digital Library Assistant (DLA)) isə inventarizasiya prosesində əlverişli imkanlar yaradır. Belə ki, onun köməyi ilə düzülüşündə yol verilmiş səhvlər, baş vermiş texniki xətalər aradan qaldırılır, aşkar olunmuş səhvlər təyinatına uyğun müvafiq kitabxana mütəxəssislərinə yönəldilir. Çıxarılan statistik rəqəmlər isə kitabxana resurslarını təhlil etməyə imkan verir və az zaman və az işçi qüvvəsi tələb etməklə inventarlaşma prosesini sadələşdirir. Avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemləri (AKİS) ilə Radio tezliklə tanınma (RFİD) təhlükəsizlik sisteminin qarşılıqlı inteqrasiyası sistemin tam gücü ilə işləməsinə rəvac verir.

Nəticə

Kitabxana informasiya mərkəzləri tipindən, növündən asılı olmayaraq qazanılmış bilik və məlumatların qorunub saxlanması, daim istifadəyə yararlı və açıq olması və tam şəkildə gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün fəaliyyət göstərən bir qurumdur. Kitabxanaların fəaliyyətində resursların təhlükəsizliyi ən mühüm məsələlərdən biridir. Təhlükəsizliyin təmin olunması müasir dövrdə ən son texnologiyalara uyğun təşkil olunmalı, bu sahə üzrə kadr hazırlığı, həmin texnologiyaların tətbiqi metodlarının müəyyəşdirilməsi və strateji planlaşdırılması kimi məsələlər həll edilməlidir. Hal-hazırda Azərbaycanda bu işin təşkili ümumilikdə zəif getsə də, məqalədə adı qeyd olunan kitabxana informasiya mərkəzlərində yüksək səviyyədə təşkil olunmuşdur. Xüsusilə, ADA Universitetində ən son yeni texnologiyaların tətbiqi sayəsində faydalı iş əmsalının artması kitabxana sahəsində inkişafın bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılov, X.İ. (2009). *Kitabxana-informasiya texnologiyaları*. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı
2. Pandian, M.P. (2010). *RFID for libraries: A practical guide*. Oxford: Chandos Publishing.
3. Connie, K.H., Lynne, A.J., & Shai, R. (2007). *Radio frequency identification handbook for librarians*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited.
4. Məmmədova, V. (15 Aprel, 2016) Ali təhsil müəssisələrinin rəqəmsal kitabxana mühitində iri miqyaslı verilənlərə çıxışı və istifadəlilik məsələləri. "Elektron Kitabxanaların Formalaşması Problemləri" Respublika Elmi-Praktik Konfransı, səh.111-116.
5. Cəfərov, C.A. (2011) Azərbaycan kitabxanalarında electron kataloqların inkişaf perspektivləri. *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, №2(4), səh. 50-60.
6. Əliquliyev, R., İmamverdiyev, Y. və Musayev, V. (2009). *Biometrik texnologiyalar*. Bakı: İnformasiya texnologiyaları.
7. Ayre, L.B. (July 2012). RFID in Libraries: A Step toward Interoperability. *Library Technology Reports*. Pages. 9-15. Retrieved from alatechsource.org
8. Palmer, M. (2009). *Making the most of RFID in libraries*. London: Facet Pub.

KİTABXANA HAQQINDA TEXNOLOJİ TƏSƏVVÜRLƏRİN İNKİŞAF TARİXİ

Ulduz Manafova

*BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış
sistemləri kafedrasının baş laborantı
ulduz_xanim@mail.ru*

Независимая история технологических идей о библиотеке

Резюме: В статье анализируется независимая история технологических идей о библиотеке, которая поэтапно, а также сущность и основные элементы библиотечных технологий. В статье обобщены некоторые технологические параметры

The independent history of the technological ideas about the library

Abstract: The article is analysed about the independent history of the technological ideas about the library that phased, also, the essence and main elements of library technologies are shown. The article is generalizationed about some thechnological parameters.

Açar sözlər: kitabxana, texnologiya, kitabxana texnologiyası, kitabxana işi, kitabxana tarixi, informasiya texnikası.

Keywords: library, technology, library technology, library work, library history, information technology.

Ключевые слова: библиотека, технология, технология библиотеки, работа библиотеки, история библиотеки, информационные технологии.

Bir çox tədqiqatçıların (məsələn: M.S.Slobodyanik) apardıqları tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, kitabxana haqqında texnoloji biliklərin izinə hələ uzaq keçmişdə, məsələn, XIII əsrdə fransız keşişi və teoloqu R.Furnivalın əsərlərində, XVII əsrdə fransız kitabxanaçısı, filosofu və həkimi Q.Nodenin “Kitabxananın təşkili haqqında məsləhət” adlı əsərində rast gəlmək olar. XIX əsrdə kitabxana fəaliyyətinin texnoloji aspektləri, kitabxana işinin rəşional metodları alman kitabxanaşünasları M.Şrettingerin “Kitabxanaşünaslıq üzrə mükəmməl rəhbərlik və ya kitabxanaların müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün rəhbərlik” (1808-1829) və F.A.Ebertin “Kitabxanaçının təhsili” (1820-1827) adlı əsərlərində öz əksini tapmışdır. [1, s.99]

Rusiya kitabxanaçılıq elmində texnoloji istiqamət “rus kitabxanaşünaslığının banisi” V.İ.Sobolşikovun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müəllif “İctimai kitabxanaların təşkili və kataloqların tərtibi haqqında” (1859) adlı əsərində kitabxana istehsal prosesini hərtərəfli təsvir edərək (kitabın fonda daxil olması və rəfdə yer almasından başlamış oxucuya verilməsi və yenidən kitabsaxlayıcıda ona ayrılan yerə qoyulmasına qədər) ayrı-ayrı əməliyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqəni göstərmişdir.

F.A.Brokqauzvə İ.A.Efronun (1890) ensiklopedik lüğətində kitabxanaşünaslıq - qaydalar məcmusu kimi izah edilir ki, bunun da bir hissəsinəzəri əsaslara, digəri isə kitabxananın təşkili və idarə olunması ilə bağlı əldə olunmuş təcrübəyə əsaslanır. Bütün bu qeyd olunanlar isə aşağıdakı formulda öz əksini tapır: “Az vəsait sərf etməklə işin düzgün qurulmasına nail olmaq üçün imkan daxilində kitabların mühafizəsini təmin etmək, yüz minlərlə kitab içərisindən lazım olanını çox əmək və vaxt itkisinə yol vermədən tapmaq lazımdır”. [3, s.19]

Bu cür görüşlər L.B.Xavkinanın “Kitabxanalar, onların təşkili və texnikası” (1904), P.M.Boqdanovun “Kitabxana texnikası haqqında qeydlər” (1910-1911), V.A.Nevskinin “Kitabxana texnikasının sadələşdirilməsi” (1924) adlı əsərlərində daha da inkişaf etdirilmişdir. Sovet dövründə isə kitabxana texnologiyası istiqamətində o qədər də irəliləyişlər əldə olunmamışdır. Yəni o zaman kitabxana texnologiyası, işin texnikası, kitabxana işində mövcud olan üsulların toplusuyla (məsələn, kitabxana kartoçkalarının yazılması, kitablara cibliklərin yapışdırılması, sorğu blanklarının hazırlanması və s.) əvəz olunmuşdur. Lakin hələ o vaxtlar kitabxana mütəxəssisi B.S.Bodnarski qeyd edirdi ki, kitabxanaçı necə xeyirxah niyyətli olursa-olsun, əgər texnikanı mənimsəməzsə, kitabxanada işə yararlı bir şey etmək iqtidarında olmayacaqdır.

Kitabxana haqqında texnoloji biliyin tarixi baxımdan digər sələfi və konseptual mənbəyi təcrübə kitabxana fəaliyyətinin prinsiplərini, üsullarını və qaydalarını özündə birləşdirən metodika sayılır. Metodik bilik özünün tətbiqi istiqamətinə, nəzəriyyə ilə təcrübə arasındakı vəziyyətinə, elmdə, peşəkar fəaliyyətdə və təhsildəki yerinə görə hər zaman kitabxana ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmişdir. Lakin metodik biliyin tərkib hissəsindəki bəzi çatışmazlıqlar onun vacibliyini obyektiv şəkildə qiymətləndirməyə imkan vermir. Məsələn, metodik “qaydalar” və “prinsiplər” arasındakı fərqi müəyyən etmək olduqca çətindir; yaxud “metod” və “üsul” anlayışları (hərəkət üsulu mənasında) müəyyən mənada sinonim hesab olunur. [7, s.150]

Nəticədə isə cəmiyyətdə üstün olan siyasi görüşlərin və ideoloji təsirin asılılığına düşmək ehtimalı çoxalmış olur.

Məsələn, Sovet hakimiyyətinin ilk illərində kitabxana metodikası kitabxana işinin prinsiplərinin əsaslandırılması (kitabxananın fəallığı, diqqətin əhali kütləsinin xidmət işinə yönəldilməsi və s.) və onun formalarının işlənməsi (savadlılığın təlimi, sərgilərlə iş bacarığı, ucadan oxu vərdişinin aşılması və s.) ilə mərkəzləşdirilmişdir. Sonradan isə metodistlər kitabxana fəaliyyətinin konkret istiqamətlərinin təhlili, praktik təcrübənin ümumiləşdirilməsi, müxtəlif təyinatlı və məzmunlu metodik məhsulların yaradılmasına səy göstərdilər. Məhz bunun nəticəsində kitabxana fəaliyyətinin məqsədini, vəzifələrini müəyyən edən, onun konkret istiqamətlərinin məzmununu açan (məsələn, “Universal elmi kitabxanalara köməklik”, “Xalq təsərrüfatı işçilərinə informasiya xidmətinin vahid sisteminin təşkili” və s.)

ümumi xarakterli metodik sənədlər meydana gəlmiş oldu. Bundan əlavə, kitabxana-bibliografiya məhsullarına (“MKS-lərin kataloq və kartotekaları”, “Sahəvi kitabxanaların SBA”, “Retrospektiv, elmi-köməkçi bibliografik göstəricilərin tərtib olunması”) və xidmətlərinə (“MKS-lərdə informasiya xidmətinin formaları”), texnoloji proseslərə (“Kitabxana əməliyyatları haqqında sistemləşdirilmiş toplunun tərtibi”, “Sənədlərin sistemləşdirilməsinin texnoloji proseslərinin təşkili”), əməyin təşkili və idarə olunmasına (“MKS-lərdə kargüzarlıq işlərinin təşkili”, “Sahəvi kitabxananın illik plan və hesabatının işlənməsi”) qoyulan ümumi və xüsusi tələbləri əhatə edən materiallar da geniş yayılmış oldu. [8, s.99]

Bu cür tövsiyələr peşəkar Sovet kitabxanaçılarının bir neçə nəslinin yetişməsinə səbəb olsa da, metodik fəaliyyətdəki ideoloji prioritetlər onları əsas işin qayəsindən uzaqlaşdırmış oldu. Nəticədə keçmiş SSRİ məkanına daxil olan bütün respublika kitabxanaları, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının kitabxanaları da metodik baxımdan qlobal informasiyalaşma və cəmiyyətin kitabxana xidmətinin dəyişən tələblərə cavab verəcək səviyyədə olmadıqlarını sübut etdilər. Biz bir vaxtlar özünü təsdiqləmiş metodik qərarların dəyişən informasiyalı cəmiyyətə nə qədər zidd olduğunun şahidinə çevrilirik. Strukturlu informasiya kütləsindəki (kataloqlar, bibliografik göstəricilər, verilənlər bazası) axtarış metodikası hipermetn resurslarındakı yeniliklərdən prinsipə çox fərqlənir. Artıq tematik-bibliografik axtarış tammətnli axtarışa çevrilir. Praktiklər informasiya, kitabxana və bibliografiya xidməti arasındakı sərhədin “şəffaf”lığını gördükləri zaman metodistlər qətiyyətlə onlar arasındakı fərqi sübut etməyə çalışırlar. Kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi və təşkili, oxuculara ədəbiyyat verilişi və tövsiyəsi, kitabxana-bibliografiya biliklərinin təbliğinin ənənəvi metodu ilə bərabər, elektron resursların üzə çıxarılması, uçotu, onlardakı dəyişikliklərin izlənməsi, şəbəkə hipermedia məkanındakı yeniliklər, istifadəçilərə informasiyanın əldə olunması sahəsində özünəxidmətin təşkili formasıdır.

İ.Q.Morqenştern belə hesab edir ki, metodika ümumi və xüsusi iş metodlarının, texnologiya isə konkret hərəkətlərin ardıcılığının təsvirini özündə əks etdirir. [5, s.199]

Avtomatlaşdırılmış kitabxana proseslərin layihələşdirilməsi və tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi kitabxanaşünaslığın metodiki potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmış olur. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərinin (AKİS) yaradılması və fəaliyyətinin bir sıra baza prinsipləri ilə kitabxanaların avtomatlaşdırılmış “intellektual konsepsiyası” sayılır. Beləcə, proqram və texniki vasitələrin qurulmasının modul prinsipi AKİS-in fəaliyyəti prosesində onların dəyişdirilməsi və mövcud olmasının mümkünliyünü təmin etmiş olur.

Hələ 1960-cı illərin sonunda kitabxanaların avtomatlaşdırılması ilə bağlı xarici ölkələrdə aparılan tədqiqatlara yaranan maraq “Kitabxana texnologiyası” anlayışının meydana gəlməsinə səbəb oldu. Məsələn, ABŞ-da

kitabxana əməyinin məzmununun öyrənilməsi, yeni texnikanın mənimsənilməsi, kitabxana təcrübəsinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı tədqiqatların “texnoloji” istiqaməti yaranmış olur. Almaniyanın kitabxana işində isə struktur və təşkilati dəyişikliklərin təsiri altında kitabxanaların idarə olunmasına “istehsal nöqtəyi-nəzərindən” baxılması vacibliyi haqqında fikirlər meydana gəlir. SSRİ-də isə texnoloji biliklər haqqında ilk məlumat İ.M.Frumenin söyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. O, qeyd edirdi ki, “kitabxana texnologiyası kitabxanaların normal fəaliyyətini təmin edən proseslərin məcmusudur”. Bu tərif uzun müddət kitabxana işinə dair lüğətlərdə öz əksini tapmış oldu. Məhz onun təşəbbüsü ilə “dövr-proses - əməliyyat” anlayışlarının iyerarxiyası qurulmuş, əsas kitabxana dövriyyələri: işləmə prosesində kitabın keçdiyi yol, oxucu tələbnaməsinin, biblioqrafik arayışın keçdiyi yol xarakterizə olunmuşdur. [6, s.99].

Peşəkar cəmiyyət isə kitabxana reqlamentlərinin yeni nəslinin yaradılması ilə vəziyyəti dəyişməyə çalışırdı. 1980-ci illərdə informasiya, kitabxana və nəşriyyat işi sahəsində standartlar sistemi (SİBİD) işlənilib hazırlanır, çoxlu sayda tövsiyələr və müddəalar (fəaliyyətin koordinasiyası, kitabxanaların biblioqrafik işi, toplu kataloqlar sistemi və ödənişli xidmətlər haqqında və s.) bir sıra sənədlər qəbul olunur, kitabxanaların təcrübəsinə texnoloji sənədləşdirmə (texnoloji göstərişlər, texnoloji proseslərin xəritələri, nəqliyyat xəritələri, texnoloji kartoteka) tətbiq olunur, “Kitabxanaçının məlumat kitabçası” (M, 1985) nəşri işıq üzü görür ki, burada da kitabxana fəaliyyətinin əsas istiqamətləri üzrə normativ sənədlərin, metodiki materialların və təcrübi tövsiyələrin toplusu öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, kitabxana texnologiyası dedikdə, ilk növbədə, kitabxana prosesləri, eləcə də üsulları, metodları və vasitələrinin məcmusu başa düşülür. Onların həyata keçirilməsi isə kitabxana məhsullarının yaradılması və mühafizəsi, həmçinin kitabxana xidmətinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir. Kitabxana texnologiyası eyni zamanda:

- Kitabxananın istifadəçilərinə informasiya məhsulları və informasiya xidmətinin göstərilməsi, eləcə də informasiya məhsullarının istehsalı sahəsində həyata keçirilən təcrübi fəaliyyət;

- Həmçinin kitabxanada həyata keçirilən istehsal prosesinin texnoloji prinsip, norma və qaydaları haqqında tətbiqi elmi bilik və tədris istiqamətidir.

Göründüyü kimi, yuxarıdakı təriflərdən “kitabxana texnologiyası” anlayışının həcmi informasiya xidməti və məhsullarının istehsalı miqyasına qədər genişlənmişdir. [7, s.139]

Kitabxana fəaliyyətinə texnoloji yanaşmanın işlənilib hazırlanması aktuallığı aşağıdakı məsələlərlə şərtlənir:

a) stereotiplərin peşəkar düşüncəsində yaranan, o cümlədən “kitabxana fəaliyyətinin prosesləri və əməliyyatlarının” toplusu kimi kitabxana texnologiyasının məhdudlaşdırılması fikirlərinə tənqidi yanaşmanın vacibliyi kitabxananın texnoloji sistem kimi dərk edilməsi üçün resurs yanaşmaya

alternativ sayılmış olur. Belə ki, bu zaman kitabxananın fəaliyyət effektivliyi fondun həcminə və oxucuların sayına görə qiymətləndirilir. Məhz kitabxana tərəfindən hazırlanan informasiya məhsullarının və təqdim olunan xidmətlərin çeşidliliyi onun funksional təyinatını və resursların istifadəsinin effektivliyini müəyyən etmiş olur;

b) kitabxanaların kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasına olan tələbat. Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi kitabxana istehsalı problemini üzə çıxardı, mütəxəssislərin onun əsas komponentləri (əməyin predmeti, istehsal prosesləri, yekun məhsullar) və onların qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi ilə məşğul olmaları məcburiyyətini yaratdı. Evristik metod və üsulların əsasında intuisiya və analogiya üzrə fəaliyyətin əvəzinə kitabxanaçı əməyinin alqoritmləşdirilməsinə tələbat artmaqdadır;

c) elmi ideyalar və onların təcrübəyə tətbiq edilməsi əlaqələndirici bənd rolunu oynayan kitabxanalar haqqında sistemli texnoloji biliyə artan sorğu kitabxana fəaliyyətinin optimal xarakterini təmin edir və çox asanlıqla mənimsənilir. Texnoloji yanaşma, nəinki konkret məsələnin həlli aləti, həmçinin effektiv peşəkar düşüncənin üsuludur. [2, s.33]

Texnoloji biliyin kitabxana fəaliyyətinə keçməsi, kitabxanaya istehsal sistemi kimi baxmağa imkan verir. Fikrimizcə, kitabxana istehsalı informasiya istehsalının xüsusi bir halı hesab olunur. Bu isə onların texnoloji strukturlarını adekvat hesab etməyə, kitabxana istehsalının komponent tərkibini xarakterizə etməyə imkan verir.

Kitabxana fəaliyyətinin texnoloji məqsədi kimi kitabxanada informasiya, tədris, sosial-mədəni məhsul və xidmətlərin az resurs itkisi ilə istehsalına nəzər salaq. Bu məqsəd – kitabxananın informasiya, mədəni, tədris kimi əsas sosial funksiyaları ilə uyğunlaşdırılır. İstifadəçilərin sorğuları (informasiya tələbatları) və sənədlər (sənədləşmiş informasiya) kitabxana fəaliyyətinin predmeti hesab edilir. Kitabxana fəaliyyəti (klassik mənada) kitabxanaya daxil olan sənədlərə və abonent sorğularına “reaksiya” sayılır. İnformasiyanın uzaq məsafədən əldə edilməsi texnologiyasının inkişafı ilə kitabxana – lokal fondun məhdudluğunun qarşısını almaq və öz fəaliyyətinin predmet sahəsini genişləndirmək imkanı əldə edir.

Kitabxana fəaliyyəti prosesləri (onun texnoloji struktur elementləri kimi) istehsal və texnoloji kitabxana prosesləri qismində təqdim olunurlar ki, onlar da öz növbəsində texnoloji əməliyyatlar, üsullara və keçidlərə bölünürlər.

Kitabxana fəaliyyəti və proseslərinin reallaşdırılması, istehsalın müvafiq resurs və vasitələrlə təmin edilməsini tələb edir. Sənəd resursları kitabxana texnologiyasının başlıca maddi resursu (ilkin “xammal”) hesab edilir. Bu planda sənədin əhəmiyyəti ən çox onun material konstruksiyası ilə deyil (əgər bu, əlyazma mənbəyi, tarixi abidə və incəsənət əşyası deyilsə), onun tərkibi, məzmunu ilə (informasiya) müəyyən edilir. Bununla bərabər sənədin quruluşu, onun formatı, daşıyıcının növü qəbul olunan texniki qərarlara (sənədin işlənmə növü, düzülüş üsulu, mühafizə rejimi və s.), texnoloji proseslərin təşkilinə

(funksional ixtisaslaşma, mərkəzləşdirmə və koordinasiyanın, ardıcıl və paralel əməliyyatların uyğunluğu və s.) təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılov, X.İ. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.- B.: Nurlan Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2009.- 312s.
2. İsmayılov, X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- 2009.-№1.-s.27-39.
3. İsmayılov, X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000-ci illər): Monoqrafiya. – B.: BDU nəşr-tı, 2000.- 416s.
4. İsmayılov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti .-B.: BDU nəşr-tı, 2005.- 199s.
5. İsmayılov, X.İ. Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi: Dərs vəsaiti.-Bakı: “Nurlar”, 2010.-328 s.
6. Məhəmmədli, D.H. Kitabxana-informasiya texnologiyalarının proqram instrumentarisi// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və praktiki jurnal.- B.: BUN,2013.-№2.-s.79-90.
7. Məhəmmədli, D.H. Kitabxanalarda texnoloji proseslər və əməliyyatlar// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.-B.: “Mütərcim”, 2014.-№2(34).-s.134-156.
8. Rüstəmov, A.M., Məmmədov, M.Ə. Sənəd-informasiya daşıyıcıları: tədris-metodik vəsait.-B.,2010.-284 s.
9. Rzayeva, Z. Respublika elmi kitabxanalarında informasiya-axtarış sistemi: Monoqrafiya.-B.: “Mütərcim”, 2015.-233 s.

“MÖHTƏŞƏM YAĞXI MƏKAN” VƏ MÜASİR İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARI ŞƏRAİTİNDƏ KİTABXANALARIN ROLU

Arzu Məmmədova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), baş biblioqraf
arzumemmedkizi@mail.ru*

«Великое хорошее место» и роль библиотек в условиях современных информационных технологий

Резюме: В статье рассматриваются роль и функции библиотек в контексте проблемы «великое хорошее место» и «третье место», ставших на долгое время предметом обсуждения в научной периодике. Здесь практикуется подход к данному вопросу с точки зрения американского социолога Рея Ольденбурга и Петра Лапо, который впервые обратился к этой теме. В данном контексте также проводится определенный анализ азербайджанской культуры и общества. Кроме того, рассматриваются состояние и предстоящие задачи азербайджанских библиотек на фоне стремительного развития информационно-коммуникационных технологий.

«The great good place» and a role of libraries in the modern information technologies period

Summary: In the article are considered a role and functions of libraries in «the great good place» and «the third place» problem's context, which become on long time by a point of issue in the scientific periodical press. Approach to the given question from point of view Ray Oldenburg, American sociologist, and Peter Lapo, which has addressed for the first time to this theme. There are Azerbaijan culture and a society is carried out in the given context analysis. Besides, here are considered conditional and forthcoming problems of the Azerbaijan libraries on the background of development of information-communication technologies.

Açar sözlər: “möhtəşəm yaxşı məkan”, “üçüncü məkan”, elektron kitabxanalar, müasir kitabxanalar

Ключевые слова: «великое хорошее место», «третье место», электронные библиотеки, библиотеки в современный период

Keywords: «a great good place», «the third place», electronic libraries, libraries during the modern period

Məsələnin qoyuluşu

Müasir informasiya texnologiyaları şəraitində elmi dövriyyədə uzun illər müzakirə predmetinə çevrilmiş “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsi və “üçüncü məkan” konsepsiyası kontekstində kitabxanaların rolu və funksiyası problemini araşdırmaq.

İşin məqsədi

“Möhtəşəm yaxşı məkan” mövzusunun gündəmə gətirən Pyotr Laponun kitabxanalara “üçüncü yer” kontekstində yanaşması və Azərbaycan mədəniyyəti və cəmiyyəti üzrə müəyyən təhlillər vermək.

Məlumdur ki, bəşəriyyətin yüksək mədəni-mənəvi inkişafının ən mühüm şərtlərindən və göstəricilərindən biri məhz kitab və ya kitabxanalardır. Hələ qədim dövrlərdən insanın özünü ifadə etməyə olan daxili ehtiyacı özünü ən müxtəlif formalarda göstərmişdir. Qaya üzərində müəyyən rəsm və piktoqrafik işarələr, xətt və yazılar əks etdirmək, əslində, elə insanın ən çətin şərtlər daxilində (daşa, qayaya yazı yazmaq bahasına olsa belə!) özünü reallaşdırmaq arzusunun əyani nümunəsi idi. Bu baxımdan yazının kəşfi bəşəriyyətin tarixi-mədəni inkişafında fundamental dəyişikliklər yaratdı. Təsadüfi deyildir ki, yazının kəşfi informasiya inqilablarından biri kimi bəşəriyyətin tarixində həkk olunmuşdur: “Əksər elmi mənbələrdə II informasiya inqilabı təxminən 5-6 min il bundan əvvəl yazının (piktoqrafiya, heroqlif, semiotika) meydana gəlməsi ilə əlaqələndirilir. Artıq informasiya daşıyıcısı kimi tək-cə insanların yaddaşı deyil, həm də maddi daşıyıcılardan – daş, heyvan dərisi, ağac və s. vasitələrdən istifadə edilməyə başlandı. Bəşər tarixində baş verən bu mühüm hadisə informasiyaların qeydiyyatı, uzun müddətə yadda saxlanması, məkan və zamana görə yayılması üçün əvvəlki inqilaba nəzərən bir qədər geniş imkanlar yaratdı” (3, 8). Yəni yazı özü ilə elə bir fəlsəfə, elə bir mədəniyyət gətirdi ki, bu insanlığın həmin mərhələyə qədərki qazandığı mahiyyəti keyfiyyət-cə tamamilə fərqli bir epoxal dünyaya transformasiya etdi. Yazı sadəcə olaraq fikirlərin, düşüncələrin şifahi formadan qrafik işarələrə keçidi demək deyildi. Yazı artıq yeni bir mədəniyyətin, norma və prinsiplərin meydana gəlməsi idi.

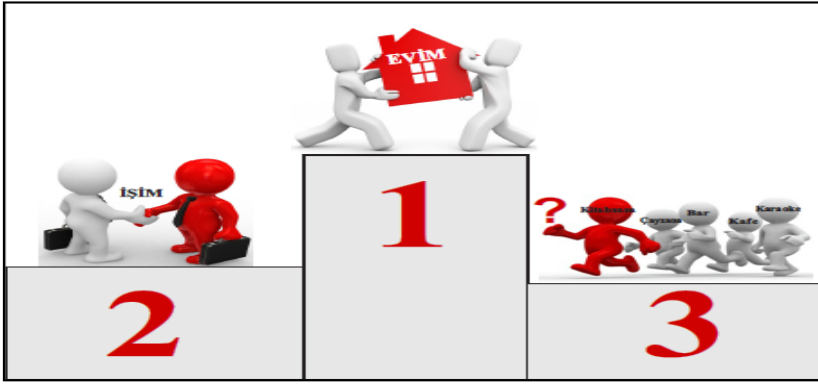
Bəşəriyyətin inkişafında növbəti informasiya inqilabı isə Almaniyada kitab çapı texnologiyasının meydana gəlməsi ilə baş verdi: “Belə ki, 1497-ci ildə alman alimi Qutenberq kitab çapı texnologiyasını ixtira etməklə bu inqilabın əsasını qoydu. Bunun da sayəsində insanlar arasında informasiyanın kütləviləşdirilməsi, daha çox həcmdə informasiyanın etibarlı şəkildə saxlanması, geniş coğrafi məkana yayılması və nəsillərdən nəsillərə (gələcəyə) dəfələrlə ötürülməsi mümkün oldu” (3, 9). Kitab çapı texnologiyasının kəşf olunması və onun sonralar daha da mükəmməlləşdirilməsi, əslində, cəmiyyətin maarifləndirilməsinə, biliyin tirajlanmasına, informasiyanın daha geniş məsafələrdə yayılmasına, eyni zamanda biliyin daha əlçatan olmasına gətirib çıxardı ki, bu da özlüyündə bir tərəfdən bəşəriyyətin inkişafında kitabın mövqeyini və rolunu yüksəltməklə yanaşı, digər tərəfdən də biliyin kütləviləşməsinə dəfələrlə artırdı.

İnsanın biliyə, öyrənməyə olan həvəsi, məlumat əldə etmək ehtirası, bilmədikləri, görmədikləri haqqında oxumaq, eşitmək marağı son nəticədə məlumat mənbəyi olan milyonlarla kitabları və onların fiziki olaraq saxlanılması, qorunması, istifadəsinin asanlaşdırılması və idarə olunması, həmçinin müəyyən məkanlarda cəmlənməsi zərurətini ortaya qoydu ki, bu da kitabxana ideyasının ortaya çıxmasına səbəb oldu. Lakin bu sadələdiyimiz bəzi faktorlar kitabxanaların meydana çıxmasını zəruri edən ilkin şərtlər idi. Bəşəriyyətin sosial-iqtisadi həyatında baş verən irəliləyişlər, texnoloji kəşflər,

ümumilikdə insanın həyat şəraitinin yüksəlməsi zəminində biliyə, məlumata olan ehtiyacı və onu ödəmək imkanları da keyfiyyətcə dəyişməyə başladı ki, bu da kitabxananın yalnız kitabların fiziki olaraq yerləşdiyi məkan kimi deyil, daha dərin məzmun kəsb etməsinə yol açdı. Kitabxana artıq sadəcə olaraq kitabın “xana”-sı, yəni kitabın evi deyil, yəni “qalaq-qalaq” kitabların cəmləndiyi yer kimi yox, biliyin, maariflənmənin, öyrənmənin mənbəyi, fərdin və ya cəmiyyətin intellektual inkişafının simvollarından birinə çevrildi. Kitabxananın bu mahiyyəti onun üzərinə fərdin və ya bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında iştirak etmək missiyasını qoydu ki, bu da birbaşa olaraq onun bağlı olduğu kitabın, biliyin həm də dəyərini və əhəmiyyətini daha da yüksəltdi.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, konkret desək, internetin meydana gəlməsinə qədərki dövr üçün kitabxanaların (eləcə də kitabların) mahiyyəti və rolu fərqli olmuşdur. Belə ki, kitabxanalar özünün maddi-texniki imkanlarından asılı olaraq özündə insanların asudə vaxtlarını səmərəli keçirməsi, istirahət etməklə bilik əldə etməsi, əylənməsi, intellektual inkişafa xidmət edən müsabiqə, debat, yarışların keçirilməsi, sərgi və təqdimatların nümayiş etdirilməsi və s. funksiyaları da özündə ehtiva edə bilmişdir. Təbii ki, burada kitabxanaların kifayət qədər əlavə funksiya və rollarını da əlavə edə bilərik. Məsələn, insanların sosiallaşması, kollektivləşməsi baxımından kitabxanalar çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin kitabxana gənclərin görüş yeri, bilik mübadiləsi və müzakirəsi üçün əlverişli məkan kimi də xarakterizə oluna bilər. Lakin müasir dövrdə cəmiyyətin yüksək inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının insan həyatının bütün sahələrinə sürətli daxil olması, qloballaşma və virtuallaşma proseslərinin getməsi və s. faktorlardan asılı olaraq kitabxanaların da strukturu, mahiyyəti və funksiyası da dəyişməyə başlamışdır.

Burada məsələ yenə də birbaşa olaraq müasir informasiya cəmiyyəti quruculuğunda kitaba, kağız çap məhsullarına münasibətlə bağlıdır. Elektron texnologiyaların meydana gəlməsi, informasiyanın əldə olunmasının kifayət qədər asanlaşması, internetin sürətlə genişlənməsi kitab çapı və kağız medianı ikinci plana keçirmişdir. Bu gün kitabların əksəriyyətinin, həmçinin qəzet və jurnalların hamısının elektron variantlarının mövcud olması və onların internetdə yerləşdirilməsi kağız texnologiyalarını bir qədər kölgədə qoymuşdur. Bütövlükdə kağız print texnologiyalarına olan bu münasibət, özünü kitabların cəmləndiyi klassik kitabxanaların da müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zərurətini, daha dəqiq desək, elektron kitabxanaların meydana gəlməsini aktuallaşdırmışdır. Belə bir şəraitdə kitabxanaların rolu və funksiyası da dəyişmiş olur. Lakin bizim burada müzakirə etmək istədiyimiz məsələ birbaşa olaraq müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları şəraitində kitabxanaların rolu və funksiyasından daha çox, “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsi aspektindən kitabxanaların yerinin müəyyənləşdirilməsidir.

Məlumdur ki, elmi peşəkar dövriyyədə “möhtəşəm yaxşı məkan” (ingilis dilində: “Great Good Place”, rus dilində: “Великое хорошее место”) məsələsi xeyli müddətdir müzakirə olunur. İlk dəfə bu anlayış amerikalı sosioloq Rey Oldenburq tərəfindən elmi dövriyyəyə gətirilmişdir. Onun ilk dəfə 1989-cu ildə nəşr etdiyi kitabın adı belə idi: “Möhtəşəm yaxşı məkan: kafe, kafeteriya, ictimai yerlər, univermaqlar, barlar və onlar gün ərzində sizi necə qəbul edirlər” (“*Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*”). Kitabın növbəti nəşrlərində sərlövhədə müəyyən dəyişiklər edilsə də, müəllifin yanaşmasına görə, insanın həyatının bağlı olduğu əsas üç məkan vardır ki, bunlardan **birincisi ev, ikincisi qazanc əldə edilməsi və ya istehsalat (yəni iş – A.M.), üçüncüsü isə** cəmiyyətin əsasını təşkil edən hər cür ünsiyyət və münasibət sferasıdır (8, 56). Müəllifin verdiyi izahlardan aydın olur ki, “üçüncü məkan” insanların sərbəst toplaşdığı, istirahət etdiyi, ünsiyyət və münasibət qurduğu, ən müxtəlif həyat və məişət problemlərini bir yana ataraq üz tutduğu **kafe, klub, kitab mağazaları, bərbərxana, gözəllik salonu** və s. kimi yerlərdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “möhtəşəm yaxşı məkan” problemini elmi dövriyyədə gündəmə gətirən Pyotr Mixayloviç Lapodur. İxtisasca tətbiqi riyaziyyatçı olan alim 1994-cü ildən Belarusiya Milli Elmlər Akademiyasının Elmi kitabxanasında kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsinin müdiri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Alim 15 il ərzində Belarus Dövlət Universitetinin Fundamental kitabxanasına rəhbərlik etmiş, 2015-ci ildən etibarən isə Qazaxıstanda (Astanada) Nazarbayev Universitetinin Elmi kitabxanasında baş ekspert kimi fəaliyyət göstərir.

“Üçüncü məkan” insanların sərbəst toplaşdığı, istirahət etdiyi, ünsiyyət və münasibət qurduğu, ən müxtəlif həyat və məişət problemlərini bir yana ataraq üz tutduğu **kafe, klub, kitab mağazaları, bərbərxana, gözəllik salonu** və s. kimiyerlərdir.

Rey Oldenburqun bu yanaşmasına və ümumiyyətlə, “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsinə diqqət yetirən Pyotr Mixayloviç Lapo sadalanan yerlər arasında kitabxanaların xatırlanmamasına diqqət çəkir və yazır: “Kitabxananın adı “üçüncü yer” kimi xatırlanmır, təbii olaraq sual meydana çıxır: Nə üçün? Hərçənd Amerika Kitabxanalar Assosiasiyasının məlumatına görə, 2012-ci ildə ABŞ-da kütləvi kitabxanalar Makdonalds kafelərindən çoxdur (kitabxanaların sayı filialları da daxil olmaqla 16.766-dır); ABŞ-ın orta yaşlı əhalisinin 58%-nin oxucu bileti var, amerikalılar həftədə kinoteatrlardan 3 dəfə çox məktəb, kütləvi, elmi kitabxanalarda olurlar” (6, 9).

Pyotr Mixayloviç Lapo bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edir ki, tamamilə məntiqi olaraq digər suallar meydana çıxır: “Kitabxananı “üçüncü yer” hesab etmək olarmı?”, “R.Oldenburqun kitabı “Möhtəşəm yaxşı məkan” adlandırıldığı halda nə üçün kitabxanaya “üçüncü yer” mənasında baxmalıyıq? (6, 9).

P.M.Laponun qeyd olunan məqaləsində apardığı tədqiqatdan aydın olur ki, “möhtəşəm yaxşı məkan” ifadəsi hələ Rey Oldenburqdan xeyli əvvəl, XIX əsrin sonu XX əsrin başlanğıcında yaşamış amerikalı yazıçısı Henri Ceymsin 1900-cü ildə çap olunmuş hekayələrindən birinin adı olmuşdur. Əsərin baş qəhrəmanı olan Corc Deyn adlı yazıçı obrazı elə bir yer arzulayır ki, məhz orada dincəlib, tükənmiş gücünü bərpa edə bilsin, həm də orada dostlarla, özü kimi insanlarla səmimi söhbətlər etmiş olsun. Və yuxuda bu arzusunun həyata keçirir.

P.Lapo qeyd edir ki, Rey Oldenburq kitabında məhz Corc Deynin yuxuda həyata keçirdiyi arzusunun reallaşdırmaq üçün vacib olan məkanlara – kafe, bar, gözəllik salonu və s. yerlərə diqqəti cəlb edir. O yerlər ki, orada insan işgüzar söhbət və ailə problemlərdən uzaqlaşaraq başqa insanlarla arzuolunan ünsiyyətdən və bu yerlərin aurasından müsbət enerji ilə yüklənir. Yəni M.P.Laponun qənaətinə görə, Rey Oldenburq məhz bu baxımdan kitabını “Möhtəşəm yaxşı məkan: kafe, qəhvəxana, ictimai yerlər, univermaqlar, barlar və onlar gün ərzində sizi necə qəbul edirlər” kimi adlandırmışdır (6, 10).

Yeri gəlmişkən bir məqamı da unutmamaq olmas ki, əslində, “üçüncü məkan” ehtiyacı şəhər həyatı, buradakı gündəlik həyat rejimi ilə birbaşa bağlıdır. İnsanların hər gün səhər işə yollanması və günün sonunda yorğun şəkildə evə dönməsi və bu həyat ritminin monotonluğu evdən və işdən kənarda, özü də onların hər ikisindən uzaqlaşmaqla yeni bir məkan axtarışını zəruri etmişdir. Başqa şəkildə ifadə etsək, “üçüncü məkan” əslində insanın gərgin iş həyatından, darıxdırıcı məişət problemlərindən qurtulmaq, müvəqqəti də olsa, özünü azad və qayğısız hiss etmək arzusunun doğur. Başqa bir tədqiqatda vurğulandığı kimi, ““üçüncü məkan” şəhər cəmiyyətini formalaşdırır” 4 əsas faktorlardan biridir.

Lakin M.P.Lapo məqaləsində başqa bir məqama da diqqəti cəlb edir. O belə bir sual qoyur ki, bəs nə üçün hər bir insanın gündəlik həyatında olan kafe, bar və gözəllik salonu kimi adı məkanlar sonradan “möhtəşəm yaxşı

məkan” və hətta “cəmiyyətin və demokratiyanın sosial mövcudluğunun ürəyi” səviyyəsinə yüksəldilir?

M.P.Laponun qoyduğu bu suala verdiyi izahdan aydın olur ki, R.Oldenburq öz kitabında “üçüncü yer” məsələsi ilə bağlı qədim yunan demokratiyası dövründə *aqora*, amerikan inqilabı illərində *taverna* (aşxana, meyxana), Fransız inqilabı zamanı *kafe*, Londonda Maarifçilik epoxası zamanı *qəhvəxana* kimi tarixi faktları gətirməklə bu problemin ümumictimai əhəmiyyətini əsaslandırmaq və ona cəmiyyətin və dövlətin diqqətini cəlb etmək istəyirdi. O, cəmiyyətdə demokratiyanın inkişafı ilə onların (yəni həmin məkanların – A.M.) əlaqəsini nümayiş etdirir və Qərb cəmiyyətinin mühüm bir dəyərinin – hazırda humanizm və demokratiya ideyalarının davamı kimi xarakterizə olunan individualizmin qorunmasında onların əhəmiyyətini vurğulayır. Deməli, Pyotr Laponun baxışına görə, Rey Oldenburq “üçüncü məkan” hesab olunan yerlərin, yəni kafe, qəhvəxana, kazino, bar və s.-nin ümumictimai əhəmiyyətini çatdırmaq və dövlətin diqqətini cəlb etmək məqsədilə “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə etmişdir (6, 11).

Rey Oldenburq kitabının yeni nəşrində onun adını dəyişdirmiş və belə təqdim etmişdir: “Kafe, qəhvəxana, kitab mağazaları, barlar, bərbərxanalar və digər yığınaq yerləri ictimaiyyətin ürəyində”. Bütün bu fikirləri əsas gətirərək Pyotr Lapo qeyd edir ki, kitabxana dövlət tərəfindən qurulduğu və maliyyələşdirildiyi üçün fərdi, şəxsi təşəbbüs kəsb etmir və müəyyən sosial funksiya daşıyır. Beləliklə də onu (yəni kitabxananı – A.M.) müəllif tərəfindən təklif olunan üçüncü məkanların siyahısına daxil etmək və “üçüncü məkanların” “cəmiyyətdə demokratiyanın dayağı” konsepsiyasına uyğun hesab etmək düzgün görünür (6, 11).

Bütövlükdə, Rey Oldenburqun “üçüncü məkan”ların cəmiyyətdə demokratik dəyər və ideyaların qorunması, inkişaf etdirilməsi ilə bağlı konsepsiyasına qarşı çıxan P.Lapo gözəllik salonu, bərbərxana, bar, kafe və s. kimi məkanların insanın dünyagörüşünün, ictimai davranışlarının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmədiyini, fərdi olaraq hər kəsə fərqli təsir etdiyini qeyd edir. Müəllifin yanaşmasına görə, belə məkanlara insanlar artıq özlərinin formalaşmış baxışları, dünyagörüşləri və davranışları ilə gəlirlər. Kitab haqqında təhlillərini yekunlaşdıran Pyotr Lapo yazır ki, əgər Rey Oldenburqun kitabında dəyərlər konteksti və “üçüncü məkanların” ictimai və siyasi həyatda totalitarizmin və iqtisadi sferada kapitalın monopalist hakimiyyətinə qarşı hədəflənmiş məqsədi olmasaydı, o, kulturoloji tədqiqatların geniş ictimai diqqətini kəsb edən ciddi bir əsərdən daha çox, tarixi lətifələr toplusu ola bilərdi və bəlkə də, “Möhtəşəm yaxşı məkan”dan daha çox “üçüncü məkan” adı onu daha uzağa apara bilərdi (6, 13).

Rey Oldenburqun “üçüncü məkan” və ya “möhtəşəm yaxşı məkan” konsepsiyasının perspektivindən Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə nəzər yetirsək, müəllifin vurğuladığı həmin məkanlar barədə müəyyən fikirlər söyləmək mümkündür.

Əvvəla, onu deyək ki, ümumtürk və Şərq-müsəlman mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi Azərbaycan mədəniyyəti bugünkü vəziyyətinə uzunillik inkişaf yolu keçərək gəlib çıxmışdır. Təbii ki, bu mədəniyyətin formalaşmasında və inkişafında müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətdə gedən çoxsaxəli proseslərin mühüm rolu olmuşdur.

Erkən Orta əsrlərdə islamlaşmış ərazilərdə bəzi sosial-siyasi hadisələr baş verdi ki, həmin hadisələrin təsiri və həm də nəticəsi olaraq bir sıra dini ehkam və yasaqlar ya tamamilə aradan qaldırıldı, ya da xeyli dərəcədə yumşaldıldı. Belə ki, VIII-IX yüzilliklərdən başlayaraq, hakimiyyət uğrunda gedən siyasi çarpışmalarda məğlubiyyətə uğrayan bir sıra nüfuzlu İslam ideoloqları arasında bu dini dünyagörüşün bəzi müddəalarının təshihə və yeniləşdirilməsi meylləri yarandı ki, bu da ayrı-ayrı təriqətlərin meydana gəlməsiylə nəticələndi (5, 87-89).

Orta əsrlərdə Azərbaycan müxtəlif feodal imperiyalarının əsarəti altında olmuş, əvvəlcə monqolların, sonra isə Teymurilər imperiyasının işğalları baş vermişdir. Bu işğal və basqılar zəminində bir sıra üsyanlar, etirazlar meydana gəlmişdi. Belə etiraz formalarından biri də mahiyyətində müəyyən demokratik ideya və azadlıq düşüncələrini əks etdirən insanların, savadlı və ziyalı şəxslərin toplaşma məkanı və formalarından biri də təriqət və cərəyanlar idi. Nə qədər ədəbi-bədii, fəlsəfi-estetik mahiyyət kəsb etməsindən asılı olmayaraq təriqətlər müəyyən mənada, bəzən rəmzi simvolik, bəzən isə birbaşa olaraq insanın daxili-mənəvi azadlığı ideyasını təbliğ edir və yayırdı. Bu prizmadan baxdıqda, orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan təriqət və cərəyanların – ideya, fikir, əqidə generatorlarının cəmiyyətin ideoloji əsaslarının təşkil olunmasındakı rolunu görmək mümkündür. Məsələn, sufi-dərvişlər təkkə ocağında cəmləşərək öz ayin, mərasim və ideyalarını icra və təbliğ edirdilər. Təkkə ocağında təriqətə qulluq edən, məxsusi mərasimlər keçirən sufi-dərvişlər tərəfindən təriqət məzmununu daşıyan hekayətlər rəmzi-simvolik rəvayətlər düzüb qoşulur və təbliğ olunurdu.

Və ya XIV əsrdə Azərbaycan ərazisində yaranan, daha sonra bir sıra ərazilərə də yayılan hürufilik təriqətinin mahiyyəti, əslində, yadellilərə, zülm və əsarətə qarşı mübarizə, insan azadlığı və hüquqlarının əldə olunmasına çağırış idi. Bunu isə Rey Oldenburqun vurğuladığı fransız və amerikan inqilabının, eləcə də ingilis maarifçiliyinin meydana gəlməsində mühüm rol oynayan kafe, qəhvəxana, meyxana kimi “üçüncü məkanlar”la müqayisə etmək mümkündür. Əslində, bu məkanlar müəyyən ideya və fikirlərin müzakirə olunduğu, vahid əqidə ətrafında birləşən insanların toplaşdığı məkan kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan əlavə, əgər biz Azərbaycan folklor nümunələrinə, xüsusən nağıl və dastan süjetlərinə baxsaq görərik ki, burada insanların toplaşdığı, biri-biri ilə ünsiyyətə girdiyi, fikir mübadiləsi etdiyi məkanlardan biri də çayxanalar, aşxana, hamam və karvansaraylardır. Dastan və nağıllarımızda səfərə çıxan

qəhrəman hər zaman gecələmək üçün karavansaraylara, mehmanxanalara üz tutur, çayxanalara qonaq olur və bu yerlərdə müxtəlif insanlarla, olay və hadisələrlə qarşılaşır. Özü də bu hadisə və olaylar həmişə onun gedəcəyi yerlər, görəcəyi işlərlə əlaqəli olur. Dastan və ya nağıl qəhrəmanı çətinliyə düşdükdə, ələcsiz vəziyyətdə qaldıqda bu məkanlarda rast gəldiyi insanlardan aldığı xəbərlə, məlumatla yoluna davam edir, öz hədəfinə doğru irəliləyir. Məsələn, “Baftaçı Şah Abbas” nağılında dərviş libasını geyinib şəhərə çıxan Şah Abbas yuxuda gördüyü hadisələrlə bir aşxanada rastlaşır (2, 280-282). Yaxud “Aşıq Qərib” dastanında Dəli Mahmudun qəhvəxanasına yollanan Aşıq Qərib oradakıların xahişi ilə Təbrizi vəsf eləyir və camaatın gözü qarşısında Güloğlanla burada deyisir (1, 173-174). Daha bir nümunə göstərək. “Qurbani” dastanında Gəncə şəhərinin daş mehmanxanasının çayçısına gələn Qurbani oradakıların qarşısında Dədə Yediyar kimi ustad sənətkarı məğlub edir (1, 222-225).

Bütün bu faktlar onu deməyə əsas verir ki, Rey Oldenburqun qeyd etdiyi xüsusi məkanlar, Azərbaycan mədəniyyətində də aktiv məkanlar kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş, cəmiyyətin və ayrı-ayrı insan qruplarının toplaşdığı, cəmləşdiyi yerlər kimi yaddaşlarda əks olunmuşdur.

Hal-hazırkı zamanımızda da, istər gənclərin, istərsə də orta və yaşlı nəslin nümayəndələrinin toplaşdığı, üz tutduğu ən mühüm məkanlar məhz çayxanalar, çay evləri, klub və kinoteatrlardır. İnsanlar sosial durumlarına, peşə və maraqlarına, dünyagörüşü və əqidələrinə və s. parametrlərə əsasən müxtəlif məkanlarda öz istirahət vaxtlarını keçirir, ünsiyyət və müzakirələr təşkil edirlər. Bu məkanlar, əslində, asudə vaxtın səmərəli və rahat keçirilməsi, insanların ünsiyyət və münasibət ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsanlar belə məkanlara qidanlanmaqdan daha çox ünsiyyət və münasibət üçün üz tuturlar.

Ümumiyyətlə, Rey Oldenburqun “üçüncü məkanlar”la bağlı məsələyə hansı aspektdən yanaşmasından və Pyotr Laponun bu məsələyə münasibətdə hansı mövqe tutmasından asılı olmayaraq qeyd etməliyik ki, kafe, qəhvəxana, çayxana, klub, bərbərxana, hamam, ticarət mərkəzləri və s. kimi insanların toplaşdığı tarixi və müasir məkanların mahiyyətində çoxsaylı faktorlarla yanaşı, informasiya mübadiləsi və müzakirəsi, eləcə də ünsiyyət və kommunikasiya ehtiyacı mühüm yer tutur. Bu məkanlar məhz məlumat, xəbər, söz-söhbət, şayiə, yalan, həqiqət və s.-dən ibarət olan informasiya məkanıdır. Lakin bu məkanların rolu və funksiyası informasiya-kommunikasiya texnologiyaları meydana gələnə qədərki dövr üçün fərqli məzmun kəsb edirdisə, İKT-dən sonrakı dövr üçün yeni məna ehtiva etməkdədir. Təbii ki, bu zəmində kitabxanaların da mahiyyəti, forma və məzmunu da dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu məsələyə bir qədər sonra yenidən qayıdacağımızı nəzərə alaraq, Pyotr Laponun qeyd olunan məqaləsində kitabxanaların “üçüncü məkan” kimi təhlili perspektivlərinə və onların sosial mahiyyəti ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirək.

Rey Oldenburqun “üçüncü məkanla” bağlı müəyyənləşdirdiyi xüsusiyyətləri diqqət mərkəzinə gətirən P.Lapo bunların müasir kitabxana üçün tələb olunan minimal şərtlər olduğunu qeyd edir. Alim yazır ki, kitabxananı “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə etmək üçün Rey Oldenburqun irəli sürdüyü ictimai dəyərlər prizmasından məsələyə baxmaq lazımdır.

P.Lapo məsələyə belə bir sualla yanaşır: “Kitabxananın sosial əhəmiyyətini hansı dəyərlər müəyyənləşdirir?” (6, 13). Müəllif M.Y.Dvorkinaya istinadən yazır ki, “hətta kitabxanaçı olmayan milyonlarla insan kitabı yüksək qiymətləndirir” (4). Bu baxımdan P.Lapo informasiya cəmiyyəti dövründə kitabxanaların roluna xüsusilə diqqət yetirir və elektron sənədin informasiya mənbəyi kimi özü də bilik, təhsil, mədəniyyət daşdığını və kitabxanalar vasitəsilə bu informasiyaya maneəsiz çıxış imkanının əldə edilməsi məsələsini vurğulayır.

Təbii ki, həm klassik kitabxanaların, həm də müasir dövrün tələblərinə müvafiq olan kitabxanaların sosial-ictimai baxımdan çox böyük əhəmiyyəti vardır. İlk növbədə ona görə ki, kitabxana bilik və informasiya mənbəyidir. Eyni zamanda kitabxana həm də insanların, tələbə və gənclərin görüşdüyü, sosiallaşdığı məkan kimi də xarakterizə oluna bilər.

Müasir kitabxanaların vəziyyəti ilə bağlı məsələyə diqqət yetirən P.Lapo 2012-ci ildə internetdə çap olunmuş “Gələcəyin kitabxanası: RİA Xəbərlər versiyasına əsasən inkişafın 10 trendi” məqaləsinə istinadən yazır ki, kitabxana işini təhlil edən mütəxəssislər və rus yazıçı-ekspertləri və xarici futuralist tədqiqatlar əsasında müəlliflər tərəfindən kitabxananın inkişaf trendi belə verilmişdir:

1. “Bulud”da informasiya;
2. Universal axtarış sistemi;
3. Avtomatik tərcümə və interpretasiya;
4. Multiformatlı media mühit;
5. Fərdi oxu mexanizmi;
6. Kitabxana-muzey;
7. Multimedia mərkəzi;
8. Təəssüratlar bazası;
9. Canlı ünsiyyət klubu;
10. Lokal mədəniyyətin qorunması mərkəzi (6, 13).

Qeyd olunan tendensiyaları iki qrupa ayıran alim bunlardan ilk beşinin virtual elektron kitabxanaların inkişaf tendensiyaları, ikinci beşlikdə olanların isə ənənəvi formatda olan kitabxanalar üçün perspektiv innovasiyalar olduğunu qeyd edir (6, 14). Həqiqətən də müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı şəraitində, eləcə də elektron informasiya resurslarına tələbatın və zərurətin olduğu bir vaxtda Azərbaycan kitabxanalarının (həmçinin kitabxanaçıların) qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri məhz virtual, elektron kitabxanaların formalaşdırılması,

onların müntəzəm olaraq zənginləşdirilməsidir. Yuxarıda kitabxanaların inkişaf trendləri ilə bağlı göstərilən ilk beş istiqamət - “Bulud”da informasiya, universal axtarış sistemi, avtomatik tərcümə və interpretasiya, multiformatlı media mühit, fərdi oxu mexanizmi, əslində müasir Azərbaycan kitabxanalarının da əsas hədəflərinə çevrilməlidir. Zəngin elektron resurslara sahib olan kitabxanaların etibarlı saxlanılma – yaddaş imkanları olmalıdır. Həmçinin virtual kitabxanalar istifadəçilərin hər cür rahatlığını təmin etmək üçün universal (və yaxud çoxparametrlı) axtarış sistemlərinə, tərcümə imkanlarına, multiformatlı resurslara sahib olmalıdır. Təbii ki, bu parametrləri özündə ehtiva edən kitabxanalar həm istifadəçilərin rahatlığının təmin olunması, həm zəngin elektron resurslara sahib olması, həm də universal istifadə üçün yararlılığı baxımından daha çox oxucuların (istifadəçilərin) diqqətini cəlb edə bilər. Həmçinin virtual kitabxanalarda fərdi kabinetlərin – istifadəçiyə malik informasiyaların, eləcə də oxu üçün tələb olunan müxtəlif imkanların mövcud olması müasir Azərbaycan kitabxanalarının qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir.

Göründüyü kimi, çağdaş dövrümüzdə virtual texnologiyaların geniş tətbiq olunması, elektron informasiya resurslarına tələbatın artması kitabxana işini və kitabxanaçılıq peşəsini yeni bir mərhələyə transformasiya etmişdir. P.Laponun da vurğuladığı kimi, “kitabxanalar saxlanma yeri”ndən “informasiyanın əldə olunma nöqtəsi”nə çevrilmişdir ki, bu da kitabxanaya müraciət edən şəxsin “oxucu”dan informasiya “istifadəçi”sinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təbii ki, bu keçid, yəni kitabxanaların yalnız kitab saxlanan arxiv, saxlanma məzmunundan informasiyaya çıxışı təmin edən məkan funksiyasına gəlib çıxması hazırkı dövrdə texnologiyanın, cəmiyyətin və insanın inkişafının və dəyişməsinin göstəricisidir.

Təbii ki, belə bir şəraitdə bir tərəfdən kitabxanaların üzərinə düşən vəzifələr dəyişirsə, digər tərəfdən də kitabxanaların funksional mahiyyəti, fəlsəfi əhəmiyyəti dəyişir. Artıq kitabxanalar insanların intellektual inkişafına xidmət edən, onun informasiya ehtiyaclarını ödəyən, başqa sözlə desək, informasiya təhlükəsizliyini təmin edən yeni məkan kimi xarakterizə olunmalıdır. Çünki cəmiyyətin, eləcə də hər bir fərdin formalaşmasında, inkişaf tendensiyalarının müəyyənləşməsində onun əsas tələbatlarından olan informasiyanın çox mühüm rolu vardır. Özü də bu rol getdikcə çox sürətlənməkdə və genişlənməkdədir. Belə bir şəraitdə, P.Laponun da qeyd etdiyi kimi, kitabxanalar “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə oluna bilər. Yetər ki,

“Əgər kitabxanalar insanın özünü və ətraf aləmin dərkində, onun inkişafında davamlı bilik ötürücüsü rolunu oynayan sosial institut rolunu oynamağa müəssər ola bilsə, o zaman kitabxana deyəndə ağıla “Möhtəşəm 3-cü məkan” termini gələcəkdir.”

kitabxanalar müasir dünyanın reallıqlarına, elmi, texnoloji yeniliklərinə, sürətlə dəyişən insanın tələbatlarına cavab verə bilsin. P.Laponun təbirincə desək, əgər kitabxanalar insanın özünü və ətraf aləmin dərkində, onun inkişafında davamlı bilik ötürücüsü rolunu oynayan sosial institut rolunu oynamağa müəssər ola bilsə, o zaman kitabxana deyəndə ağıla “möhtəşəm 3-cü məkan” termini gələcəkdir. Bu hədəfə nail olmaq üçün qarşıda çox mühüm vəzifə və tapşırıqlar mövcuddur. Yaxın vaxtlarda kitabxanalarımızın istər texnoloji imkanlar baxımından, istərsə də elektron resursların zənginləşdirilməsi baxımından hədəflərə nail olacağımıza geniş imkanlar mövcuddur.

İşin elmi yeniliyi

Kitabxanaların “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə oluna bilməsi.

Nəticə

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişafı zəminində Azərbaycan kitabxanalarının vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr barədə bir sıra analizlər aparmaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan məhəbbət dastanları.- Bakı: “ELM”, 1979.- 510 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. III cild. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.- 296 s.
3. Əliquliyev, R.M., Valehov, C.F., Mahmudov, R.Ş. İnternet–jurnalistikanın formalaşmasının bəzi aspektləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası.- Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2008.- 32 s.
4. Дворкина, М.Я. Библиотечные профессиональные ценности: традиции и инновации. rumchten.rsl.ru/assets/files/2009/doc/1231106177.doc
5. Керимов, Г. Аль-Газали и суфизм.- Баку: «ЭЛМ», 1969.- 109 с.
6. Лапо, П.М. “Великое хорошее место”. www.litera-ml.ru
7. Лебедева, Е.В. «Третье место» как основа формирования городских сообществ. <http://elib.bsu.by/bitstream/.pdf>
8. Ольденбург, Р. Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места «тусовок» как фундамент сообщества / Рэй Ольденбург; пер. с англ. А.Широкановой.- М.: Новое литературное обозрение, 2014.- 456 с.

NADİR VƏ QIYMƏTLİ KİTABLARIN ELEKTRON KATALOQUNUN YARADILMASI TEXNOLOGİYASI

Elçin Gülaməddin oğlu Gülalıyev

M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı

elchin.gulaliyev@teacher.edu.az

Технология электронного каталога редких и ценных книг

Резюме:Статья относится к электронному каталогу редких и ценных книг, научно-технической основе суммированы.

The technology of the electronic catalogue of rare and valuable books

Abstract:The article examines the electronic catalog of the rare and valuable books, the scientific and technical basis is summarized.

Açar sözlər: nadir və qiymətli nəşrlər, kataloq, informasiya axtarış sistemi, kartoteka, AKİS, kitabxana, informasiya fəaliyyəti.

Ключевые слова: редкие и ценные издания, каталоги, информационно-поисковая система, подачи, АБИС, библиотека, информационные операции.

Keywords: rare and valuable publications, catalogue, information research system, cartoteca, ACIS, library, information activity.

Hələ XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən informasiya cəmiyyətinin formalaşması konsepsiyası meydana çıxsada, yalnız 2003-cü ilin dekabrında BMT və YUNESCO-nun Cenevrədə keçirilən İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammiti III minilliyin əsas vəzifəsini-informasiya cəmiyyətinin qurulması vəzifəsini bəşəriyyətin inkişafının mühüm şərti kimi vurğuladı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev həmin Sammitdə çıxış edərək, ölkəmizdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə çevrildiyini, mütəxəssislərimizin informasiya və kompüter texnologiyaları üzrə müxtəlif layihələri həyata keçirdiyini bildirmişdir.

Ölkə prezidentinin cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasına yüksək qiymət verməsi, Azərbaycanda informasiya texnologiyasının geniş sürətlə tətbiqi, respublikamızın informasiya texnologiyası istehsal edən bir ölkəyə çevrilməsi haqqında göstərişləri, ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin qurulmasına və bilik cəmiyyətinə keçilməsinə böyük təkan verir. Prezident İ.Əliyev deyir: “Dünyada uğur qazanmış, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə baxsaq görərik ki, o inkişafın, tərəqqinin əsas səbəbləri təbii ehtiyatlar deyil, daha hansısa başqa iqtisadi nailiyyətlər deyil, məhz bilik, məhz savad, yeni texnologiyalardır-bunlar ölkəyə uğur gətirir, inkişaf, müasirlik gətirir”. [2, s.9]

Beləliklə, informasiya cəmiyyətində istehsalın əsas məhsulu bilikdir. Məhz buna görədir ki, bu cəmiyyətdə informasiya, bilik, informasiya istehsalı və informasiya xidməti aparıcı yer tutur və informasiya müəssisələri, xüsusilə

kitabxanalar sürətlə inkişaf edir, informasiya istehsalatın inkişafında hakim mövqə tutur.

Yeni eranın-XXI əsrin əvvəllərindən cəmiyyət industrial cəmiyyətdən informasiya cəmiyyətinə doğru inkişaf etməyə istiqamətləndi. Elm məhsuldar qüvvəyə çevrilməyə, elmi-texniki inkişaf nəticəsində yeni, ən müasir istehsal sahələri formalaşmağa başladı.

Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesini yüksək səviyyədə təşkil etmək üçün bu işi ilk növbədə kitabxanalardan başlamaq lazımdır. Daha doğrusu, informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin mahiyyəti ilə öləri tanışlıq belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, bu cəmiyyət informasiyanın ən mühüm daşıyıcısı olan kitab və kitabxanasız keçinə bilməz. Müasir kitabxanaların yaşaması, fəaliyyət göstərməsi, cəmiyyətdə kitabxanalara xas olan mühüm sosial funksiyaları yerinə yetirməsi, cəmiyyətin tərəqqi və inkişafının əsas vasitələrindən birinə çevrilməsi üçün onun özünün bütövlükdə informasiyalaşdırılması zəruridir. İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətə keçid prosesində kitabxanaların əsas vəzifəsi öz nəzəri və təcrübi səviyyəsinin yüksəldilməsinin daim qayğısına qalmalı, müasir cəmiyyətin, kitabxana oxucularının ən böyük ehtiyac hiss etdiyi informasiya istehsalını genişləndirməlidir.

Belə bir şəraitdə müasir kitabxanaların cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında tutduqları xüsusi yeri və rolu barədə görkəmli kitabxanaşünas alim, Azərbaycan milli kitabxanaşünaslıq elminin banisi, ali kitabxanaçılıq təhsilinin təşkilatçısı və nəzəriyyəçisi, Əməkdar elm xadimi, BMT yanında Beynəlxalq informasiyalaşdırma akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor A.A.Xələfov belə yazır: “Artıq müasir şəraitdə kitabxanaların kommunikasiya sistemində rolu və əhəmiyyəti o qədər artmışdır ki, kitabxanasız cəmiyyətin informasiya tələbatını ödəmək mümkün deyildir. Kitabxanalar cəmiyyətdə elmin və mədəniyyətin inkişafında, təhsil və tərbiyənin yüksəldilməsində, həmçinin insanların informasiya təminatında mühüm sosial institut kimi yaxından iştirak etməklə ən çox istifadə olunan müəssisəyə çevrilmişdir. [1;4;7]

Müasir şəraitdə kitabxana işinə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyasınının tətbiqi, kitabxananın kompüterləşdirilməsi prosesi kitabxana fondu anlayışı, onun formalaşdırılmasına, struktur quruluşuna heç bir dəyişiklik gətirmir, əksinə, fondun tərkibinin elektron vasitələrlə təkmilləşməsinə, məzmunca zənginləşməsinə, oxuculara kitabxana-informasiya xidmətinin məzmunca yeni mərhələyə qalxmasına səbəb olur. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, ənənəvi kitabxanaçılıqdan imtina etmədən, yeniliyin keçmiş ənənələrlə inteqrasiyasını yaratmaq, yeni texnologiyaları kitabxana işinə tətbiq etmək böyük iqtisadi səmərə verməklə bəşəriyyətin əsrlərlə topladığı kitabxanaçılıq təcrübəsini və ənənələrini qoruyub saxlayır. Amerika filosofu Dyorji Santayaka hələ XX əsrin əvvəllərində ənənə məsələlərindən danışarkən demişdir: “Tərəqqinin əsasında

baş verən dəyişikliklərdən daha çox ənənə durur. Kim ki keçmiş yadda saxlamağa qadir deyil, onu təkrar etmək məcburiyyətindədir”.

İnformasiya əsrində başlıca vəzifələrdən birini informasiya texnologiyası, onun inkişafı tutur. Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə ayaqlaşan informasiya texnologiyası olmadan, bütövlükdə informasiya işini avtomatlaşdırmadan, yüksək texnologiyaya malik informasiya mərkəzləri yaratmadan, hər cür informasiyanın mərkəzi və saxlayıcısı olan kitabxanaları kompüterləşdirmədən informasiyalaşdırılmış cəmiyyətdən danışmaq olmaz.

Müasir şəraitdə informasiya cəmiyyətində baş verən proseslər kitabxana işini xeyli mürəkkəbləşdirmiş, kitabxanaların qarşısına tamamilə yeni vəzifələr çıxmış, onlar əvvəllər cəmiyyətdə mövcud olan, indi fəaliyyətini dayandırmış bir sıra mədəni-maarif və təbliğat müəssisələrinin işini də öz üzərinə götürməli, yaranmış boşluqları doldurmalıdırlar. Ancaq təəssüf ki, ənənəvi iş üsulu ilə işləməyə üstünlük verən bəzi kitabxanalarımız kitabxanalar qarşısında duran vəzifələrin kəmiyyətcə çoxalmasını dərk etmirlər.

Bu işə kitabxanalara müasir sosial funksiyalarını tam yerinə yetirməyə imkan vermir. Respublikamızın kitabxanaları cəmiyyətdə baş verən yeni prosesləri, yeni vəzifə borclarını dərinədən öyrənməli və bu vəzifələrin zəruriliyini hakimiyyət strukturları və müxtəlif cəmiyyətlər qarşısında qaldırmağı bacarmalıdırlar.

Müasir informasiya texnologiyaları insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə tətbiq edilməkdədir. Bununla əlaqədar iqtisadiyyatın informasiya sektoru və ya informasiya emalı sənayesi formalaşmış sürətlə inkişaf edir. İnformasiya texnologiyaları informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin əsas bazasını, bünövrəsini təşkil edir.

Kitabxanalar sənəd-informasiya ehtiyatlarının başlıca mühafizəediciyi, onların ictimai istifadəsinin aparıcı generatoru olduğundan informasiya texnologiyalarının metod və vasitələrinin bütün kompleksi kitabxana-informasiya sistemləri bazasında tətbiq edilmişdir. Bu proses tarixi baxımdan XX əsrin 50-ci illərindən başlamış, informasiya texnika və texnologiyalarının inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq genişlənmiş, mürəkkəbləşmiş və hazırda qlobal və kütləvi xarakter almışdır. İndi ümumi proqram təminatı bazasında heç olmasa bir ədəd fərdi kompüter olmayan iri və orta səviyyəli kitabxana demək olar ki, yoxdur. [5, s.9]

Kitabxana-informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması ayrı-ayrı proseslərdən başlayaraq, kompleks sistemlərə, daha sonra inteqral və şəbəkə sistemlərinə qədər inkişaf edərək hazırda yüksək texnologiyalara əsaslanır. Paylanmış biblioqrafik məlumat bazaları, onlayn sistemlər, elektron kataloqlar, elektron kitabxanalar deyilənlərə əyani misal ola bilər. Bu texniki-texnoloji nailiyyətlər içərisində elektron kataloqlaşdırmanın metod, vasitə və texnologiyaları vacib yer tutur. Çünki məlumat bazalarının da, elektron kitabxanaların da əsasını həm axtarış, həm də texnoloji baxımdan elektron kataloqlar təşkil edir.

Müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarının nisbi-müstəqil inkişaf istiqamətləri içərisində ən çox işlənmiş və texniki-texnoloji cəhətdən daha təkmil səviyyəyə çatan məhz elektron kataloqlardır. Belə ki, hələ XX əsrin 60-cı illərindən biblioqrafik yazıların maşın formatı və bu sahədə ilk beynəlxalq standart (JSO 2709) hazırlanmış, 80-ci illərdə vasitəçi və mübadilə formatı (UNIMARC) yaradılmış, elə həmin illərdən də milli kataloqlaşdırma formatı işlənib tətbiq edilmişdir. Bundan başqa, elektron kataloqlaşdırma sahəsində yüksək səmərəli sistem və tətbiqi proqram zərfləri işlənmişdir. Bu sahədə mühüm nailiyyətlərdən biri də milli, beynəlxalq və normativ kataloqlaşdırma mərkəzlərinin yaradılmasıdır. İndi dünyanın milli və iri sahəvi kitabxanalarının xeyli hissəsində kartoçka kataloqu elektron kataloqla əvəz edilmişdir. Bu kataloqların əksəriyyəti onlayn rejimdə fəaliyyət göstərir. [9, s.22]

Azərbaycan Respublikasında elektron kataloqların ilk versiyasının, yəni maşınlaşdırılan kataloqun işlənilməsinə təqribən XXI əsrin əvvəllərində iri kitabxanalarda başlanmışdır. Bu istiqamətdə Rusiya Dövlət Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanasının İRBİS (Rusiya İnteqral Kitabxana İnformasiya Sistemi) və Amerika Birləşmiş Ştatları Virciniya Texniki Universitetinin VTLS (Virginia Technical Library System) sistemi tətbiq edilməkdədir. Bunlardan Respublikamızda VTLS M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada, İRBİS isə bir çox kitabxanalarda tətbiq edilir. Eləcə də RUSLAN, MİLLENİUM, ALEPH və s. kimi AKİS-lər respublikamızın bir çox müxtəlif kitabxanalarında tətbiq edilir.

Bu qeyd etdiklərimiz deyilən sistemlərin konkret şəraitə adaptasiyası, konvertasiya proqramlarının və milli elektron kataloqlaşdırma formatının işlənməsi, avtomatik korreksiya problemi, serverin qurulması və vebversiyanın tətbiqi və digər bu kimi məsələlərdir.

Bütün bunlarla əlaqədar olaraq elektron kataloqlaşdırma sahəsində toplanmış, əldə edilmiş dünyəvi elmi nəticələrə əsaslanaraq bu sahədə yeni mütərəqqi iş forma və üsulları formalaşdırmaq zərurəti meydana gəlir. Belə ki, kitabxana fondlarını təşkil edən, demək olar ki, bütün növdən və tiptən olan sənədlərin, o cümlədən nadir və qiymətli nəşrlər haqqında biblioqrafik axtarışı optimallaşdırmaq məqsədilə onların elektron kataloqlaşdırma prosesində meydana çıxan forma və iş üsullarını sistemləşdirmək zərurəti meydana çıxır:

-elektron kataloqlaşdırma prosesinin miqyas dairəsində nadir və qiymətli nəşrlərin optimal yerinin müəyyənləşdirilməsi;

-nadir və qiymətli nəşrlərin müxtəlif kitabxana fondlarında, sənəd-informasiya bazalarında konkret şəraitə uyğun informasiyalaşdırma prosesinə cəlb edilməsinin prioritet məsələyə çevrilməsinin təminatı;

-nadir və qiymətli nəşrlərin informasiya texnikasının imkanlarından istifadə etməklə elektron kataloqlaşdırma prosesində spesifik meyarlarına müvafiq metodoloji xəttin seçilməsi;

-çoxsaylı sənəd kütləsi sistemində nadir və qiymətli nəşrlərin elektron kataloqlaşdırılmasının elmi-nəzəri və metodoloji konsepsiyasının formalaşdırması;

-cəmiyyətin sənəd kommunikasiyaları sistemində nadir və qiymətli nəşrlərin optimal dövriyyə mexanizmi istiqaməti formalaşdırılarkən elektron kataloqlaşdırmanın metodoloji və praktiki aspektlərinin yüksək səviyyədə nəzərə alınması;

-nadir və qiymətli nəşrlərin elektron kataloqlaşdırılması sahəsində qabaqcıl dünya təcrübəsinin mütərəqqi metod və üsullarının tətbiqinə xüsusi diqqət göstərilməsi və bu proses həyata keçirilərkən milli identifiklik əlamətləri gözlənilməsi;

-elektron kataloqlaşdırma prosesinin əsaslı mərhələlərində nadir və qiymətli nəşrlərin spesifik əlamətləri, xüsusi mühafizə və məxfilik elementlərinin müəyyənləşdirilməsi, mühafizə kodlarının və istifadə elementlərinin müvafiq qaydalar əsasında qurulması;

-informasiyalaşdırılmış cəmiyyət şəraitində elektron kataloqlaşdırma prosesində nadir və qiymətli nəşrlərin struktur-funksional imkanlarının istifadəçi tələbatına uyğun identifikasiyasını müəyyənləşdirilməsi;

-Azərbaycan Respublikasının kitabxanalarında saxlanılan, mühafizə edilən, dinamik müəyyənləşdirilən nadir və qiymətli nəşrlərin müvafiq şəraitə uyğun elektron kataloqlaşdırılması mərhələlərində metodoloji və təcrübi prioritetlərin məqsədəuyğun formalaşdırılmasının təmin edilməsi;

-müvafiq rəsmi sənədlər, dövlət aktları əsasında nadir və qiymətli nəşrlərin kitabxana fondlarının, xalqın ümumi milli mədəniyyətinin, tarixinin, mənəviyyatının mühüm tərkib hissəsi kimi avtomatlaşdırılmış sistemlərdə elektron kataloqlar vasitəsilə biblioqrafik axtarışının optimal mexanizmini işləyib hazırlamaq;

-respublika kitabxanalarının nadir və qiymətli nəşr fondlarının elektron kataloqlaşdırma prosesinə cəlb edilərkən elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin, qabaqcıl texnologiyanın ümdə elementlərinin verdiyi imkanlardan maksimum bəhrələnilməsi və s.

Nadir və qiymətli nəşrlərin elektron kataloqlaşdırılması müvafiq elmi qanunauyğunluqlara, metodoloji və praktiki xəttə uyğun həyata keçirilir. Bunun üçün ilk növbədə kompleks halda elektron kataloqlaşdırma metodologiyasının nəzəri-metodoloji və praktiki konsepsiyasını ümumiləşdirmək və bunun fonunda nadir və qiymətli nəşrlərin kataloqlaşdırılmasının başlıca prioritetlərini ümumiləşdirmək qarşıda durur.

XX əsrin II yarısına qədər olan dövrdə elektron kataloqun ilk yaradıcısı olan ABŞ-da elmi və kütləvi kitabxanalarda əlifba və predmet kataloqların biblioqrafik yazılarının əlifba sırasında əlaqələndirilmiş kompleksini əks etdirən lüğət kataloqu mövcud olmuşdur. Bu kataloqda əsərlər predmet və anlayışlara görə və əlaqədar əsərin sərlövhəsindəki (başlığında) ilk sözə görə axtarılmışdır. Lüğət kataloqunun tərtibi, istifadə qaydaları tarixən

predmetləşdirmənin nəzəri və təcrübi məsələlərini ilk dəfə araşdırmış Amerika kitabxanaşünası Ç.Ketterin ilk dəfə yazdığı “Lüğət kataloqunun tərtibi qaydaları” adlı monoqrafiyasında verilmişdir. Monoqrafiyaya əlavə kimi yuva predmet rubrikalarının siyahısı da çap edilmişdir. 1859-cu ildə ABŞ Kitabxanalar Assosiasiyası “Lüğət kataloqunda istifadə üçün predmet rubrikalarının siyahısı” adlı iki cildlik kataloqu çap etdirmişdir. Bu əsərdə Ç.Ketterin monoqrafiyasındakı “əlavə” xeyli genişləndirilmiş və zənginləşdirilmişdir[8, s.44].1902-ci ildə Konqres Kitabxanası həmin kataloqu məzmunca daha da genişləndirmiş və zənginləşdirmiş və Library of Congress Subject Headings-LCSH” adı ilə yenidən təkrar nəşr etdirmişdir. XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq hesablama texnikasının, ilk növbədə əqli əmək proseslərində və istehsalatda tətbiqi, sonralar kitabxana-biblioqrafiya işlərində istifadəsinə də zəmin yaratmışdır. Elektron kataloq aspektindən bu proses tarixən ilk dəfə 1960-cı illərdə kitabxanalarda bir çox problemlərin həllinə imkan verən əsas prosesə-biblioqrafik yazların maşınlaşdırılma formasında hazırlanmasına başlanılmışdır. Bunun üçün ilk növbədə MARC (Machine Readable Catalogue) formatı işləndi.1968-ci ildə MARC formatı İSO tərəfindən beynəlxalq standart (İSO 2709) kimi təsdiq edildi. Bundan sonra bu layihəyə ABŞ, Kanada və Böyük Britaniyanın bir neçə kitabxanası da qoşuldu və MARC-2 formatı hazırlandı. Burada ilkin məqsəd vahid format yaratmaq olsa da, fikir ayrılığı nəticəsində üç oxşar, lakin müxtəlif USMARC (ABŞ), CANMARC (Kanada) və UKMARC (Böyük Britaniya) milli formatları yaradıldı. Hazırda da bu formatlardan ən geniş yayılanı USMARC-dır. Daha sonralar digər ölkələrin, eləcə də Rusiyanın (RUSMARC) milli formatları yaradıldı. [11, s.69]

Qeyd etdiyimiz kimi, artıq 1970-80-ci illərdə bir çox ölkələr MARC formatını qəbul etdi və MARC-ın 50-dən çox variantından istifadə edilməyə başlandı. Belə bir şəraitdə çoxsaylı formatların mövcudluğu informasiya mübadiləsi məqsədilə vasitəçi formatın yaradılması zərurətini meydana çıxardı. Beləliklə, milli formatların uyğunlaşa bilməsi üçün İFLA-nın (International Federations of Library Associations- Kitabxana Federasiyalarının Beynəlxalq Assosiasiyası) rəhbərliyi altında beynəlxalq proqramı və Universal Biblioqrafik Uçot Proqramı çərçivəsində istənilən MARC formatında tətbiq olunan biblioqrafik informasiyanın beynəlxalq mübadiləsinin təmini üçün beynəlxalq kommunikativ formatın işlənilməsi qərarı qəbul olundu. “UNIMARC” (Universal MARC Formatı) adlandırılan bu beynəlxalq formatın əsas məqsədi milli biblioqrafik agentliklər arasında maşınlaşdırılma formasında biblioqrafik məlumatların beynəlxalq mübadiləsinin təmin etməkdir.Qeyd edək ki, UNIMARC formatı ilə yanaşı, ABŞ Konqres Kitabxanası tərəfindən sonralar MARC-21 (“XXI əsrin formatı”) beynəlxalq kommunikativ formatı yaradıldı. Beləliklə, hazırda dünya kitabxanalarında üçün biblioqrafik yazların beynəlxalq kommunikativ formatı kimi UNIMARC formatı ilə yanaşı, CANMARC və USMARC formatlarının uyğunlaşdırılması

və onların bazasında yaradılan MARC-21 formatlarından da istifadə edilir. MARC-21 hazırda Avropa ölkələrində, ABŞ və Kanadada daha geniş tətbiq edilir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında tətbiq olunan VTLS Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemi MARC-21 formatı əsasında fəaliyyət göstərir. [12, s.7]

UNIMARC formatının mövcud strukturu nişanlar, indikatorlar və altsahələr daxil olmaqla, nisbətən stabil sayılır. UNIMARC formatında bütün biblioqrafik məlumatlar 9 blokda əhatə olunub. 3 rəqəmli nişanla əhatə olunan sahələr isə bu funksional bloklarda cəmlənir. Bloklardakı biblioqrafik məlumatlar (verilənlər) ənənəvi kataloq yazısındakı məlumatlardan fərqli deyil. Formatdakı blokların siyahısı aşağıdakı kimidir:

- 0 _ İdentifikasiya bloku
- 1 _ Kodlaşdırılmış informasiya bloku
- 2 _ Təsviri informasiya bloku
- 3 _ Qeyd bloku;
- 4 _ Təsvir əlaqələri bloku
- 5 _ Qarşılıqlı əlaqəli sərlovhələr bloku
- 6 _ Mövzunun müəyyənləşdirilməsi bloku
- 7 _ İntellektual məsuliyyət bloku
- 8 _ Beynəlxalq istifadə bloku
- 9 _ Milli istifadə bloku

Göründüyü kimi, sahələrdə verilən yazıların məzmunu iki növ məlumatları əks etdirir. Kodlaşdırılmış məlumatlar nəzarət nömrələrini, nəşr tipini, mətnin əsas dilini və s. istifadə etmək üçün olan kodlardır. Məsələn: 010 __ \$a 0-11-8840940.

UNIMARC formatında hər bir blokun daxilində təyin olunan sahələr müxtəlif növlü, formalı və səviyyəli informasiyanın verilməsini təmin edir. Hər bir sahə üçrəqəmli nişanla işarələnib, daxil olduğu blokun məzmununa uyğun biblioqrafik informasiyanı əks etdirir. Məsələn, 700-cü sahə 7-ci “İntellektual məsuliyyət” blokuna daxil olub, “ilkın intellektual məsuliyyət kimi şəxs adı”nı əks etdirir. Blokdaxili hər bir sahə öz nişanına uyğun biblioqrafik məlumatın tipini əks etdirir. Ümumiyyətlə, UNIMARC formatında hər bir sahə (nişan və adından sonra) aşağıda verilən sxemə uyğun təsvir olunur.

1. Sahənin müəyyənləşdirilməsi
2. Sahənin mövcudluğu
3. Indikatorlar
4. Sahənin məzmunu haqqında qeyd
5. Qarşılıqlı əlaqəli sahələr
6. Nümunələr

Yuxarıda göstərilən bu sxem hər bir sahədə verilir. [10, s.19]

UNIMARC formatında mübadilə məqsədilə tərtib olunan hər bir biblioqrafik yazı - yazı markeri, məlumat kitabçası və dəyişən sahələrdən ibarət olur. Hər bir biblioqrafik yazı 24 simvollu yazı markeri ilə başlayır. Yazı

markeri bibliografik yazının strukturuna aid materialları əks etdirir. Yazı markerindən sonra məlumat kitabçası gəlir. Məlumat kitabçası 12 simvoldan ibarət olub hər bir sahənin nişanını göstərir. II hissə dörd simvoldur və məlumat sahəsinin uzunluğunu göstərir. Yəni birinci hissədə verilən sahənin simvollarının (bura indikatorlar, altsahənin indikatoru, mətn və ya kodlaşdırılmış məlumatlar və sahə ayrıcları da daxildir) sayını müəyyənləşdirir. III sahə beş simvoldan ibarət olub başlanğıc simvolun mövqeyini göstərir. Dəyişən uzunluqlu məlumatlar sahəsi isə məlumat kitabçasından sonra gəlir və bibliografik məlumatları əks etdirir. Formatın quruluşundan sonra şərh olunan hissə, yəni yazı markeri, məlumat kitabçası və dəyişən uzunluqlu məlumat sahələrinin bu sxemi mübadilə zamanı istifadəçilər tərəfindən görünməyən hissədir.

Mürəkkəb quruluşa malik olan elektron kataloqun təşkilində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bibliografik yazı formatları sənədlərin təsvirində (o cümlədən nadir və qiymətli nəşr sənədlərinin) istifadə olunur. O, quruluş etibarilə təsvir qaydalarından fərqlənir, lakin axtarış etibarilə onlara xeyli yaxındır.

XX əsrin 70-ci illərində kitabxana-bibliografiya və informasiya proseslərində meydana gələn yeni tələbatları ödəyən elektron kataloqlar yaradıldı və elmi ədəbiyyatda OPAC (Online Public Access Catalogue) adlandırıldı. Qeyd etməliyik ki, xarici ədəbiyyatda OPAC iki mənada işlənir:

- onlayn elektron kataloq;
- bibliografik məlumat bazasına müraciəti təmin edən interfeys hissəsi.

Burada elektron kataloq adı deyilən birinci mənada işlənir.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq OPAC-a maraq artmağa başladı. Bunun nəticəsində 70-ci illərin əvvəllərindən Ohayo ştatında fəaliyyət göstərən elektron kataloqla birlikdə iki növ OPAC işlənmişdir. Onlardan birinci növə aid ediləni və yayılan aşağıdakılar idi: [11, s.24]

- NOTİS-Şimal-Qərb Universitetinin inteqral sistemi;
- MELVUL-Kaliforniya Universitetinin Sistemi;
- VTLS-Virciniya Elmi Texniki Kitabxanasının sistemi;
- LIAS-Pensilvaniya Universitetinin sistemi;
- SULIRS-Sirakuz Universitetinin sistemi;
- CARL-Kolorado ştatı Elmi Kitabxanalar İttifaqının avtomatlaşdırılmış sistemi.

Ən kütləvi sistemlərə ALEPH (Şrayl), NOTİS və VTLS aiddir. VTLS dünyanın 500-dən artıq kitabxanasında istifadə edilir. O cümlədən M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada tətbiq edilməkdədir. 1993-cü ildə VTLS sistemi Rusiya Dövlət Kitabxanası tərəfindən tətbiq edilmiş və sonralar ALEPH sistemi ilə daha da təkmilləşdirilmişdir.

İkinci növə (qrupa) ixtisaslaşdırılmış firmalar tərəfindən işlənmiş OPAC-lar daxildir. Bir qayda olaraq belə sistemlər fərdi kompüterlər hesab

edildiyindən kitabxanaların xeyli hissəsi hazır şəkildə onları kommersiya təşkilatlarından alırlar.

Son illərdə avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri (AKİS-lər) istifadəçilərə daha səmərəli xidmət və informasiya axtarış baxımından daha da təkmilləşdirilmiş və ənənəvi (kartoçka) kataloqlara nisbətən üstünlüklər qazanmışdır. Hər iki kataloqun fərqli cəhətləri aşağıdakılardır:

Daha geniş funksional imkanlar:

- müxtəlif kataloq tiplərinə (əlifba, sistemli, predmet və s.) və sənəd növlərinə (kitab, dövrü və davam edən nəşrlər, dissertasiyaların avtoreferatları, texniki sənədlərin xüsusi növlərivə s.) görə kataloqların avtomatik formalaşdırılması və vahid halda mühafizə;
- elektron kataloq istifadəçilərə xidmət üzrə integral sistemin tərkib hissəsinə çevrilir, fond da sənədin olub-olmaması, onun tam mətninin verilməsi mümkünlüyü barədə məlumatlar verir;
- elektron kataloq ərazi əhatəsi (yerli, regional, milli, beynəlxalq) baxımından müxtəlif ola bilər. Prinsip etibarilə istənilən kitabxananın fondu vahid bir kataloqda əks etdirilə bilər.
- Daha geniş axtarış imkanları:
- kitabxana fondlarına yeni daxil olmuş ədəbiyyatın bibliografik məlumatlarının elektron kataloqda minimal əl əməyi sərf etməklə operativ daxil edilməsi;
- kitabxana fondlarının çoxaspektli əks etdirilməsi, yəni bibliografik yazının istənilən elementi üzrə axtarışı;
- adlara, predmet rubrikalarına nüfuzlu faylların verilməsilə onların vahidləşdirilməsi və isnad əlaqələrinin təmin edilməsi;
- elektron kataloqda paralel olaraq (eyni zamanda) təsnifat indeksi, predmet rubrikaları, açar sözlər və s. üzrə axtarışın təmin edilməsi.

Beləliklə, elektron kataloq dörd komponentdən ibarət olan informasiya məhsuludur: proqram (əsas) komponenti; texnoloji (örtük, əhatə) komponenti; informasiya (interfeys) komponenti; aparat (ixtisaslaşma) komponenti. Elektron kataloqun əsas xüsusiyyəti onun müxtəlif avtomatlaşdırılmış işçi yeri (AİY) kimi istifadəsidir. Lakin bu, elektron kataloqun daxili funksiyasıdır. Əsas funksiya isə xarici funksiyalardır, yəni elektron kataloq istifadəçinin müraciətlərini, yaxud onun avtomatlaşdırılmış işçi yeri ilə təmin edilməsidir.

Elektron kataloq həmçinin maşınla oxunan formada reallaşdırılmış kitabxana kataloqudur. O, kataloq əlamətlərinə cavab verən bibliografik məlumat bazası, avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi, yaxud əltsistemidir, onlayn kataloqudur. [1, s.99]

Elektron kataloq haqqında göstərilən bu tərif xarakterli deyilənlərin hər birində onun informasiya-axtarış sistemi kimi mahiyyəti, struktur-funksional imkanları bu və ya digər aspektdən ehtiva olunur. Ümumiyyətlə, yeni informasiyalaşdırılmış cəmiyyət şəraitində kitabxanaların sosial

funksiyalarının daha da genişlənməsi, dünya informasiya məkanına açılan pəncərə rolunu oynaması onu göstərir ki, elektron kataloq haqqında yuxarıda göstərilən fikirlərin kompleks elmi-nəzəri, metodoloji və praktikə əsası vardır.

Lakin bəzi hallarda bir sıra əlaqədar ədəbiyyatlarda elektron kataloqun yalnız sənəd-informasiya sisteminin bir növü kimi göstərilməsi onun informasiya sistemi kimi aşağıdakı xüsusiyyətlərini nəzərə almır:

-əlaqələnməmiş informasiyanın kiçik semantik həcmdə olması, yəni belə informasiyalar bir qayda olaraq, sərlovhə, şəxsi və kollektiv müəllif, intellektual məsuliyyətlə məhdudlaşır;

-axtarışın təşkili üçün spesifik vasitələrin olmaması (UOT, KBT, klassifikatorlar və s.);

-sənəd-informasiya axtarış sistemindən fərqli olaraq elektron kataloqda informasiyanın aktuallaşdırılması onun yeniləşdirilməsini və qismən ləğvini deyil, əlavə edilməsini nəzərdə tutur;

-elektron kataloqda biblioqrafik yazının hazırlanması vasitələrindən, axtarış aparatından və səhvlərin düzəldilməsi vasitələrindən ayrılıqda baxmaq olmaz. Çünki deyilən elementlər daim qarşılıqlı əlaqədədir;

-elektron kataloqun informasiya kütləsi bir qayda olaraq, həm bir-birilə əlaqəli, həm də ayrılmış tematik və politematik biblioqrafik məlumat bazalarından ibarətdir. Elektron kataloqun tərkib hissələri məkan etibarilə səpələyə bilər, yəni paylanmış şəbəkə kataloqu ola bilər. Məhz onlayn və korporativ kataloqlar bu xüsusiyyətlərə malikdir;

-şəbəkə informasiya texnologiyaları hazırda aparıcı mövqə qazandığına görə müəyyən elektron kataloqa (məsələn, nadir və qiymətli sənədlərə dair) digər elektron kataloqlarla birlikdə baxmaq lazımdır. Elektron kataloq biblioqrafik məlumat bazası ilə eynilik təşkil etmir. Əgər onlar eyniləşdirilsə, biblioqrafik məlumat bazasının qurulmasına dair təcrübələri elektron kataloqun yaradılmasına mexaniki şəkildə keçilmək təhlükəsi yaranır. Onlar arasında fərqlər çoxdur və bunlar bütün axtarış elementlərinə aiddir.

Elektron kataloqlaşdırma sahəsində əldə edilən nailiyyətlər bir çox kitabxanalarda axtarış imkanları baxımından kartoçka kataloqunun perspektivsizliyinə əyani sübut kimi qəbul edilmişdir. Lakin bəzi tədqiqatçılar informasiyanın əlverişli oxunuşu, əlverişliliyi, qəbul edilməsi və əyaniliyi baxımından kartoçka kataloqunu daha əlverişli hesab edirlər. Biblioqrafik yazı formatlarının proqram təminatı baxımından unifikasiyası elektron informasiya mübadiləsinə əlverişli zəmin yaratmışdır. Bununla əlaqədar olaraq korporativ və beynəlxalq kataloqlaşdırma problemləri həll edilmişdir. Hər iki kataloqlaşdırma sisteminin milli və beynəlxalq əhatəsi ola bilər. Beynəlxalq miqyasda korporativ kataloqlaşdırma OCLC-un yaradılması və fəaliyyətində öz əksini tapmışdır. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri üçün proqram məhsulları Azərbaycanın da daxil olduğu keçmiş ittifaqda XX s. 80-ci illərinin əvvəllərindən formalaşmağa başlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının kitabxanalarında mövcud olan nadir və qiymətli nəşrlərin elektron kataloqunun yaradılmasının metodologiyası ənənəvi kartoçka kataloqunda əks etdirilmiş nadir və qiymətli nəşrlərin, həmin kartoçka kataloqlarının bazasında elektron kataloqun yaradılmasının ilkin (hazırlıq) mərhələsi bu işin qaydalarının və ardıcılığının müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan digər sənədlər kimi, nadir və qiymətli nəşrlərin də elektron kataloqunun yaradılması prosesinin ilkin (hazırlıq) mərhələsində əsasən dörd variant tətbiq edilir:

- baş kataloqda olan bütünlükdə (seçilməmiş) kompüter emalı;
- elektron emalda baş profil olan tematik bölmənin, yaxud ədəbiyyatın növ əlamətinin əsas götürülməsi;
- sənədlərin nəşr ilinə görə ardıcıl emalı;
- oxucuların bir neçə illik istifadə intensivliyindən asılı olaraq ədəbiyyatın retrospektiv dövrə görə seçilməsi və həmin dövr üzrə kataloqun kompüter emalı.

Nadir və qiymətli nəşrlərin elektron kataloqlaşdırılması prosesində ilkin mərhələnin bu variantların hər birinin müvafiq nəticəvi proqnozlara əsaslanaraq demək olar ki, həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri vardır. Buna görə də onların qısa xarakteristikasını vermək, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı.

Deyilən birinci variantda nadir və qiymətli nəşrlərin bibliografik yazıların maşınlaşdırılma formaya keçirilməsi proseduru nisbətən sadədir. əgər bibliografik yazıların texniki üsullarla oxunması tətbiq edilərsə, elektron kataloqun “qaralama versiyası”nı daha qısa vaxtda hazırlamaq olar. Lakin bu üsul onu ifadə etmir ki, tam yaralı elektron kataloq yaratmaq üçün bibliografik yazıların sonrakı emalı onu qısa vaxtda icra edə bilər. Bu variantın mənfi cəhəti xeyli vəsait və əmək tələb etməsidir. Əgər bibliografik yazı kompüterdə yığılma (çap) üsulu ilə icra edilərsə, elektron kataloqun yaradılması uzun müddət tələb edə bilər. Məsələn, 1500 nadir bibliografik kartoçkası olan və qiymətli nəşrin bibliografik yazısını maşınlaşdırılma formaya keçirmək istəyirik. Fərz edək ki, bir nəfər operator iş növbəsi müddətində 50 ədəd kartoçkadakı bibliografik təsviri kompüterə daxil edir. Deyilən həcmdə (1500) yazıda operator üçün 30 iş günü vaxt lazımdır. [2;3]

Birinci deyilən variantla əlaqədar olaraq iki məsələni də qeyd etmək lazımdır:

1.Fəal istifadə edilən nadir və qiymətli nəşrlərin bibliografik yazıları ilə bərabər, az soruşulan və ya heç soruşulmayan, həmçinin bəzən kataloqda olub fondada olmayan nadir və qiymətli nəşrlərin bibliografik yazıları eynihüquqla maşınlaşdırılma formaya keçirilir. Bütün bunlar elektron kataloqun yaradılmasının sonrakı mərhələləri üçün çətinliklər yaradır;

2.Həmin vaxtda elektron kataloqda informasiya axtarışının dolğunluğu baxımından “hamısı”, yaxud “heç biri” şərti qəbul edilmiş olur.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, nadir və qiymətli nəşrlərin ənənəvi kartoçka kataloqunun kompüter emalı xeyli maliyyə, maddi və əmək ehtiyatları olan kitabxanalar üçün məqbul olan variantdır.

Yuxarıda deyilən birinci variant, yəni elektron emalda əsas profil olan tematik bölmənin və ədəbiyyatın növ əlamətinin seçilməsi ardıcıl olaraq və kifayət qədər operativ şəkildə müəyyən kitabxananın nadir və qiymətli nəşrlərinin elektron kataloqunun yaradılmasına və ona uzaq məsafədən müraciətin təmin edilməsinə imkan yaradır. Bu variantın reallaşdırılmasının mürəkkəbliyi konkret kitabxananın təşkilatı strukturundan və nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqu üçün təsnifləşdirmə keyfiyyətindən asılıdır.

Deyilən ikinci variantın mürəkkəbliyi və ya çatışmazlığı iki cəhətdən özünü göstərir:

1. Nadir və qiymətli nəşrlərin seçilmiş tematikasının hər hansı tip kataloqa aiddirsə, sonralar digər tip kitabxanalarda “təmizləmə işi” aparmaq xeyli zəhmət tələb edir;

2. Nadir və qiymətli nəşrlərin hər hansı tematika və yaxud ədəbiyyat növü üzrə sorğularını təmin etmək üçün kartoçka və elektron kataloqların paralel istifadəsi lazım gəlir.

Sonuncu göstərilən vəziyyət elektron kataloq və ümumiyyətlə, informasiya axtarışı sistemləri üçün mənfi haldır. Çünki belə halda oxucular və bəzi ənənə psixologiyasına sadıq qalan bəzi kitabxana işçiləri bütün mənfi cəhətlərinə baxmayaraq, kartoçka kataloquna daha çox müraciət edirlər. Nəticədə baha başa gələn elektron kataloqun səmərəliliyi aşağı düşür. Deyilən hər iki çatışmazlıq nadir və qiymətli nəşrlər fondlarını daha yaxın olan kitabxanaların korporativ və ya kooperativ kataloqlaşdırma şəbəkəsinin təşkili ilə aradan qaldırıla bilər.

Yuxarıda göstərilən üçüncü variant, yəni nadir və qiymətli sənədlərin nəşr ilinə görə avtomatlaşdırılmış üsullarla ardıcıl emalı müxtəlif cəhətlərdən nəzərə alınabilir:

1. Kartoçka kataloqunda olan nadir və qiymətli sənədlərin nəşr ili;

2. Nadir və qiymətli nəşrlərin tematik bölgüləri üzrə nəşr ili;

3. Nadir və qiymətli nəşrlərin bəzi hallarda dil qrupları üzrə nəşr ili.

Burada müəyyən cari ildən başlayaraq sənədin əvvəlki nəşr illəri ardıcıl olaraq götürülür (cari il+əvvəlki birinci il; cari il+əvvəlki ikinci il və s.). Bu variantda kitabxananın inventar kitabından ilkin seçim kimi, yaxud müvafiq kataloqdakı əsas təsvirlərdən istifadə edilə bilər.

Yuxarıda göstərilən dördüncü variant, yəni nadir və qiymətli nəşrlərin bir neçə illik istifadə intensivliyindən asılı olaraq onların retrospektiv dövr üçün tematikalarının seçilməsi və biblioqrafik təsvirlərinin həmin dövr üzrə kompüter emalı nəzəri cəhətdən mümkün variantdır. Lakin bu üsulu təcrübədə istifadə edən kitabxana hələlik bizə məlum deyil. Üsulun çatışmayan cəhəti

ənənəvi və elektron kataloqun eyni vaxtda paralel istifadəsi vacibliyidir. Lakin təbii ki, müəyyən müddət keçdikdən sonra ənənəvi kataloqda az soruşulan və ya heç soruşulmayan nadir və qiymətli nəşrlər üzrə biblioqrafik təsvirlər qalacaqdır. Bununla da nadir və qiymətli nəşrlər ədəbiyyatının depozitar fondunun təşkili üçün şərait yaranmış olur. Bu variant yuxarıda deyilən ikinci və üçüncü variantla da əlaqəli şəkildə istifadə oluna bilər.

Nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqunun maşınlaşdırılmasına formaya keçirilməsinin hazırlıq mərhələsində aşağıdakı məsələlərin həlli ehtiva olunur:

- maliyyə və texniki təminat məsələlərini həll etmək;
- işçi qrup yaratmaq;
- vacib hallarda bu işdə iştirak edən təşkilatlarla müqavilə bağlamaq;
- biblioqrafik yazıların keyfiyyəti və redaktəsinə məsul şəxsləri müəyyən etmək;
- icraçılar üçün müəyyən iş yerləri hazırlamaq;
- görülməli işin qrafikini tərtib etmək;
- işin mərhələlər üzrə texnologiyasını müəyyənləşdirmək;
- işçi təlimatları hazırlamaq.

Əgər işin görülməsi üçün əlavə aparat-proqram vasitələri (məsələn: konvertatorlar, rubrikatorlar, transliterasiyanın dəstəklənməsi vasitələri və s.) istifadə etmək nəzərdə tutulursa, onların da hazırlanması lazım gəlir. Elektron yazı massivinin yoxlanaraq qəbul edilməsi və istismara verilməsi qaydaları da hazırlıq mərhələsində işlənməlidir.

Deiyilən hazırlıq, təşkilati və texnoloji xüsusiyyətlərin yerinə yetirilməsi konkret kitabxananın xüsusiyyətləri, onun kataloqunun vəziyyəti, həmçinin məlumat bazasının ilkin emalı və onun əsasında tam yararlı elektron kataloqun yaradılması üçün seçilmiş texnologiyadan asılıdır.

Nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqlarının tam həcmdə elektron kataloq üçün emal texnologiyası iki əsas mərhələyə bölünür:

- 1) Kataloqun ilkin emalı, yəni biblioqrafik təsvirlərin maşınlaşdırılmasına formaya keçirilməsi;
- 2) Maşınlaşdırılan biblioqrafik məlumat massivinin (nadir və qiymətli nəşrlərə dair) elektron kataloqun formalaşdırılması üçün vacib olan elementlərin əlavə edilməsi.

Kataloqun ilkin emalının (biblioqrafik məlumatların kompüterə daxil edilməsi) elektron kataloqun hazırlanma mərhələsi adlandırıla bilər. Nadir və qiymətli nəşrlərə dair biblioqrafik yazıları əks etdirən kartoçka kataloqu maşınlaşdırılmasına formaya keçirilərkən müvafiq sənədin məhdud miqdarda biblioqrafik təsvir elementlərini almış oluruq ki, bunlar da ümumilikdə elektron kataloqu axtarış (indikativ) funksiyasını tam şəkildə reallaşdırmağa imkan vermir. İlk növbədə həmin yazılarda ədəbiyyatın tematik axtarış əlamətləri kifayət qədər dolğun deyil, personaliya və annotasiya isə yoxdur. Həmin biblioqrafik yazılar mövcud kommunikativ formatların və bir sıra

peşəkar məsələlərin həlli üçün kitabxanalararası məlumat mübadiləsinin tələbləri baxımından da dolğun deyildir. Biblioqrafik məlumat elementlərinin nisbətən məhdud olmasına baxmayaraq, maşınlaoxunan biblioqrafik məlumat bazası ənənəvi kataloqa nisbətən əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir və onu əvəz edə bilər.

Bəhs etdiyimiz aspektdə qeyd edək ki, yaxın və uzaq xarici ölkələrin əlaqədar kitabxana təcrübələri göstərir ki, kartoçka kataloqunun maşınlaoxunan formaya keçirilməsinin texnoloji cəhətdən ayrılıqda və bəzən də əlaqələndirilmiş variantda istifadəsi aşağıdakılardır:

-nadir və qiymətli nəşrləri əks etdirən biblioqrafik məlumatların əl üsulu ilə (klaviatürlə) kompüterə daxil edilməsi;

-kataloq kartoçkalarının skanirovka edilməsi;

-hazır maşınlaoxunan nadir və qiymətli nəşrlərə dair məlumat bazalarının, yaxud elektron kataloq massivlərinin digər təşkilatlardan alınması.

Hazırkı şəraitdə praktikada nadir və qiymətli nəşrlərə dair biblioqrafik məlumatın əl üsulu ilə kompüterə daxil edilməsi kartoçka kataloqunun ilkin emalının daha geniş yayılmış texnoloji üsulu hesab edilir. Bu üsulun bir sıra üstünlükləri vardır:

-təşkili və icra texnologiyasının nisbətən sadə olması;

-çox da yüksək olmayan xərc tələb etməsi;

-digər kitabxana və təşkilatların fəaliyyətindən asılı olmaması;

-işin keyfiyyətinə mərhələlərlə nəzarət edilməsi.

Bu üsulun çatışmayan cəhəti öz məhsuldarlığına görə xüsusilə iri kitabxanaların nadir və qiymətli nəşr fondları üçün xeyli müddət tələb etməsidir.

Biblioqrafik məlumatları kompüterə daxil edən işçilərin məhsuldarlığı işin təşkilindən, icraçıların peşə hazırlıq səviyyəsinin və əmək haqqının ödənilməsi xarakterindən asılıdır. Əgər bu şərtləri də nəzərə almaqla, işçilərin kompüterdə klaviatura ilə işləməyi və biblioqrafik təsvir sahələrinin doldurulması qaydalarını öyrənməyə ilk dövrlərdə sərf edilən vəsait istisna edilərsə, o zaman yuxarıda deyilən iş növbəsi norması yerinə yetirə bilər. [12, s.33]

İşçilərin bu sahədə təcrübi vərdislərindən və əmək haqqının stimullaşdırma dərəcəsiindən asılı olaraq yuxarıda deyilən iş növbəsi norması xeyli dərəcədə arta bilər. Bu aspektdə Sankt-Peterburq Mədəniyyət Akademiyasının müəllimi və əvvəllər iki il Şimali-Karolina ştatındakı Çappel-Hill Universitetinin magistraturasında oxumuş K.Ozerev öz məqaləsində maraqlı bir faktı qeyd edir: işgüzar amerikalı olan bir şəxs (Edvard Leonard) 1991-ci ildə kilsə kitabxanalarındakı kataloqların maşınlaoxunan formaya keçirilməsi sifarişlərinin paylanması üzrə Electronic Scriptorun adlı firma yaradır. O, ABŞ-ın müxtəlif ştatlarında olan 25 kilsə ilə müqavilə bağlayır. Bu işə 5-6 nəfər təcrübəli rahib cəlb olunur. Onlar bir ay ərzində 40-50 min biblioqrafik yazını maşınlaoxunan formaya keçirməyə nail olurlar. Digər bir

fakt isə N.A.Nekrasov adına Moskva şəhər Mərkəzi Kitabxanasına aiddir. Kartoçka kataloqunu maşınlaoxunan formaya keçirmək üçün bu kitabxana əlillər cəmiyyətindən xüsusi olaraq ayrılmış təcrübəli bir işçi tərəfindən dəstəklənmiş, nəzarət edilmiş və lazımı hallarda redaktə edilmişdir. Nəticədə, qənaətləndirici keyfiyyətə malik olan maşınlaoxunan biblioqrafik yazı massivi alınmışdır. Kitabxanada 6-7 işçi stansiyasında işin ümumi orta məhsuldarlığı hər operator üçün növbə ərzində 25-30 biblioqrafik təsvir təşkil etmişdir. Burada aşağı məhsuldarlıq iki səbəblə izah edilmişdir: işçi heyətinin təcrübə peşə səviyyəsinin aşağı olması; əmək haqqının və digər iqtisadi stimullaşdırma amillərinin az olması. Deyilən hər iki faktın da göründüyü kimi, işin konkret şəraitə uyğun olaraq təşkilindən və maliyyə təminatından çox şey asılıdır. [14, s.9]

Bir mühüm məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, xüsusilə, əlaqədar MDB kitabxanalarında belə bir fikir yayılmışdır ki, nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqunun maşınlaoxunan formaya keçirilməsilə mütləq şəkildə təcrübəli biblioqraflar məşğul olmalıdırlar. Lakin təcrübə göstərir ki, bu fikir düzgün deyildir. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin proqram vasitələri əsasında kompüterdə əks olunan biblioqrafik məlumat sahələri (nişanların-metkaların, identifikator və indikatorların) doldurulması üçün dəqiq və qısa təlimatın və operator qrupunun daha təcrübəli rəhbərinin (MDB-nin əlaqədar kitabxanalarında belə işçilər “menecer” adlanır) olması şəraitində kitabxana işindən çox uzaq olan operatorlar da deyilən prosesi keyfiyyətli icra edə bilərlər.

Nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqunda olan biblioqrafik təsvirlərinin maşınlaoxunan formaya keçirilməsi üçün əlaqədar MDB kitabxanalarında pul ödəmə forması müxtəlifdir. İş yerinin təşkilinə gəlincə, demək lazımdır ki, bir binada şəbəkə, yaxud avtonom rejimdə işləyən bir neçə işçi stansiyasının olması məqsədəuyğundur. Burada növbəli iş rejimi təşkil edilə bilər. Hər bir növbənin iş rejimi və davam etmə müddəti konkret kitabxanadan və cəlb edilən işçilərdən asılıdır.

Deyilən texnologiya ilə işi təşkil etdikdə iş növbəsi üzrə verilmiş tapşırıqə nəzarət, həmçinin ən mürəkkəb quruluşlu biblioqrafik təsvirlərin format sahələri üzrə doldurulmasında operatorların kömək və vacib hallarda ayrıca biblioqrafik yazıların kompüterə yüklənməzdən əvvəl dubletliyin yoxlanması da vacibdir. Cari nəzarət və operatorlara kömək işçi qrupların rəhbərləri tərəfindən, biblioqrafik yazıların yekun məlumat bazasına daxil edilməzdən əvvəl yoxlanması isə həmin bazanın inzibatçı, yaxud kitabxananın avtomatlaşdırma şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən aparılır.

Nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqunun skanirovka edilməsinin retrospektiv konversiyasının ən operativ üsuludur. Lakin bu üsul ilkin mətni oxuyan, onun məzmununu təhlil edən və təsvir elementlərini biblioqrafik formatın sahələrinə keçirilməsini təmin edən xüsusi aparat-proqram vasitələrinin olmamasını tələb edir. Belə texniki komplekslər çox bahadır.

Onların təşkili nadir və qiymətli nəşrlərin kartoçka kataloqunun maşınlaoxunan formaya keçirilməsilə məşğul olan xüsusi ixtisaslaşmış təşkilatların yaradılmasını tələb edir. Lakin skanirovka texnologiyasının çatışmayan cəhəti görülən işin nisbətən yüksək qiymətə malik olması, qısa vaxtda böyük maliyyə vəsaitinin sərfi və işin keyfiyyətinin əl üsulu ilə kompüterə daxil etməyin nisbətən aşağı olmasıdır.

Mövcud təcrübələr göstərir ki, skaner texnologiyalarında nadir və qiymətli nəşrlərin bibliografik yazılarının keyfiyyətinə mənfi təsir edən əsas göstəricilər aşağıdakılardır:

1) bibliografik yazı sahələrinə daxil edilən əlaqədar məlumatların sahə təyinatına uyğun olmaması (məsələn: “kollektiv müəllif” sahəsi ilə “məsuliyyət” sahəsi, “əsas sərlovhə” ilə “sərlovhəaltı məlumat”, “seriya nömrəsi” ilə “cild nömrəsi” və s. bəzən dəyişik salınır);

2) müxtəlif format sahələrinə aid olan bibliografik təsvir sahələrinin bir format sahəsində yazılması (məsələn: seriyanın, yaxud cildin nömrəsi və adı əsas sərlovhə ilə birlikdə yazılır);

3) daxil edilmiş yazılarda bibliografik səhvlərin olması;

4) bibliografik təsvirin skanirovka prosesində oxunmamış elementlərinin olmaması (keyfiyyətsiz yazılmış kataloq kartoçkaları olduqda). [13,s.100]

Deyilən təcrübə nəticələri nəzərə alaraq demək mümkündür ki, nadir və qiymətli nəşrlərə dair skanirovka texnologiyaları əsasında maşınlaoxunan bibliografik yazı massivinin alınması və sonrakı mərhələdə tam yararlı elektron kataloq kimi formalaşdırılması yuxarıda bəhs edilən variantlara nisbətən xeyli çox əmək və vəsait sərfi tələb edir. Lakin bəhs edilən aspektdə bu üsulu təcrübədə tətbiq etmiş bəzi MDB kitabxanaları həmin maşınlaoxunan massivin xidmət bölmələrində kartoçka kataloqunu tam şəkildə əvəz etməyə yararlı olduğunu göstərir.

Nadir və qiymətli nəşrlərin maşınlaoxunan bibliografik yazıların profilə yaxın olan digər kitabxanalardan, yaxud bu işlə məşğul olan təşkilatlardan alınması, fikrimizcə, nəinki kartoçka kataloqunun retrokonversiyası, həm də elektron kataloqu aktualaşdırılması üçün cari dövrdə müəyyən kitabxanaya daxil olan nadir və qiymətli ədəbiyyatın emalı baxımından perspektiv üsullar elektron emal texnologiyaları inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinin kitabxanalarında da əsas yer tutur.

Nadir və qiymətli nəşrlərə dair maşınlaoxunan bibliografik məlumat massivini almaq istədikdə və alınan obyekt seçildikdə ilk növbədə aşağıdakı məsələlər nəzərə alınmalıdır:

-maşınlaoxunan bibliografik yazının satış qiyməti;

-maşınlaoxunan bibliografik yazı massivini alan kitabxananın tematik və sənəd növü profilinə həmin massivə uyğunluq dərəcəsi;

-alınan bibliografik yazılarda təsvir sahələrinin müəyyən format üzrə dolğunluq səviyyəsi;

-alınacaq məşinlə oxunan biblioqrafik yazı massivinin yaradılacaq, yaxud mövcud olan elektron kataloqa daxil edilməsi üçün vacib tamamlama proseslərinin məhsuldarlığı və xərcləri.

Yuxarıda deyilən müxtəlif variantlara və şərtlərin hər hansı konkret kitabxanaya və ya kitabxanalar qrupuna aid olmasına baxmayaraq, bütün hallarda ilkin sənəd fonduna (sənədlərin əslinə) müraciət etmək zərurəti yaranır. Xüsusilə, annotasiyaların, indeksləşdirmənin hazırlanmasında, personaliyaların tərtibində deyilən zərurət meydana çıxır. Buradan aydındır ki, bu iş böyük əmək tutumu olan və yüksək ixtisas hazırlığı tələb edən prosesdir. Deyilən proseslər texnoloji planda sənədlərin analitik emalı, yaxud biblioqrafik təsvirlərin redaktəsi proseslərindən mahiyyətə fərqli deyil. Böyük əmək tutumu və aşağı məhsuldarlığını nəzərə alaraq, xüsusilə, iri kitabxanaların nadir və qiymətli nəşrlər fondlarında belə, tamamlama işini seçmə üsulu əsasında aparmaq daha məqsəduyğun hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasova, S.E. Elektron nəşr texnologiyaları // Rəhbər dünyası .- 2002.- 19 yanvar.
2. Abbasov, S.Ə. XXI əsr informasiya cəmiyyətində Azərbaycan kitabxanalarının fəaliyyəti // AMEA MEK-in Elmi əsərləri.-Bakı,2009.- №10.-s.92-97.
3. Cəfərov, C. Kitabxana-informasiya xidmətində elektron kataloq: Monoqrafiya.- B.: Proqres,2012.-224 s.
4. Xələfov, A.A.Kitabxana və cəmiyyət:Monoqrafiya.-B.: “Azərənəşr”, 2011.-348 s.
5. Xələfov, A.A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas istiqamətləri: (mülahizələr, tərtiblər və proqnozlar).-B., 2006.-106 s.
6. İsmayılov, X.İ. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.-B.: Nurlan Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2009.- 312s.
7. İsmayılov, X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- 2009.-№1.-s.27-39.
8. İsmayılov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşr-tı, 2005.- 199s.
9. Kərimov, S.Q. İnformasiya sistemləri: Monoqrafiya - Bakı: Elm, 2008. - 676 s.
10. Mustafayeva, S.MARC formatının yaranması və tətbiqi//Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya; elmin-nəzəri və təcrübi jurnal.- B.: Bakı Universiteti
11. Alguliyev, R.M., Afanasyev, A.P., Albertian, A.N., Belevtsev, A.A., Imelbayev, Sh.S., Rappoport, A.M. Methods of security control in information and telecommunication distributed systems// Dynamics of Non-homogeneous Systems. Proceedings of ISA RAS.M.,-2001, vol.5.- pp.139-152.
12. Alguliev, R.M., Kazimov, T.H., Mahmudova, S.C., Mahmudova, R.S. Corporate information system “Educational Center”. //International Journal of Social, Human Science and Engineering.- 2007, vol.1, no.8, pp.-503-507. (USA).

13. Toffler, A. Future Shock. New York: Random House, 1975, 562 p.
14. Бейкуэл, К.Г. Управление библиотечными и информационными службами, ориентированными на пользователя / К.Г.Бейкуэл; Пер. с англ. Багровой; Рос. гос. б-ка. НИО Информкультура. Отдел организации и функционирования библиотечных систем.- М., 1997.-118 с.
15. Гиляревский, Р.С. Основы информатики [Текст]: курс лекций / Р.С. Гиляревский.- М.: Экзамен, 2003.- 319 с.

MİLLİ DƏRSLİKLƏRİN YARANMA MƏRHƏLƏSİ

Sevda Elman qızı Səfərova

Bakı Dövlət Universiteti

Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının doktorantı

s.sevda_84@mail.ru

Этапы формирования национальных учебников

Резюме: В статье обсуждаются проблемы и пути их решения возникших в процессе формирования новых учебниках в годы независимости. Здесь подчеркивается о претворенных реформобразных мероприятиях, объясняются идеи и цели реформ а также рассказывается о конкретных предложениях и рекомендациях. Одновременно освещаются нововведения в сфере образования учебных пособий.

Creationstagesofthenationaltextbooks

Abstract: The article discusses the problems and solutions in the process of formation of new textbooks. It emphasizes on the implementation of activities, explained the ideas and goals of reform and describes specific suggestions and recommendations. At the same time highlights new lines in preparing of textbooks.

Açar sözlər: təhsil, dərslik, dərslik siyasəti, təhsil sistemi, milli dərsliklər.

Ключевые слова : образование, учебники, политика по учебникам, систем образование, традиционный учебник.

Keywords: education, textbooks, textbook policy, education system, national textbooks.

Müstəqillik illəri Azərbaycanca ümumi təhsil sahəsində əhəmiyyətli islahatlar dövrü kimi xarakterizə olunur. İlk növbədə, 70 il ərzində mövcud olmuş kiril əlifbasından imtina edildi, latın qrafikalı əlifbaya keçildi.

Milli dərslik yaradıcılığı sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanıldı. Ümumi təhsil sistemində istifadə olunan bütün dərsliklər milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun olaraq yenidən hazırlandı. Şagirdlərin dərsliklərlə pulsuz təminatı bərpa edildi. Yeni dərslik siyasəti işləndi, ilk dəfə olaraq şagirdlər üçün dərslik, iş dəftəri və müəllim üçün vəsaitdən ibarət olan dərslik komplektləri hazırlandı və tətbiq edildi. (1,60)

Məktəblərdə ədəbiyyat, tarix, musiqi, rəsm və s. dərslər keçilsə də, bunlar çox vaxt təhsilin humanitarlaşdırılması yönündə deyil, ənənəvi qaydalarla tədris olunmuşdur. Onların yerli-yersiz ideolojişdirilməsi təcrübədə böyük ziyan vermişdir. Ədəbiyyat dərsliklərində poetika məsələlərinə, bədii yaradıcılığın sirlərinə sistemli şəkildə diqqət yetirilməyib, sosioloji təhlil öz-özünə üstünlük təşkil edib. Onlar çox vaxt şagirdləri bədii sözün möcüzəsilə təəssüf ki, heyrətləndirə bilməyib. Ədəbiyyat dərslərində hətta «Leyli və Məcnun»u öyrənəndə də çox vaxt insan məhəbbətinin gözəlliyi açıqlanmayıb. Ədəbiyyat tarixi, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və Azərbaycan dili

dərsləri nə qədər təəccüblü olsa da, bəzən az qala bir-birilə əlaqəsi olmayan ayrı-ayrı fənlər kimi tədris olunub. Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası və s.-nin tədrisi çox vaxt günün tələblərinə cavab vermirdi.

Humanitar fənlər - ədəbiyyat, tarix və s. özünün qanına, iliyinə qədər xüsusilə ideologiləşmişdi. Onların məqsədi də, məzmunu da, vəzifələri də mahiyyətcə «Demoklunqılıncı» kimi zamanın ideoloji ölçülərilə qəlibə salınmışdı.

Dərslik mətnləri və onların elmi-metodik aparatı, xüsusilə sual və tapşırıqlar humanitar ölçülərə cavab vermirdi. Dərsliklərdə çox vaxt ideoloji ölçülərlə köklənmiş «quru» intellektualizm hökm sürürdü. Şagirdlərin hisslərinin, təxəyyülünün aktivləşdirilməsinə əhəmiyyət verilmirdi. Əslində, bu tipli mətnlər bir qayda olaraq canlı insan təfəkkürünün - təbii intellektin xüsusiyyətlərinə deyil, daha çox «süni intellektin» xüsusiyyətlərinə söykənirdi.

Dərsliklərin tərtibində, xüsusilə ibtidai sinif dərsliklərinin illüstrativ materiallarında uşaq (şagird) qavrayışının, diqqətinin, hafizəsinin və s. xüsusiyyətləri nəzərə alınmırdı. «Əlifba», «Oxu» və b. dərsliklərdəki rəsmlər uşaqların dünya mənzərəsindən daha çox yaşlı anlamını əks etdirirdi. Uşaq psixologiyasının incəliklərinə yaxşı bələd olan peşəkar dərslik rəssamlarına bu gün nə qədər ehtiyac var?! Deyilənlərə sözlü-söhbətli bir məsələni - dərsliklərin təkcə mütəxəssislərin deyil, həm də müəllimlərin, valideynlərin, ilk növbədə, şagirdlərin haqlı narazılığına səbəb olan poliqrafik keyfiyyəti məsələsini də zəruri surətdə əlavə etmək lazımdır. (6,10)

“Azərbaycan tarixi” çox cüzi əks olunurdu. Moskvadan gətirilən dərsliklərin hamısı rus ədəbiyyatı idi. Bəs Azərbaycan ədəbiyyatı? Bəzən həmin bu rus məktəblərində təhsil almış, Azərbaycan dilinə meyl göstərməmiş gənclərdən Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin, Vaqifin və yaxud da müasirlərimiz olan şair və yazıçıların şeirlərini soruşanda görürdüm ki, onlardan xəbərləri yoxdur. Onlar, məsələn, Nizaminin rus dilinə təcümə olunmuş poemalarını, şeirlərini oxuyurdular. Amma sən onu nə qədər oxusan da, Nizami sənə qəlbinə yatmayacaq. Oxusalar da, bunlar Azərbaycan dilində olan şeirlər deyildi. Ona görə də rus dilində təhsil alanların, təəssüf ki, Azərbaycanın tarixi, onun zəngin mədəniyyəti, zəngin ədəbi irsi haqqında məlumatları az idi. (3,42)

Respublikada siyasi-iqtisadi sabitlik formalaşdıqca dərsliklərin məzmunca yeniləşdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülürdü. Lakin ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyəti, yeni dərsliklərin hazırlanması sahəsində təcrübə və səriştənin olmaması səbəbindən müstəqilliyin ilk illərində daha çox sovet dövründə hazırlanmış dərsliklərdən istifadə olunurdu. Bununla belə, həmin illərdə hazırlanmış tarix və ədəbiyyat dərsliklərində sovet dövründəkindən fərqli olaraq milli və ümumbəşəri dəyərlərə üstünlük verilir, köhnə siyasi ideologiyadan imtina edilirdi. Çünki sovet dövrünün tarix dərsliklərində Azərbaycan və ümumtürk tarixi, eləcə də ədəbiyyatı obyektiv

işıqlandırılmır, türk-islam mədəniyyəti ilə bağlı verilən məlumatlar tarixi reallıqları düzgün əks etdirmirdi.

Təhsil sistemində yeniləşmənin uğurla getməsi, yəni sovet təhsil sisteminin ideoloji-siyasi buxovlardan ayrılıb bəşəri təhsil sisteminə qoşulması üçün ilk növbədə yeni təhsil sisteminin nəzəriyyəsi, fəlsəfəsi, təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri, konseptual müddəaları, fəaliyyət prinsipləri, təhsilin məzmunu, məqsədi və quruluşu müəyyənləşməlidir. (7,8)

Dərsləklərin yaradılması sahəsində əldə olunmuş təcrübələr göstərir ki, ənənəvi qaydada əksər dərsləklərin hazırlanmasına müvafiq elm sahəsinin nailiyyəti kimi yanaşılmışdır. Ona görə də dərsləklərin ümumi quruluşunun müəyyən olunmasında daha çox elmi-nəzəri materialların mənimsənilməsi ardıcılığı əsas götürülmüşdür. Bu fikri əsaslandırmaq üçün hazırda istifadə edilən hər bir dərsləyi misal gətirmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycan dili dərsləkləri fonetika, leksika, sözün tərkibi və söz yaradıcılığı, morfologiya, sintaksis, nitq mədəniyyəti və üslubiyyət materiallarının ardıcılığı sistemində qurulmuşdur. Yaxud biologiyadan təlim materialların sıralanmasında botanika, zoologiya, insan və onun sağlamlığı, ümumi biologiya materiallarının ardıcılığı gözlənilmişdir. Əslində, bu sistem həmin fənlər üzrə proqramlara uyğun olaraq yaradılmışdır.

Nəticədə dərsləklərin belə bir sistemlə hazırlanması, onun daha çox deklarativ xarakterli materiallarla yüklənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bundan əlavə, həmin dərsləklərin müəllifləri elmin daxili məntiqinə tabe olmaqla onu daha çox monoqrafik üslubda yazmağa meyil göstərmişlər. Bu proses ayrı-ayrı elmlərin sistemə uyğun olan, anlayışlarla yüklənmiş kitabların (dərsləklərin) meydana çıxması ilə nəticələnmişdir. Ona görə də çox hallarda ümumtəhsil məktəblərinin dərsləklərindən danışarkən onun keyfiyyətinə, oradakı anlayışların təhlilinə, nəzəri mülahizələrin doğruluğuna elmin nailiyyəti baxımdan yanaşılır, qiymət verilir. (5,9)

Dərslək komplektlərinin müsabiqə qaydasında hazırlanması prosesi elmi-nəzəri və praktik cəhətdən hazırlıqlı, dərslək yaradıcılığı sahəsində səriştəyə malik, müasir düşünməyi bacaran xeyli sayda mütəxəssis meydana çıxardı. Müsbət haldır ki, onların arasında məktəb müəllimləri üstünlük təşkil etmişdir.

2002-ci ildə Təhsil Nazirliyi və Dünya Bankının ekspertləri tərəfindən aparılan birgə tədqiqatlar mövcud tədris proqramları ilə bağlı əsas problemləri aşkar etmişdi. Birinci problem məzmunun nəticəyönümlü deyil, təklifiyönümlü olması idi. Yeni tədris proqramları mövzuların siyahısından və mətnlərdən ibarət idi, qiymətləndirmə standartları və üsulları barədə heç bir məlumat verilmirdi. Qiymətləndirmə məzmunun tərkib hissəsi sayılmırdı. Nəticədə şagirdin hansı bilik və bacarıqları əldə edəcəyi müəyyən deyildi.

İkinci problem məzmunun nəzəri və mücərrəd olması, həyati bacarıqlara əsaslanmaması və nəticə etibarilə şəxsiyyətyönümlü olmaması idi. Məzmun faktoloji xarakter daşıyırdı, məlumatların yadda saxlanması bacarığına üstünlük verilmirdi. Bu da şagirdləri əzbərçiliyə sövq edirdi, onların təfəkkür və

düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirmirdi. Əlbəttə, bilik inkişafın hərəkətverici qüvvəsidir, lakin şagirdə məhz o biliklər aşılmalıdır ki, gələcək həyatında ona lazım olsun. Əgər verilən biliklərin təcrübə və tətbiqi əhəmiyyəti yoxdursa, onun səmərəsindən danışmağa dəyməz. Müasir dövrün tələbi budur ki, təlimin məzmunu təriflərin, düsturların, tarix gün və hadisələrin əzbərlənməsindən, nəzəri materialların mənimsənilməsindən daha çox, şagirdlərə yaradıcı düşüncə, müstəqil öyrənmə və qərarqəbuletmə, təşəbbüskarlıq, tətbiq və tədqiqatçılıq bacarıqlarının, iradi keyfiyyətlərin formalaşmasına yönəlməlidir.

Üçüncü problem məzmununda şaquli və üfüqi inteqrasiyanın olmaması idi. Məzmununda siniflərarası və fənnlərarası bağlılıq zəif idi, asandan daha çətinə keçid və bir-biri ilə bağlı olan mövzuların inteqrasiyası təmin edilmirdi.

Ona görə də həyata keçirilən islahatyönümlü tədbirlərin böyük əksəriyyəti məhz ümumi təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsinə və mütərəqqi dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılmasına yönəlmişdi. Əsas məqsəd şagirdlərin idrak fəallığını, ümumi inkişafını ləngidən mövcud “yaddaş məktəbi”ndən “təfəkkür və düşüncə məktəbi”nə keçmək və bu əsasda ümumi təhsilin modelini qurmaqdan ibarət idi. (1,174)

Azərbaycanda 2004-cü ildən başlanan məzmun dəyişiklikləri təlim-tədris prosesinin sistemli planlaşdırılmasını əks etdirən kurikulum islahatları adı altında aparılırdı.

Milli Kurikulumsənədinin hazırlanmasında tanınmış alim-pedoqoqlar, təhsil mütəxəssisləri, metodistlər, müəllimlər yaxındaniştirək etmişlər. Bu sənəd formaşaldırılarkən xeyli sorğu keçirilmiş, ictimaiyyətin təhsil ehtiyacları, dünya təcrübəsi nəzərə alınmışdır. Gərgin əmək sahəsində ərsəyə gətirilmiş bu sənəd Azərbaycan hökumətinə təqdim olunmuş və ümumi təhsil üzrə təlim nəticələrini və məzmun standartlarını, ümumi təhsilin hər bir pilləsində nəzərdə tutulan fənləri, həftəlik dərslər və dərsləndənən məşğələ saatlarının miqdarını, fənn kurikulumlarının strukturunu, pedoqoji prosesin təşkili, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üzrə əsas prinsipləri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulum)” Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Beləliklə də, təhsil sistemində “hafizə”, “yaddaş” məktəbindən “təfəkkür”, “düşüncə” məktəbinə keçidin real əsası qoyulmuşdur.

Tarix keçmiş haqqında informasiya mənbəyindən tərbiyə vasitəsinə çevrilməli, gənclərin vətəndaş kimi formalaşmasına xidmət etməlidir. “İnsan və cəmiyyət” fənni də məhz sinfi qütbləşmə mövqeyindən ümumbəşəri sərvətlərə qayıdış dalğasında meydana çıxmışdır və gənclərin dünyagörüşünün yeni təfəkkür mövqeyindən formalaşdırılmasına xidmət etməlidir. O, baza iqtisadiyyatı, azad rəqabət və işgüzarlıq şəraitində müstəqil həyata atılan gənclərə həyati zərurət kimi olan biliklər kompleksini əhatə etmək baxımından aktualdır. (4,130)

Fənn kurikulumlarında məzmun istiqamətləri, onun mahiyyətinin açıqlanması xüsusi yer tutur. Əgər Milli Kurikulumda hər fənnə aid təlim nəticələri təhsil səviyyələri çərçivəsində müəyyənləşdirilmişdisə, fənn kurikulumlarında hər bir sinif üzrə ayrıca təsbit edilmişdir.

Fənlərin məzmununun vahid bir istiqamətdə deyil, ümumi məqsədə xidmət edən ayrı-ayrı məzmun xətləri üzərində qurulması fənn kurikulumlarının diqqətçəkən cəhətlərindən biridir. Məzmun xətləri hər bir fənn üzrə şagirdlərin əldə edəcəyi təlim nəticələrini, bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək və onları sistemləşdirmək məqsədi daşıyır. Məzmun xətlərinin səciyyəvi xüsusiyyəti həm də onların dəyişkən olmaması, sabit qalmasıdır. Yəni bunlar konkret fənn üzrə təlim kursunu əvvəldən axıra qədər müşayiət edir. Başqa sözlə onları böyük standartlar da adlandırmaq olar. Məsələn, ana dili təlimi üçün 4 məzmun xətti-ədədlər və əməllər, cəbr və funkiyalar, həndəsə, ölçmələr, statistika və ehtimal məzmun xətləri təyin olunmuşdur. Kurikulumlarda hər bir məzmun xəttinin müvafiq təhsil səviyyələri daxilində məqsəd və vəzifələri əsaslandırılıb ümumi təlim nəticələri verilmiş, onların əsasında da konkret siniflər üzrə əsas və alt-standartlar formalaşdırılmışdır. Əsas standartlar da ümumi nəticələri əks etdirdiyindən, bir qayda olaraq, dəyişməz qalır. Təlim nəticələri işlənilib hazırlanarkən “şagirdlər nələri bilməlidir” yox, “nələri bacarmalıdır” tələbi əsas tutulmuşdur. Belə yanaşma heç də təlim prosesinin vacib elementlərindən olan nəzəri biliklərin rolunun azaldılması demək deyildir. (1,174)

Məlumdur ki, yeni kurikulumlar şagirdlərdə oxu vərdisləri, “öyrənməyi öyrənmək”, tədqiqat aparmaq və problemi həll etmək kimi əsas bacarıqların formalaşmasına yönəlmişdir.

Fənlər üzrə təlimin məzmununun nəticə standartlarında öz əksini tapması çərçivə xüsusiyyətinə malik olmaqla konkretlik yaradan əlamətdir. Buna görə də dərslik və müəllimlər üçün vasitələri hazırlayan mütəxəssislər istəsələr belə standartların tələbindən kənara çıxma bilməzlər. Nəticədə isə dərslik və vasitələrin artıq materiallarla yüklənməsi ehtimalı minimuma enir.

Yeni fənn kurikulumları I siniflərdən başlayaraq tətbiq edilirdi. Digər siniflərdə isə təlim ənənəvi qaydada tədris planları əsasında həyata keçirilirdi. Kurikulumlarla müqayisədə tədris proqramları yalnız fəsil, bölmə və mövzulardan, tədrisə ayrılan saatlardan ibarətdir. Şagirdlərin bilməli və bacarmalı olduğu məsələlər çox ümumi şəkildə verilmişdir. Bu sənədlərdə nə təlim nəticələri, nə də standartlar öz əksini tapmamışdır. Ona görə də dərslik müəllifləri zəruri olub-olmamasına baxmayaraq, öz mülahizələrinə görə istədikləri bölmə və mövzuları dərsliklərə daxil etmişlər. İndiyədək mövcud olan variantiv dərsliklərdə belə bir vəziyyət daha qabarıq nəzərə çarpır. Məsələn, vaxtilə belə bir fakt aşkara çıxarılmışdı ki, tədris planında həftədə 1 saat vaxt ayrılan fənnə 400 səhifədən ibarət dərslik yazılmışdır. Şübhəsiz, sonradan onun həcmi azaldıldı, müəyyən dəyişikliklər aparıldı. Lakin belə vəziyyətin yaranması, əlbəttə ki, standartların olmamasının nəticəsi idi. Yeni

yanaşmaya görə, hər bir fənn üzrə müəyyənləşdirilən bölmə və mövzular təsadüfi xarakter daşıya bilməz, bunlar standartlarda nəzərdə tutulmuş məzmunun reallaşdırılması üçün bir vasitədir, başqa sözlə, bölmə və mövzular şəxsi rəy və mülahizəyə görə deyil, məhz standartların tələbi əsasında müəyyən edilir, bu prosesdə standartlar, bir növ indikator rolunu oynayırdı. (2,141)

Təhsil Nazirliyinin 23 iyul 2007-ci il tarixli əmri ilə respublikanın təlim Azərbaycan və digər dillərdə aparılan ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün yeni fənn kurikulumları və tədris planları təsdiq olundu. Təsdiq edilmiş fənn kurikulumlarında hər bir sinif üzrə təlim nəticələri, məzmun və qiymətləndirmə standartları, müvafiq təlim strategiyaları əhatə olunmuşdu.

Dövrün, zamanın tələblərinə görə müasir dünya təcrübəsi əsas tutulmaqla ümumi təhsilin yeni konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, məqsəd və vəzifələrin yeni təfəkkür baxımından formalaşdırılması, fənlərin məzmunun konseptual müddəalarının müəyyənləşdirilməsi və fənn kurikulumlarının yaradılması, məzmununda standart məfhumunun reallığı çevrilməsi mühüm nailiyyətlərdən idi.

“Ümumi təhsil sistemində dərslik siyasəti” sənədindən irəli gələn tələblərə görə, dərsliklər əvvəlki kimi subyektiv mülahizələrə əsasən formal deyil, təsdiq olunmuş konkret meyarlara əsasən qiymətləndirilirdi. Bu yanaşma dərslik müəllifliyi sahəsində inhisarçılığın aradan qaldırılmasına, müsabiqəyə təqdim olunan dərsliklərin seçiminin obyektiv aparılmasına imkan yaratmaqla yanaşı, onların fənn kurikulumlarına uyğunluğunu təmin edir.

Ümumi təhsil sistemində dərslik siyasətinin qəbul olunması və kurikulumların tələblərinə uyğun yeni nəsil dərsliklərin hazırlanması prosesinə start verilməsi ilə, faktiki olaraq, dərslik islahatı sahəsində üçüncü mərhələnin əsası qoyuldu. (1,176)

İslahatların nəticəsi olaraq mütərəqqi dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla ümumi təhsilin məzmununda təklifönlülük, dənə tələbyönlülüyə keçilməsi, şəxsiyyətyönlülük, integrativlik istiqamətlərinin gücləndirilməsi, məzmunun əvvəlcədən müəyyən edilmiş nəticələrin (standartların) reallaşdırılmasına yönəldilməsi və bununla əlaqədar təlim prosesində “müəllim-şagird” münasibətlərinin, təlim strategiyalarının mahiyyətə dəyişməsi dərslik hazırlığı məsələlərinə də yeni yanaşma formalaşdırmışdı. Bütün bunlar dərslik yaradıcılığı sahəsində III mərhələni şərtləndirən əsas amillər kimi özünü biruzə verirdi.

Ədəbiyyat

1. Mərdanov, M.C. "Azərbaycan Təhsil Tarixi.- III cild.- Bakı: Təhsil, 2011, 672 səh.
2. Mərdanov, M.C. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı: Çarşıoğlu.- 526 səh.

3. Mərdanov, M.C. H.Əliyev Təhsil millətimizin gələcəyidir. Təhsil xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib sahədir. Heydər Əliyevin nitqi. Bakı: Təhsil, 2002.-540 s
4. Xəlilov, S. Azərbaycanca elm və onun aktual problemləri: Bakı: Oskar, 2010.-184 s
5. Abbasov, Ə. Şəxsiyyət yönümlü kurikulumlar əsasında yaradılan dərslərin xüsusiyyətləri// Kurikulum 2008, №2
6. Əlizadə Yeni pedaqoji təfəkkürün ana xətti: Təhsilin humanistləşdirilməsi problemi// Kurikulum jurnalı, 2013, №2
7. Əliyev, H. Tədris planları: mülahizə və təkliflər: (Təhsil və elm: islahatlar)//«Azərbaycan müəllimi» qəz.- 1998.-20 avqust

*** **

Korrektor - Elçin ƏHMƏDOV

*Jurnal «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 25.09.2017.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 11,5 ş.ç.v. Tiraj: 120.
Sifariş № 06. Qiyməti müqavilə ilə.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az